

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Diplomová práce

Mgr. Klára Andresová

Vojenské tábory v prostoru střední Evropy v letech 1550–1650

Middle European Military Camps in 1550–1650

Praha 2015

Vedoucí diplomové práce:

doc. Mgr. Marie Šedivá Koldinská, PhD.

Na tomto místě bych chtěla poděkovat vedoucí své diplomové práce doc. Mgr. Marii Šedivé Koldinské, PhD. za ochotnou pomoc a trpělivost. Mé poděkování patří také Tomášovi Skoupému, Miloslavu Lincovi a Janu Hackerovi za pomoc s korekturami textu a za psychickou podporu.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 6. 8. 2015

.....
podpis

Abstrakt

Předkládaná práce se věnuje problematice vojenských táborů křesťanských armád ve středoevropském prostoru v letech 1550–1650. Zaměřuje se na tábory armád habsburské monarchie a německých států, ovšem určitý prostor věnuje též situaci v Polsku a Uhrách. V jejích úvodních kapitolách je charakterizována pramenná základna a shrnuto dosavadní bádání. Dále jsou zařazeny exkurzy do dílčích témat, které souvisí s vojenskými tábory raného novověku, v rámci nichž jsou charakterizovány nejvýznamnější válečné konflikty dané doby, dobové strategie a taktiky, principy, složení a vybavení tehdejších armád, vojenské hodnosti a život tehdejších vojáků.

Jádrem práce je výklad a komparace spisů vojenských teoretiků, kteří se tematice táborů věnovali, a to konkrétně děl Jana Tarnowského, Guillaumea du Bellay, Leonhardta Fronspergera, Lazara von Schwendiho, Giorgia Basty, Johanna Jacobiho von Wallhausena a Raimonda Montecuccoliho. Na závěr je uveden průzkum vojenských řádů římského císaře Maxmiliána II. a švédského krále Gustava II. Adolfa, pamětí a deníků vojáků, kteří v dané době žili, a dobové beletrie.

V práci jsou stručně charakterizovány kvartýry ve městech a vesnicích, ovšem hlavní důraz je kladen na vojenské polní tábory. Je popsáno, jaká místa byla považována za vhodná pro umístění tábora, jak se tyto tábory stavěly, jak se rozdělovaly na menší části a jak se v nich vojáci a trén ubytovávali. Dále je vyloženo, jakými způsoby se tábory opevňovaly a jak se zaopatřovaly hlídkami. Popsány jsou též způsoby, jak se vojsko zásobovalo, nebo jakou roli v táboře zastával trén. Práci uzavírá určitý náhled do života vojáků v těchto táborech, a to jak z hlediska předepsaných norem, tak částečně i osobních prožitků vojáků.

Klíčová slova:

raný novověk, třicetiletá válka, vojenství, každodennost, vojáci, vojenské tábory

Abstract

The subject of this thesis is the problematics of the military camps of Christian armies in the Central Europe between 1550–1650. We focus on the camps of the Habsburg Monarchy and German lands, yet some space is given to the situation in Poland and Hungary. The introductory chapters consist of a characterization of the source material and an overview of the present state of research. Furthermore, excursions into several topics related to the military camps of the early modern period are made. Thus, characterizations of the crucial war conflicts of the period, contemporary strategies and tactics, principals, composition and equipment of the armies, of the ranks, and of the life of soldiers are provided.

The core of this work is an interpretation and comparison of treatises written by military theorists, who dealt with the problematics of camps, namely of the works by Jan Tarnowski, Guillaume du Bellay, Leonhardt Fronsperger, Lazarus von Schwendi, Giorgio Basta, Johann Jacobi von Wallhausen, and Raimondo Montecuccoli. Additionally, an analysis of the military orders of the Roman emperor Maximilian II and of the Swedish king Gustav II Adolf is supplied, followed by memoirs and diaries of soldiers of that era, and contemporary literary fiction.

Although the thesis includes brief characterizations of lodgings in cities and villages, the main focus lies on military field camps. It is described, which places were considered suitable for setting up the camps, how the camps were built and divided into smaller parts, and how the soldiers and the tross were accommodated. Furthermore, the way the camps were fortified, is analysed, as well as the organization of patrols. The question of the provisioning and the role of the tross in the camp is also dealt with. The last section of this thesis provides insight into the life of soldiers in these camps, seen from the perspective of the prescribed norms as well as of the personal experiences of the soldiers.

Key words:

early modern period, Thirty Years' War, military, everyday life, soldiers, military camps

Obsah

Úvod.....	10
1. Prameny	12
1.1 Spisy vojenských teoretiků	12
1.2 Další prameny	13
1.3 Metodika překladu pramenů a převodů jednotek.....	16
2. Dosavadní bádání.....	18
3. Nejvýznamnější válečné konflikty.....	21
4. Pěší vojenské taktiky a strategie	24
5. Armády	27
6. Složení vojsk.....	30
7. Výzbroj a výstroj vojáků.....	33
8. Vojenské hodnosti.....	36
8.1 Regimenty	37
8.2 Praporce.....	37
8.3 Táborové úřady	38
9. Vojáci v armádách 16. a 17. století.....	40
10. Vojenské tábory v raně novověkých příručkách.....	43
10.1 Jan Tarnowski - <i>Consilium rationis bellicae</i>	44
10.1.1 Jan Tarnowski.....	44
10.1.2 <i>Consilium rationis bellicae</i>	45
10.1.3 Výběr vhodného místa pro tábor	45
10.1.4 Stavba tábora a vozové hradby	46
10.1.5 Táborové hlídky.....	48
10.1.6 Trhovci a trén	48
10.1.7 Udržování čistoty tábora.....	49
10.1.8 Stěhování tábora	49
10.2 Guillaume du Bellay - <i>Kriegs Regiment</i>	51
10.2.1 Guillaume du Bellay.....	51
10.2.2 <i>Kriegs Regiment</i>	52
10.2.3 Výběr vhodného místa pro tábor a zajištění vhodných podmínek pro vojáky ..	53
10.2.4 Stavba a rozdělení tábora pro jeden regiment	54
10.2.5 Stavba a rozdělení tábora pro čtyři regimenty.....	57
10.2.6 Ubytování v táboře	59

10.2.7 Táborové opevnění	60
10.2.8 Táborové hlídky.....	61
10.2.9 Zásobování vojska	62
10.2.10 Trhovci a trén	63
10.2.11 Stěhování tábora	64
10.3 Leonhardt Fronsperger - <i>Kriegsbuch</i>	66
10.3.1 Leonhardt Fronsperger	66
10.3.2 <i>Kriegsbuch</i>	67
10.3.3 Výběr vhodného místa pro tábor	68
10.3.4 Stavba tábora a ubytovávání jednotlivých osob	69
10.3.5 Táborové opevnění	70
10.3.6 Vozová hradba.....	74
10.3.7 Táborové hlídky.....	77
10.3.8 Zásobování tábora, trhovci a trén	78
10.3.9 Udržování čistoty tábora.....	80
10.4 Lazarus von Schwendi – <i>Kriegs Discurs</i>	82
10.4.1 Lazarus von Schwendi.....	82
10.4.2 <i>Kriegs Discurs</i>	83
10.4.3 Stavba tábora a ubytovávání jednotlivých osob	84
10.4.4 Vozová hradba.....	86
10.4.5 Táborové hlídky.....	87
10.4.6 Zásobování tábora	89
10.4.7 Trén.....	90
10.4.8 Stěhování tábora	91
10.5 Giorgio Basta - <i>Il Maestro di Campo Generale</i>	93
10.5.1 Giorgio Basta.....	93
10.5.2 <i>Il Maestro di Campo Generale</i>	94
10.5.3 Výběr vhodného místa pro tábor	95
10.5.4 Stavba tábora	96
10.5.5 Rozdělení tábora a ubytovávání jednotlivých osob	97
10.5.6 Táborové opevnění	100
10.5.7 Táborové hlídky.....	102
10.5.8 Zásobování tábora	103

10.6 Johann Jacobi von Wallhausen – <i>Kriegskunst zu Fuß, Manuale militare a Corpus Militare</i>	106
10.6.1 Johann Jacobi von Wallhausen.....	106
10.6.2 Wallhausenovy spisy	107
10.6.3 Výběr vhodného místa pro tábor	108
10.6.4 Ubytování.....	110
10.6.5 Rozdělení tábora.....	112
10.6.6 Táborové opevnění	113
10.6.7 Táborové hlídky.....	114
10.6.8 Kvartýrování ve vesnici.....	116
10.7 Raimondo Montecuccoli - <i>Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten</i>	119
10.7.1 Raimondo Montecuccoli	119
10.7.2 <i>Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten</i>	120
10.7.3 Různé druhy táborů	121
10.7.4 Výběr vhodného místa pro tábor	122
10.7.5 Rozdělení tábora.....	123
10.7.6 Táborové opevnění	123
10.7.7 Táborové hlídky.....	124
10.7.8 Zásobování tábora proviantem	125
10.7.9 Zajištění tábora municí a dalšími potřebami	127
10.7.10 Zavazadla vojáků na tažení	128
10.7.11 Nebojující osoby u vojska	128
10.8 Komparace pohledů na vojenské tábory v prostudovaných příručkách.....	130
10.8.1 Výběr vhodného místa pro tábor	130
10.8.2 Stavba tábora	132
10.8.3 Rozdělení tábora.....	134
10.8.4 Ubytování v táboře	137
10.8.5 Táborová opevnění	139
10.8.6 Táborové hlídky.....	142
10.8.7 Zásobování vojska a trén	146
11. Reflexe života ve vojenských táborech v dobových vojenských řádech.....	151
11.1 Vojenský řád Maxmiliána II.	151
11.1.1 Život ve vojenských táborech na příkladě řádu Maxmiliána II.	152
11.2 Vojenský řád Gustava II. Adolfa	157

11.2.1 Život ve vojenských táborech na příkladě řádu Gustava II. Adolfa.....	158
11.3 Komparace bodů o vojenských táborech v řádech Maxmiliána II. a Gustava II. Adolfa.....	161
12. Vojenské tábory v dobových pamětech a beletrii	166
12.1 Vojenské tábory a kvartýry	166
12.2 Táborové opevnění.....	168
12.3 Vojáci v táborech	169
12.4 Zásobování tábora	171
Závěr	172
Seznam použité literatury	174
Seznam obrazových příloh.....	181
Obrazové přílohy	182

Seznam zkratk:

ADB Allgemeine deutsche Biographie
HaV Historie a vojenství
NDB Neue deutsche Biographie
SVPP Sborník vlastivědných prací z Podblanicka

Úvod

„Stala-li se výprava vojenská, tábor (ležení) se rozbíjí a stanové na kolíky se zavěšují, buďto z pláten anebo ze slámy, a ten (tábor) obhání se pro jistotu náspy a příkopami; rozstavují se stráže a vysílají se vyzvědači. Skrze potravu a kořist činí se výběhy (výpady), kde častěji s nepřáteli v šarvátkách se potýká. Stan nejvyššího vůdce jest uprostřed ležení.“¹

Úvodní citát představuje vojenské ležení očima Jana Amose Komenského (1592–1670) v jeho známém díle *Orbis Pictus*. Předmětem této práce je prozkoumání polních táborů křesťanských armád v letech 1550–1650, tedy v době, jejíž větší část Komenský sám zažil a z jejíhož pozorování ve své knize vycházel. Na počátku tohoto textu je možné zmínit, že s uvedenou ukázkou lze prakticky ve všech bodech souhlasit, ovšem pro lepší pochopení daného tématu je třeba podívat se více do hloubky a prozkoumat podobu těchto táborů, ale i život vojáků uvnitř nich. Právě charakteristiku polních ležení na základě prostudování jejich různých aspektů si tato práce klade za cíl.

Práce se zaměřuje na střední Evropu a v jejím rámci především na tábory armád habsburské monarchie a německých států. Situace v Polsku a v Uhrách ovšem není opomenuta a je jí věnován též určitý prostor.

Text začíná zhodnocením pramenné základny ke studované látce a shrnutím dosavadního bádání. Poté následuje několik exkurzů do témat, která s polními tábory raného novověku bezprostředně souvisí. Mezi ně patří stručná charakteristika nejvýznamnějších válečných konfliktů dané doby, dobových strategií a taktik, principů, složení a vybavení tehdejších vojsk, hodností, které se v dané době užívaly a též několik myšlenek k životu tehdejších vojáků a jejich motivacím pro vstup do vojska.

Hlavním předmětem zkoumání jsou díla vojenských teoretiků, která byla sepsána případně vytištěna ve studovaném období. Mezi jejich autory figurují zkušení veteráni tureckých válek v Uhrách či války třicetileté, zařazen je ovšem i jeden spisovatel polský a jeden francouzský. V těchto knihách nebyl zkoumán pouze jejich text, ale též mnohdy bohatý obrazový materiál. Ten často zodpovídá některé dílčí otázky, které autoři textu považovali za nepodstatné či všeobecně známé, ovšem s odstupem několika staletí by nám jejich řešení mohlo uniknout.

¹ Jan Amos KOMENSKÝ, *Orbis pictus*, Praha 1845, s. 120–121. Text byl pro větší srozumitelnost upraven dle soudobé gramatiky.

Pochopení práv a povinností vojáků v táborech napomůže průzkum vojenských řádů, ovšem skutečný svět obyvatel polních táborů raného novověku odkryjí spíše dobové deníky a beletristická literatura.

Výsledkem práce je charakteristika různých aspektů vojenských táborů druhé poloviny 16. a první poloviny 17. století a komparace informací obsažených v různých pramenech, které se k danému tématu nějakým způsobem vyjadřují.

1. Prameny

1.1 Spisy vojenských teoretiků

Hlavním pramenem, na základě kterého budou v této práci charakterizovány dobové polní tábory, jsou spisy vojenských teoretiků, které ve své době sloužily jako určité příručky pro důstojníky. Jejich autoři v nich radili, jak doporučují řešit časté i méně obvyklé problémy, které se u vojska objevují. Vedle taktik, strategií a armádního zřízení se často věnovali též polním táborům, a to leckdy nejen jejich stavbě a opevnění, ale i jejich rozdělení na menší části a následnému fungování.

V práci budou rozebrány příslušné pasáže spisů sedmi vojenských teoretiků, kteří nějakým způsobem ovlivnili podobu vojenství studované doby. Jejich díla byla v daném období vydána tiskem, případně se objevila v rukopisné podobě. Jako první bude zařazen výklad práce *Consilium rationis bellicae*² polského korunního hejtmana Jana Tarnowského (1488–1561), který vycházel z vojenství husitských vojsk a věnoval se tedy především taktice vozové hradby.

Jako druhý bude následovat *Kriegs Regiment*,³ který bývá připisován francouzskému vojákovi Guillaumovi du Bellay (1491–1543).⁴ Spis sice pochází ze západní Evropy a vznikl ještě před polovinou 16. století, přesto je pro studované období i geografické vymezení relevantní. Byl přeložen do němčiny a v německém prostředí vyšel naposled ještě na počátku třicetileté války.

Dále budou rozebrány kapitoly o polních táborech z několika knih⁵ německého vojenského spisovatele Leonhardta Fronspergera (cca 1520–1575), které se do hloubky věnovaly mnoha různým aspektům dobového vojenství. Byly velmi oblíbené v druhé polovině 16. století a dočkaly se mezi roky 1555 a 1596 řady vydání.

² Jan TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, Tarnow 1558.

³ Guillaume du BELLAY, *Kriegs Regiment, wie ein tapffer Volck zum Krieg auffzubringen, ins Feld ausszurüsten vnd anzuführen seye: vnd wie sich ein Feld Oberster in allem fall zuverhalten habe, den Krieg vermittelst der Gnaden Gottes, glücklich zu führen vnd zuvollenden*, Mümpelgart 1594.

⁴ K tomu více v kapitole Guillaume du Bellay.

⁵ Leonhardt FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten, Malefitz vnd Schuldhändlen, Ordnung vnd Regiment, sampt derselbigen vnd andern hoch oder niderigen Befelch, Bestallung, Staht vnnd ämpter ...*, Frankfurt am Main 1565; Leonhardt FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Erster Theyl, Von Kayserlichem Kriegßbrechten, Malefitz vnd Schuldhändlen, Ordnung vnd Regiment, sampt derselbigen vnnd andern hoch oder niderigen Beuelch, Bestallung, Staht vnd Empter ...*, Frankfurt am Main 1573; Leonhardt FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Ander Theyl, Von Wagenburgk vmb die Veldleger ...*, Frankfurt am Main 1573; Leonhardt FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Dritter Theyl, Von Schantzen vnnd Befestunngen ...*, Frankfurt am Main 1573; Leonhardt FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil, Von Schantzen vnnd Befestunngen ...*, Frankfurt am Main 1596.

Čtvrtým studovaným autorem je významný státník a vojevůdce ve službách římských císařů Lazarus von Schwendi (1522–1583), který se ve svém *Kriegs Discursu*⁶ nechal inspirovat vlastními zkušenostmi z bojů v Uhrách a zároveň vycházel z některých rukopisů svých předchůdců.

Dalším z účastníků uherských válek s Turky a zároveň generálem císařských vojsk byl Giorgio Basta (1550–1612), jehož *Il Maestro di Campo Generale*⁷ obsahuje některá zajímavá detailní zamyšlení nad problémy, které jeho současníci ve svých pracích mnohdy vůbec neřeší. Jedná se např. o celou kapitolu věnovanou otázce, zda by měli příkopy kolem táborů kopat prostí vojáci či specializovaní kopáči opevnění.

Řada knih⁸ vojenského teoretika a na čas též ředitele vojenské akademie ve městě Siegen Johanna Jacobiho von Wallhausena (cca 1580–1627) vyšla poprvé mezi roky 1615 a 1621, přičemž další vydání byla uskutečněna v následujících desetiletích.⁹ Wallhausen, který byl značně ovlivněn holandskou vojenskou reformou, proto dodnes bývá považován za významného teoretika období těsně před třicetiletou válkou a v jejím počátku.

Nejmladším ze studovaných autorů se stal císařský vojevůdce Raimondo Montecuccoli (1609–1680), který nastoupil vojenskou dráhu již roku 1625 a své poslední válečné tažení ukončil až roku 1675. Jeho četné zkušenosti z třicetileté války i konfliktů druhé poloviny 17. století byly později zužitkovány v jeho četných spisech.¹⁰

1.2 Další prameny

Ve výše uvedených svazcích je v některých případech možné nalézt i informace o chování vojáků a jejich vzájemných vztazích, není tomu tak ovšem vždy. O fungování tábora, různých zákazech, příkazech a jejich sankcích se proto dozvíme spíše z vojenských řádů, tedy normativních pramenů, které byly vydávány pro potřeby konkrétních armád. Pro účely této práce byl prostudován řád císaře Maxmiliána II. z roku 1570, který byl vydán

⁶ Lazarus SCHWENDI, *Kriegs Discurs. Von Bestellung dess gantzen Kriegswesens und von den Kriegsämptern*, Franckfurt am Mayn 1593.

⁷ Giorgio BASTA, *Il Maestro di Campo Generale. Das ist Aussfürliche Anzeig, Bericht und Erklärung, von dem Ampt eines General Feld-Obersten, wie er nemblich tragenden hohen Ampts und Befelchs halben, das Feldt bestellen, und sein Kriegsheer führen und regieren sol*, Franckfurt 1617.

⁸ Zde budou rozebírány Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, Leeuward 1630; Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, Franckfurt 1616; Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, Hanaw 1617.

⁹ Jak dokládá Jiří Hofman v Jiří HOFMAN, *Uherské bojiště v díle J. J. Wallhausena*, in: Mária Jagnešáková – Zbyšek Ondřeka (edd.), *Kurucké vojny a ich odkaz v histórii, kultúre a umení*, Dolný Kubín – Český Těšín [2012], s. 10.

¹⁰ V této práci bude studováno Raimondo MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten des Fürsten Raymvndi Montecuculi, Röm. Kays. Maj. Generalissimi, Worinnen die Anfangs-Gründe der Kriegs-Kunst sehr deutlich beschrieben sind*, Leipzig 1736.

tiskem ještě roku 1632,¹¹ a řád švédského krále Gustava II. Adolfa,¹² který byl vzhledem k množství jeho německých vydání mezi roky 1632 a 1647 znám i ve střední Evropě.

Knihy vojenských spisovatelů vyjadřují názory svých autorů, kteří sice byli vojensky zkušení, ovšem jejich poučky nelze považovat za odraz reality, jako spíše za doporučení a představení ideálního stavu. Z řádů lze sice vyčíst informace o dobových problémech armád, které bylo potřeba řešit, ale o jejich skutečné situaci vypovídají spíše ego-dokumenty nebo též dobová krásná literatura. Mnoho informací z nich bohužel nevyčteme, protože něco tak běžného, jako byl pro vojáka jeho polní tábor, obvykle nepopisují. Zajímavé detaily se dozvíme teprve v případech, že jsou zobrazeny na pozadí nějaké události, která byla pro autora osobně významná.

S některými aspekty života vojáků v polních táborech z doby tureckých válek v Uhrách i války třicetileté se můžeme seznámit např. v pamětech císařského důstojníka Jindřicha Michala Hýzrla z Chodů (1575–1665).¹³ O situaci polských vojsk druhé poloviny 17. století se dočteme v pamětech polského vojáka Jana Chryzostoma Paseka (cca 1636–1701).¹⁴ Pohled z nižších sociálních vrstev můžeme zkoumat na příkladu deníku německého žoldnéře Petera Hagendorfa.¹⁵ Pro popis konkrétního tábora lze nahlédnout např. do rukopisu Kristiána mladšího z Anhaltu (1599–1656), který mj. popisuje svůj pobyt v nepřátelském táboře po zajetí v bitvě na Bílé hoře.¹⁶

Každodennost vojáků za třicetileté války i popis reálií, ve kterých se pohybovali, lze též zkoumat v dobové beletrii, a to především v tzv. simplicciánské literatuře.¹⁷ Jejím nejznámějším příkladem je *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*¹⁸ od Hanse Jakoba Christoffela von Grimmelshausena (1622–1676).¹⁹ Tento autor později vydal také díla

¹¹ Petrus PAPPUS, *Holländisch Kriegs-Recht, Vnd Artickels-Brieff ... Da zu End beygefügt, Keyser Maximiliani II. Artickels-Brieff*, Franckfurt am Mayn 1632.

¹² GUSTAV II. ADOLF, *Schwedisches Kriegs-Recht, oder Artickels-Brieff*, Nürnberg 1632.

¹³ Lydia PETRÁŇOVÁ a kol. (edd.), *Jindřich Hýzrl z Chodů, Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*, Praha 1979.

¹⁴ Otakar BARTOŠ a kol. (edd.), *Jan Chryzostom Pasek, Paměti*, Praha 1975.

¹⁵ Jan PETERS (ed.), *Ein Söldnerleben im Dreißigjährigen Krieg. Eine Quelle zur Sozialgeschichte*, Berlin 1993. Pisatel deníku bývá ztotožňován s Petrem Hagendorfem, ačkoliv není zcela jisté, zda byl autorem opravdu on. K tomu více J. PETERS (ed.), *Ein Söldnerleben*, s. 11–31. Pro větší srozumitelnost textu pro něj bude v této práci používáno jeho pravděpodobné jméno, tedy Peter Hagendorf.

¹⁶ Cituje ho např. Olivier Chaline – viz Olivier CHALINE, *Bílá hora*, Praha 2013, s. 212–215. Jedná se o rukopis *Eigentlicher Bericht wie es mir im und seithero der Schlacht vor Prag ergangen 1620, den 8. November*, jehož kopie se nachází v knihovně vídeňského Kriegsarchivu pod signatuou II 43.743.

¹⁷ Tato literatura vznikala především v druhé polovině 17. století. V pikareskní próze je alegoricky zobrazován člověk putující k boží spáse, který je na své cestě konfrontován se soudobým světem a společností v něm. Hrdina se seznamuje s různými aspekty tohoto světa, hlavně s válkou a vojenským životem.

¹⁸ Jiří STROMŠÍK – Jaroslav ZAORÁLEK (edd.), *Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen, Dobrodružný Simplicius Simplicissimus. Kronika třicetileté války*, Praha 1976.

¹⁹ Jehož první verze se objevila roku 1668, druhé rozšířené vydání potom o rok později.

Poběhllice Kuráž a Divous Skočdopole,²⁰ která mají podobnou tematiku, ale po literární stránce bývají považována za méně kvalitní.²¹ Autorem simpliciánského románu z Uher²² se stal pravděpodobně hudební skladatel a pedagog Daniel Speer (1636–1707).²³ V jeho knize je několikrát zmíněn i *Simplicissimus francouzský*.²⁴ Další podobné knihy vznikaly také v Anglii, Itálii, Španělsku a Turecku.²⁵

Pro poznání podoby vojenského tábora jsou zcela zásadní též obrazové prameny, a to jak malířská plátna, tak i mnohé rytiny nebo kresby. Z malířských děl je třeba zmínit především žánrovou malbu a v jejím rámci vojenský žánr, který se jakožto součást tzv. společenského žánru konsolidoval na počátku 17. století v Holandsku. I v následujících letech se různé scény ze života vojáků objevovaly zvláště v žánrové malbě holandských umělců. Mezi jejich časté náměty patřila bavící se společnost, výjevy z vojenských strážnic nebo veřejných domů, běžné byly vojenské šarvátky, výslechy, dělení válečné kořisti atp.²⁶

Řadu informací přinášejí ovšem nejen výjevy zobrazující v prvním plánu život vojenského tábora, ale i různé detaily velkých pláten zobrazujících bitvy, válečné scény, nebo třeba krajinu. Podobným způsobem lze zkoumat také detaily mnohých rytin – především knižních ilustrací – a dozvědět se tak například to, jak ženy u vojska sušily prádlo nebo jak vypadaly stánky táborových trhovců.²⁷

Informace o skutečných podobách táborů a jejich konkrétním umístění podávají dobové plány, ovšem leccos lze vyčíst i z archeologických terénních výzkumů, které se snaží rekonstruovat podobu a umístění táborů v krajině pomocí leteckých snímků, detektorů kovů či archeologických sond.²⁸

Detaily, které s vojenskými tábory souvisejí většinou spíše okrajově, se potom nacházejí v dobových kronikách, korespondenci, letácích nebo třeba v básních a písničkách.

²⁰ Rio PREISNER (ed.), *Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen, Poběhllice Kuráž, Divous Skočdopole*, Praha 1968.

²¹ Pavel EISNER (ed.), *Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen, Vojna. Trilogie z třicetileté války*, Praha 1953, s. 14.

²² Jozef VLACHOVIČ (ed.), *Daniel Speer, Uhorský Simplicissimus*, Bratislava 1975. Poprvé byl vydán roku 1683.

²³ Daniel Georg Speer (1636–1707) byl hudebním skladatelem a pedagogem polského původu působícím v Německu a v Uhrách.

²⁴ Poprvé byl vydán roku 1682.

²⁵ Jozef VLACHOVIČ (ed.), *Daniel Speer, Uhorský Simplicissimus*, Bratislava 1964, s. 9–15.

²⁶ Andrea ROUSOVÁ, *Vojenský žánr, válečné a bitevní scény. Stručný přehled vývoje zobrazení v době třicetileté války*, in: Eliška Fučíková – Ladislav Čepička (edd.), *Valdštejn. Albrecht z Valdštejna. Inter arma silent musae?*, Praha 2007, s. 327.

²⁷ Viz obr. 23 v příloze.

²⁸ O nich více v kapitole *Dosavadní bádání*.

1.3 Metodika překladu pramenů a převodů jednotek

Německé staré tisky, které jsou jedním z hlavních pramenů této práce, obsahují řadu termínů, které se překládají do českého jazyka poměrně problematicky. Jedná se především o vojenské hodnosti a názvy vojenských úřadů. V průběhu 16. a 17. století, kterými se tato práce zabývá, se názvy hodností a úřadů různě proměňovaly, a ani v armádách, které fungovaly současně, leckdy nenalezneme stejná označení pro stejné funkce. Jako příklad uveďme hodnost General, General Oberst, General Feldoberst či pouze Feldoberst, která v různých pramenech značí stejnou osobu – velitele vojska.

Je třeba poznamenat, že v době druhé poloviny 16. století a první poloviny století 17. se používaly německé názvy vojenských hodností a úřadů často např. i v českých jednotkách, i když se mnohdy jednalo o počestěné germanismy. České překlady těchto termínů, které se používají i v současné armádě, jsou mladší, nepřiliš přesné a pro tyto účely ne zcela vhodné.

Pro snazší porozumění textu této práce jsou názvy dobových hodností a úřadů převáděny na jejich české ekvivalenty, které německým termínům nejlépe odpovídají. Řadě těchto označení je ovšem ponechána podoba germanismů. Domnívám se, že např. termín „kvartýrmistr“ zní v dobovém kontextu práce lépe než slovo „ubytovatel“. Zároveň bude řeč např. o hodnosti „fendricha“ případně „praporečnicka“, protože slovo „praporčík“ má v dnešním obecném povědomí již značně odlišný význam a mohlo by být v práci o raně novověkém vojenství zavádějící.

Na příhodných místech jednotlivých kapitol budou zmíněny i původní německé hodnosti a úřady uvedené v konkrétních pramenech, a to v poznámkách pod čarou nebo v hlavním textu.²⁹

K překladům a výkladu jednotlivých termínů byly použity vedle současných slovníků i specializované příručky jako *Slovník středověké němčiny pro historiky*³⁰, *Stručný raně novohornoněmecký glosář*³¹ či *Frühneuhochdeutsches Glossar*.³² Ani informace v nich obsažené ovšem nelze přejímat bez hlubšího zamyšlení nad daným kontextem. Např. termín Wagenmeister překládám slovem vozmistr. Označení „správce vozového parku“ uvedené v *Glosáři*³³ nepovažuji pro dobu raného novověku za příliš vhodné.

²⁹ Jejich shrnutí se nachází v kapitole *Vojenské hodnosti*.

³⁰ Václav BOK, *Slovník středověké němčiny pro historiky*, České Budějovice 1995.

³¹ Hildegard BOKOVÁ – Libuše SPÁČILOVÁ, *Stručný raně novohornoněmecký glosář*, Olomouc 2003.

³² Alfred GÖTZE, *Frühneuhochdeutsches Glossar*, Berlin 1967.

³³ H. BOKOVÁ – L. SPÁČILOVÁ, *Glosář*, s. 501

Pro překlad polského starého tisku *Consilium rationis bellicae* byla přihlédnuto k české terminologii užité Antonínem Horou v jeho článku zabývajícím se mj. právě tímto polským dílem.³⁴

Studované tisky obsahují řadu údajů, které stanovují ideální rozměry jednotlivých částí tábora nebo vzdálenosti mezi různými body. K jejich převodu byl používán *Malý slovník jednotek měření*.³⁵

³⁴ Antonín HORA, *Vztah polského válečnictví první poloviny 16. století k vojenskému umění husitů*, HaV, 1955, č. 3, s. 331–388.

³⁵ Miloš CHVOJKA – Jiří SKÁLA, *Malý slovník jednotek měření*, Praha 1982.

2. Dosavadní bádání

O vojenství raného novověku byla napsána již řada knih, které se zabývaly především třicetiletou válkou; od 50. let 20. století také tzv. holandskou vojenskou reformou. V 19. a na počátku 20. století vyšla řada převážně německých pozitivisticky pojatých titulů, které se zabývaly dějinami vojenství. Válečnictví 16. a 17. století pochopitelně neopomíjely, a my proto dodnes můžeme čerpat množství stále platných informací např. z děl Maxe Jähns³⁶ či Hanse Delbrücka.³⁷

K opětovnému zvýšení zájmu o dané téma došlo v západní Evropě druhé poloviny dvacátého století. Ta se stala rodištěm teorie o holandské vojenské reformě, když Michael Roberts pronesl poprvé roku 1955 přednášku o raně novověké reformě ve vojenství a ve společnosti.³⁸ Jeho myšlenky samozřejmě nezůstaly bez odezvy, ovšem k silnější reakci nedošlo hned. Patrně nejvýraznější osobností reagující na Robertsův koncept se stal Geoffrey Parker,³⁹ po kterém následovali další historikové jako Michael Duffy, John A. Lynn, David A. Parrot nebo Clifford J. Rogers.⁴⁰

Na sociální zařazení vojáků raného novověku se potom zaměřili historikové jako Herbert Langer⁴¹ a v dílčích bodech též Peter Burke⁴² nebo Richard van Dülmen.⁴³ Životu vojáka doby třicetileté války v různých aspektech se potom věnoval především švédský historik Peter Englund.⁴⁴

Pokud se zaměříme na historiografii jednotlivých států, nalezneme některé užitečné tituly o polském vojenství raného novověku např. u historiků Janusze Sikorského⁴⁵ či Tadeusze Nowaka.⁴⁶

³⁶ S obdobím raného novověku souvisí především druhý díl jeho několikasvazkové publikace Max JÄHNS, *Geschichte der Kriegswissenschaften, Band 2*, München und Leipzig 1890 nebo jeho kratší práce Max JÄHNS, *Ueber Krieg, Frieden und Kultur. Eine Umschau*, Berlin 1893.

³⁷ Pro nás je zásadní čtvrtý díl jeho nejznámějšího díla Hans DELBRÜCK, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte IV*, Berlin 1920.

³⁸ Poprvé vydáno jako Michael ROBERTS, *The Military Revolution, 1550–1650. An Inaugural Lecture Delivered Before the Queen's University of Belfast*, Belfast 1956.

³⁹ Prvním jeho článkem reagujícím na Robertse byl: Geoffrey PARKER, *The 'Military Revolution, 1550–1650' – A Myth?* *Journal of Modern History*, 48, 1976, s. 195–214.

⁴⁰ Holandské vojenské reformě se v části své disertační práce věnuje např. Vítězslav Prchal. Viz Vítězslav PRCHAL, *Válka, zbraně a zbroj v reprezentačních strategiích české a moravské aristokracie v letech 1550–1750* (= disertační práce), Ústav českých dějin FFUK, 2012.

⁴¹ Především Herbert LANGER, *Hortus bellicus. Der dreissigjährige Krieg. Eine Kulturgeschichte*, Leipzig 1980.

⁴² Peter BURKE, *Lidová kultura v raně novověké Evropě*, Praha 2005.

⁴³ Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)*, Praha 1999.

⁴⁴ Peter ENGLUND, *Nepokojná léta. Historie třicetileté války*, Praha 2000.

⁴⁵ Konkrétně se jedná o jeho dílo Janusz SIKORSKI, *Polskie piśmiennictwo wojskowe od XV do XX wieku*, Warszawa 1991.

⁴⁶ Základní přehled poskytuje např. jeho bohatě ilustrovaná kniha Tadeusz NOWAK, *Polska sztuka wojenna w czasach odrodzenia*, Warszawa 1955. V rámci polské vojenské historiografie stojí za zmínku též edice

V tehdejší Československu došlo ke zvýšení zájmu o vojenství třicetileté války především v 70. letech 20. století, kdy vydal Eduard Wagner knihu *Ars Bella Gerendi*.⁴⁷ Hlavní přínos Wagnerova díla spočíval v ilustrativnosti jeho knih; autor obeznámený s obrazovými i písemnými prameny překreslil a popsal mnohé zajímavé detaily dobových obrazů a knižních ilustrací.⁴⁸ Na Wagnerovu práci do značné míry navázal Petr Klučina, z jehož knih s naším obdobím souvisí a z ilustračního hlediska je nejzajímavější *Třicetiletá válka. Obraz doby 1618–1648*,⁴⁹ která obsahuje velké množství přetištěného dobového obrazového materiálu.

Studie související s hmotnou kulturou raně novověkých vojsk střední Evropy zpracovali např. Miroslav Mudra,⁵⁰ Věra Picková,⁵¹ Josef Petráň,⁵² Jaroslav Lugs⁵³ nebo Vladimír Dolínek a Jan Durdík.⁵⁴ Sociologií válek a vojáků v českých dějinách se zabývali Ivan Šedivý a Marie Koldinská.⁵⁵ Problematiku tureckých válek a především strach obyvatel českých zemí z Turků potom kromě výše jmenovaných studoval v první řadě Tomáš Rataj.⁵⁶ Tematicky pestrý průřez témat zabývajících se třicetiletou válkou lze nalézt v jubilejním *Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka*, který byl vydán k 350. výročí bitvy u Jankova.⁵⁷

Vedle tohoto výběrového výčtu některých prací zabývajících se různými aspekty raně novověkého vojenství je potřeba se nyní zaměřit přímo na dobové vojenské tábory, které jsou předmětem této práce. Jejich podobou a umístěním v krajině se zabývají především

pramenů k dějinám raně novověkého vojenství Zdisław SPIERALSKI – Jan WIMMER, *Wypisy źródłowe do historii polskiej wojennej. Zeszyt piąty, polska sztuka wojenna w latach 1563–1647*, Warszawa 1961.

⁴⁷ Eduard WAGNER, *Ars Bella Gerendi*, Praha 1979. České vydání se objevilo až po německém, francouzském a anglickém, a to roku 2005: Eduard WAGNER, *Třicetiletá válka 1618–48*, Praha 2005.

⁴⁸ O Wagnerových ilustrátorských schopnostech svědčí také např. jeho obrazový doprovod v publikaci o jezdecktvu a jezdeckých taktikách do roku 1848. Václav M. ŠKORPIL, *O lidu jezdeckém*, Praha 1947.

⁴⁹ Petr KLUČINA, *Třicetiletá válka. Obraz doby 1618–1648*, Praha 2000. Z dalších jeho prací souvisejících s danou dobou např. Petr KLUČINA, *Zbroj a zbraň. Evropa 6.–17. století*, Praha – Litomyšl 2004 nebo Petr KLUČINA – Andrej ROMAŇÁK, *Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby. 5.–17. století*, Praha 1983.

⁵⁰ Miroslav MUDRA, *Materiálně technické vybavení vojsk českých zemí v 16. století*. Historie a Vojenství (dále HaV) 1970, s. 49–73.

⁵¹ Věra PICKOVÁ, *Císařské vojsko v Uhrách v 16. století očima současníků*, HaV 1965, č. 5, s. 789–799.

⁵² Josef PETRÁŇ, *Dějiny hmotné kultury II/2*, Praha 1997, 770–817.

⁵³ Jaroslav LUGS, *Ruční palné zbraně. Soustavný přehled ručních palných zbraní a dějin jejich výroby I*, Praha 1956.

⁵⁴ Vladimír DOLÍNEK – Jan DURDÍK, *Historické zbraně*, Praha 2008.

⁵⁵ Marie KOLDINSKÁ – Ivan ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*, Praha 2008.

⁵⁶ Jeho nejznámější prací na toto téma je Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*, Praha 2002.

⁵⁷ Zdeněk BRANDL – Josef PETRÁŇ (edd.), *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, 1995 (= K 350. výročí bitvy u Jankova 1645–1995) (dále SVPP 1995)*, Benešov 1995. V této práci bude využito především článku Andrej ROMAŇÁK, *Příspěvek k organizaci žoldnéřské pěchoty a jezdeckta*, in: Zdeněk Brandl – Josef Petráň, SVPP 1995 (= K 350. výročí bitvy u Jankova 1645–1995), s. 143–151. Vojenského práva, kterému se v této diplomní práci částečně věnuje kapitola *Reflexe života ve vojenských táborech v dobových vojenských rádech*, se týká studie Valentin URFUS, *Válečné a vojenské právo v době třicetileté války*, in: Zdeněk Brandl – Josef Petráň, SVPP 1995 (= K 350. výročí bitvy u Jankova 1645–1995), s. 135–141.

archeologické studie a knihy či články, které z těchto studií druhotně vycházejí. V české historiografii je z nich patrně nejvýznamnější publikace Václava Matouška čerpající z archeologického průzkumu oblasti, kde se odehrála bitva u Třebele, a tedy i tamních polních fortifikací.⁵⁸ Archeologickému průzkumu bojiště, polních opevnění a vojenských ležení se věnuje také publikace *Bitva u Rakovníka 1620*, která obsahuje několik krátkých studií zabývajících se různými typy průzkumů okolí Rakovníka.⁵⁹ Za zmínku stojí také drobné brožury z edice *Průvodce po bojištích a vojenských památkostech Československé republiky*, které vycházely ve 30. letech nákladem tehdejšího Vědeckého ústavu vojenského. Mezi nimi se tématu této práce dotýkají dvě – o švédském táboře v Brandýse nad Labem⁶⁰ a o tzv. Švédských šancích u Přerova.⁶¹ Středověkému vojenskému ležení na Smolíně u Tábora se věnovali Rudolf Krajíc a Petr Klučina.⁶² Přestože je tato archeologická lokalita datovaná do první poloviny 15. století, jejich článek má četné přesahy v oblasti vojenských táborů až do 16. století. V rámci německé literatury se např. Helmut Mahr zabýval Valdštejnovým táborem u Zirndorfu roku 1632.⁶³

Rekonstrukci života vojáků ve vojenských táborech se částečně věnovali Eduard Wagner a Petr Klučina v jejich výše uvedených publikacích o třicetileté válce. Z kvalifikačních prací posledních let je vhodné v tomto kontextu zmínit bakalářskou práci Moniky Feyferlíkové, která se snažila zmapovat život vojáků ve vojenských táborech husitského období⁶⁴ a podobně též moji bakalářskou práci o životě žoldnérů ve vojenských táborech třicetileté války.⁶⁵

⁵⁸ Václav MATOUŠEK, *Třebel. Obraz krajiny s bitvou*, Praha 2006. Terénnímu průzkumu jsou věnovány především kapitoly na stranách 136–169.

⁵⁹ Kolektiv autorů, *Bitva u Rakovníka 1620*, Rakovník – Chrástany 2011. Tématu této práce je nejbližší příspěvek Davida Daněčka. David DANĚČEK, *Průzkum prostor polních opevnění a vojenských ležení detektory kovů*, in: Kolektiv autorů, *Bitva u Rakovníka 1620*, Rakovník – Chrástany 2011, s. 48–49.

⁶⁰ František ZUMAN, *Švédský tábor v Brandýse n. L. a v St. Boleslavi*, Praha 1934.

⁶¹ Bohumil TETOUR, „Švédské šance“ u Přerova, Praha 1934.

⁶² Rudolf KRAJÍC – Petr KLUČINA, *Středověké vojenské ležení na Smolíně u Tábora*, in: Archeologické rozhledy XXXIX, Praha 1987, s. 400–434.

⁶³ Viz jeho kniha Helmut MAHR, *Wallenstein vor Nürnberg 1632. Sein Lager bei Zirndorf und die Schlacht an der Alten Veste, dargestellt durch den Plan der Gebrüder Trexel 1634*, Neustadt Aisch 1982; též jeho článek Helmut MAHR, *Historische Wanderung um Wallensteins Lager 1632 und über die Stätten der Schlacht an der Alten Veste*, Fürther Geschichts Blätter 2006, č. 4, s. 131–160.

⁶⁴ Monika FEYFERLÍKOVÁ, *Vojenské tábory doby husitské* (= bakalářská práce), Ústav českých dějin FFUK, Praha 2014.

⁶⁵ Klára ANDRESOVÁ, *Život žoldnéře za třicetileté války v kontextu českých zemí* (= bakalářská práce), Ústav českých dějin FFUK, Praha 2011.

3. Nejvýznamnější válečné konflikty

Odhlédneme-li od méně významných bojů a vnitropolitických svárů, stala se střední Evropa ve studovaném období dějištěm dvou zásadních konfliktů, a to nejprve válek proti Turkům a později války třicetileté. Zatímco bojiště tureckých válek se nacházelo především v Uhrách s občasnými přesahy do Rakouska či Polska, třicetiletá válka zasáhla vojenskými akcemi značnou část střední a západní Evropy.

Počátky osmanské expanze do střední Evropy musíme ovšem hledat již v první polovině 16. století, kdy Turci roku 1526 zvítězili u Moháče a roku 1529 poprvé oblehli Vídeň.⁶⁶ Osmanský postup do střední Evropy roku 1529 souvisel se sporem Ferdinanda I. Habsburského a Jana Zápolského o uherskou korunu po smrti Ludvíka Jagellonského u Moháče, při kterém Zápolský požádal o pomoc sultána Sülejmana. Oba muži snažící se získat korunu se nakonec domluvili na rozdělení Uher, což uklidnilo situaci až do doby Zápolského smrti roku 1540.⁶⁷ Téhož léta se habsburští žoldnéři snažili zmocnit Budína, což ovšem dalo Sülejmanovi důvod k výpravám do Uher a následnému dobývání dalších uherských území.⁶⁸ Roku 1541 byl Budín vyhlášen centrem nové osmanské provincie⁶⁹ jako tzv. budínský pašalík.

V následujících letech došlo k řadě dalších bojů a obléhání s občasnými mírovými obdobími, a to v zásadě až do konce patnáctileté války.⁷⁰ Ta probíhala v letech 1593–1606.⁷¹ Provázely ji především zdoluhavé poziční boje mezi Turky a císařskou armádou, které se sváděly obvykle o důležité pevnosti a významná města jako Ráb, Ostřihom a další.⁷² Patnáctiletou válku provázelo velké množství obětí a strádání především poddanského obyvatelstva Uher, což vyústilo ve vylidnění některých oblastí.⁷³

Roku 1605 se Turci dostali až na Moravu⁷⁴ a v Uhrách závěr války zkomplikovalo povstání Štěpána Bočkaje.⁷⁵ Válka byla ukončena vídeňským a žitavským mírem roku

⁶⁶ Marie KOLDINSKÁ – Ivan ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*, Praha 2008, s. 17.

⁶⁷ Tehdy se protihabsbursky naklonění magnáti snažili zajistit královská práva pro jeho syna Jana Zikmunda a zároveň požádali Sülejmana o ochranu jeho práv. Petr KLUČINA a kol., *Vojenské dějiny Československa II. Od roku 1526 do roku 1918*, Praha 1986, s. 20.

⁶⁸ Tamtéž.

⁶⁹ Tamtéž, s. 46.

⁷⁰ V roce 1568 např. byl uzavřen drinopolský mír, či také smlouva z Edirne, ovšem již roku 1575 došlo k dalším střetům mezi osmanskou a císařskou armádou. P. KLUČINA a kol., *Vojenské dějiny Československa II*, s. 48.

⁷¹ Někdy bývá označována též jako dlouhá turecká válka nebo válka třináctiletá. Její patnáctileté trvání se někdy upřesňuje na roky 1591–1606 až 1593–1608.

⁷² M. KOLDINSKÁ – I. ŠEDIVÝ, *Válka a armáda*, s. 27.

⁷³ P. KLUČINA a kol., *Vojenské dějiny Československa II*, s. 23.

⁷⁴ O tom lze nalézt informace např. v Josef POLIŠENSKÝ (ed.), *Kniha o bolesti a smutku. Výbor z moravských kronik 17. století*, Praha 1948.

⁷⁵ V letech 1604–1606. M. KOLDINSKÁ – I. ŠEDIVÝ, *Válka a armáda*, s. 28.

1606. Svou osobní zkušeností z tureckých válek se nechali inspirovat pro vytvoření vlastních vojenských spisů mnozí vojenští teoretikové.⁷⁶

Jedním z impulsů třicetileté války byly obrodné procesy v křesťanské církvi 16. a 17. století – reformace a následná protireformace. Habsburkové byli tradičně katoličtí. Jinak na tom ovšem byli jejich poddaní, mezi kterými se našlo především v Čechách množství protestantů již od dob husitů. V otázce svého vyznání byly značně nejednotné též německé státy. Jedním z významnějších konfliktů mezi protestanty a katolíky byla šmalkaldská válka v letech 1546–1547, se kterou souviselo první protihabsburské povstání českých stavů.⁷⁷ Vítězství Ferdinanda I. Habsburského vedlo k okleštění práv českých měst i šlechty.

Roku 1555 byl na říšském sněmu v Augsburgu uzavřen náboženský mír, který zakotvil zásadu „koho panství, toho náboženství“. Čeští nekatolíci se o dvacet let později shodli na tzv. České konfesi, kterou ústně potvrdil Maxmilián II.⁷⁸ Až jeho syn Rudolf II. podepsal roku 1609 tzv. Majestát na náboženskou svobodu, který na rozdíl od augšpurské konfese zaručoval svobodu vyznání šlechtě, královským městům i poddaným.⁷⁹

Incidentem, který byl na počátku dějů vedoucích k třicetileté válce, se stalo uzavření evangelického kostela v Broumově a zboření evangelického kostela v Hrobu.⁸⁰ Válečný konflikt začal pražskou defenestrací císařských místodržících Slavaty a Martinice a písaře Fabricia 23. května 1618. První fáze třicetileté války bývá označována za válku českou, protože boje v letech 1618–1620 probíhaly především na území Čech, Moravy, Horních Rakous a Uher. Konec této fáze představovala bitva na Bílé hoře, v jejímž důsledku se na český trůn po krátkém intermezzu Fridricha Falckého vrátili Habsburkové a s nimi přišla centralizace panovnické moci a rekatolizace obyvatelstva.

Bitvy třicetileté války se i v následujících letech⁸¹ odehrávaly především ve střední a západní Evropě. Vojenské akce se objevily v Čechách ve větší míře ještě ve třicátých letech, kdy do země vpadli Sasové, a poté opět ve čtyřicátých letech, kdy došlo roku 1645

⁷⁶ V této práci z nich budou blíže představeni Leonhardt Fronsperger, Lazarus von Schwendi, Giorgio Basta a Johann Jacobi von Wallhausen, kteří se účastnili tažení proti Turkům v 16. či na začátku 17. století, a Raimondo Montecuccoli, který proti nim bojoval v 60. letech 17. století. Rukopisné spisy reagující na turecké války po sobě zanechali také např. Jindřich Michal Hýzle z Chodů – k němu více viz např. Tereza OPAVOVÁ, *Obráz války a vojenství v 16. a 17. století očima českých šlechticů* (= diplomová práce), Ústav českých dějin FFUK, Praha 2013, nebo Augerius Gislenius Busbecq, Zikmund Chotek z Chotkova či Jan Kocín z Kocínětu – k nim více viz Věra PICKOVÁ, *Císařské vojsko v Uhrách v 16. století očima současníků*, HaV 1965, č. 5, s. 789–799.

⁷⁷ Většina stavů nesouhlasila s vysláním zemské hotovosti do Saska.

⁷⁸ M. KOLDINSKÁ – I. ŠEDIVÝ, *Válka a armáda*, s. 20–22.

⁷⁹ Tamtéž, s. 28.

⁸⁰ Tamtéž, s. 29.

⁸¹ Mluvíme o fázi falcké, dánské, švédské a švédsko-francouzské.

k nejkrvavější bitvě třicetileté války u Jankova. Švédové pokračovali ve vojenských operacích v Čechách ještě roku 1648, kdy mj. obléhali Prahu. Téhož roku byl podepsán vestfálský mír, kterým válka skončila.⁸²

Třicetiletá válka se stala prvním velkým celoevropským konfliktem. Její následky byly dalekosáhlé zejména pro střední Evropu, ve které značně klesl počet obyvatelstva a jejíž ekonomika byla podlomena. Pro české země znamenala již od bitvy na Bílé hoře, a především od vydání Obnoveného zřízení zemského, též rekatolizaci a upevnění pozice Habsburků na trůně.

⁸² Petr KLUČINA, *Třicetiletá válka. Obraz doby 1618–1648*, Praha 2000, s. 9–23.

4. Pěší vojenské taktiky a strategie

16. století bylo dobou, kdy dominanci šlechtického jezdeckta na evropských bojištích vystřídal pěchota.⁸³ Stavba a výsledná podoba vojenských táborů do určité míry souvisela s aktuálně používanými pěšími taktikami a strategiemi, kterých se v průběhu 16. a první poloviny 17. století vystřídal několik. V případě použití vozové taktiky bylo možné vytvořit velmi rychle mobilní opevnění tábora; při užití taktik kladoucích důraz na střeleckou sílu bylo zase obvyklé vytyčovat tábor a stavět jeho opevnění ve skrytu za částí armády, která byla připravená k případné obraně stavitelů. V rámci stručné charakteristiky taktik se nejprve vrátíme do první poloviny 15. století k vojenství husitskému, z nějž vycházel Jan Tarnowski – polský vojenský teoretik, jehož dílo bude v této práci reflektováno.

Husité se od dosavadního feudálního vojenství odlišovali několika způsoby. Nejznámější z nich je taktické využití vozové hradby, která byla zároveň významným opevňovacím prvkem jejich ležení. Vozová hradba byla známa už dříve, používala se ovšem pouze jako pasivní obranný prvek. Nyní se takticky využívala tak, že se v ní dobře vycvičené a ukázněné vojsko mohlo v krátké době improvizovaně opevnit a odolávat i prudkému útoku. Novým prvkem, kterým byla hradba doplňována, bylo využití dělostřelectva i ručních palných zbraní při obraně proti útočícímu nepříteli.⁸⁴ Dělostřelba, která v husitské bojové taktice nabyla mimořádného významu, se zdokonalila též zařazením houfnic do výzbroje vojska.⁸⁵ Nelze také opominout převahu husitů nad nepřítelem v otázce disciplíny a výcviku,⁸⁶ která umožňovala rychlé přesuny, díky nimž vojsko vynikalo uměním protivníka překvapit.⁸⁷ Husitští vojevůdci též uměli vybrat bojiště tak, aby umožňovalo úspěšnou obranu a zároveň bránilo nepříteli rozvinout jeho plnou sílu.⁸⁸

Poláci převzali od husitů jejich vozovou taktiku v návaznosti na spolupráci Čechů a Poláků např. v bitvě u Grunwaldu roku 1410 a později v husitských válkách. Již roku 1433 Poláci při válce s německými křižáky použili rozhodujícím způsobem taktiku vozového šiku.⁸⁹ Našemu období je ovšem bližší bitva u Obertyna roku 1531, při které této

⁸³ Za událost, kdy pěchota vystřídal do té doby vedoucí postavení šlechtického jezdeckta, bývá tradičně považována bitva u Pavie roku 1525.

⁸⁴ Jiří KEJŘ, *Husité*, Praha 1984, s. 148.

⁸⁵ Tamtéž, s. 152.

⁸⁶ Tamtéž, s. 154.

⁸⁷ Tamtéž, s. 156.

⁸⁸ Tamtéž, s. 147.

⁸⁹ Antonín HORA, *Vztah polského válečnictví první poloviny 16. století k vojenskému umění husitů*, HaV 1955, č. 3, s. 340.

taktiky mistrně využil Jan Tarnowski. Vozové šiky se v Polsku udržely déle než v západnějších oblastech Evropy mj. díky tamnímu rovinatému terénu, který je pro ně obzvláště příhodný.⁹⁰

Vojenský systém husitských vojsk byl opuštěn poté, co se rozšířil natolik, že spolu stejně vyzbrojená vojska odmítala bojovat a útočit na vozovou hradbu, aby neriskovala porážku. Prosazovat se tehdy začala především taktika švýcarské pěchoty,⁹¹ která se používala v západní a střední Evropě ještě na konci 16. století. Jejím základem byl čtvercový houf pěších vojáků, ve kterém vnější řady tvořili bojovníci s dlouhými píkami, kteří měli za úkol zastavit útok jezdců či rozrazit sestavu pěchoty.⁹² Po nich nastoupili halapartníci sešikovaní uvnitř houfu. Přední voj tvořili především vojáci se střelnými a palnými zbraněmi, halapartníci a kopiníci. Dvě posledně jmenované skupiny tvořili také o něco menší zadní voj. V případě útoku jízdy se rohy čtvercové formace zaoblily, čímž se vytvořil kruh.⁹³ Boj proti pěším jednotkám ovšem představoval spíše čelní krvavý útok.⁹⁴ Ze Švýcarů, kteří se na svoji dobu projevovali tvrdě a krutě, se stali vyhledávaní žoldnéři.

Žoldnéřské vojsko, které se snažil po svém nástupu na říšský trůn shromáždit Maxmilián I., mělo zajistit možnost prosazovat jeho mocenské zájmy. Jeho vojákům, kteří byli vyzbrojeni podobně jako Švýcaři, se říkalo lancknechti.⁹⁵ Ve svých řadách měli zpočátku velké množství švýcarských žoldnéřů, proto rychle přejali jejich taktiku. V době vlády císaře Maxmiliána bylo na jejím základě vytvořeno vojenské zřízení, které se udrželo s určitými změnami až do třicetileté války.⁹⁶

Španělský způsob šikování se již snažil integrovat do jednoho vojska pikenýry i střelce z palných zbraní. V tzv. španělské tercii stála pěchota v hlubokých čtvercích, v nichž střed tvořili pikenýři, zatímco na okrajích stáli mušketýři, z nichž se formovaly i malé čtvercové houfy v rozích čtverce velkého. Po výstřelu ustoupili mušketýři za vojáky s píkami, kde nabíjeli. Jednotlivé čtverce tercie stály ve třech sledech šachovnicově seřazeny za sebou,⁹⁷ jedna „španělská brigáda“ se tedy skládala z pěti tercií (za sebou 2–1–2).⁹⁸

K další reformě došlo v Nizozemí. Napomohla tomu tamní politická situace, v rámci které se Nizozemí snažilo osamostatnit od nadvlády Španělska. S holandským reformním

⁹⁰ Tamtéž, s. 341.

⁹¹ Švýcarská pěší taktika se ovšem na evropských bojištích prosazovala již v předhusitské době – k jejímu prvnímu velkému úspěchu došlo roku 1315 v bitvě u Morgartenu. Petr KLUČINA – Andrej ROMANÁK, *Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby. 5.–17. století*, Praha 1983, s. 231.

⁹² P. KLUČINA, *Zbroj a zbraň*, s. 533.

⁹³ Tamtéž, s. 536.

⁹⁴ Tamtéž, s. 538.

⁹⁵ Tamtéž, s. 540.

⁹⁶ Tamtéž, s. 542.

⁹⁷ P. KLUČINA, *Třicetiletá válka*, s. 38.

⁹⁸ P. KLUČINA, *Člověk, zbraň a zbroj*, s. 245.

hnutím bývají spojování především Mořic Oranžský a jeho bratřenci Vilém Ludvík a Jan Nasavští. Ti vytvořili stálé vojsko, které bylo ve službě po celý rok. Zavedli nové normy disciplíny a výcviku, standardizovali výstroj a výzbroj. Vytvořili menší taktické jednotky, které se v poli pohybovaly pružněji než starší španělské tercie.⁹⁹ Střelci využívali techniky protipochodu, kdy přední řada po vystřelení šla dozadu a než se opět dostala do čela, měla znovu nabito. Tím bylo možné docílit takřka nepřetržité střelby. V případě ohrožení jízdou ustoupili střelci za píky.¹⁰⁰

V průběhu třicetileté války zdokonalil nizozemské šikování švédský král Gustav II. Adolf. Vybudoval stálou armádu složenou z kombinace žoldnéřů a zemské hotovosti.¹⁰¹ Snad nejvýznamnějším vylepšením starší holandské taktiky bylo dodání důrazu na palebnou sílu v obraně i útoku. O to se postaral mj. tím, že odlehčil muškety a začlenil lehká děla do pěších jednotek. Tzv. „švédská disciplína“ začala být brzo kopírována dalšími evropskými armádami. Stavěla pěchotu seřazenou dle nizozemského způsobu do několika sledů za sebou. Nizozemské a švédské brigády se staly základem pro rozvoj pozdější lineární taktiky.¹⁰²

⁹⁹ Pierre EVEN, *Das Haus Oranien-Nassau bis zu den Königen der Niederlande*, Werl 2011, s. 22.

¹⁰⁰ P. KLUČINA, *Člověk, zbraň a zbroj*, s. 247.

¹⁰¹ P. KLUČINA, *Třicetiletá válka*, s. 29–31.

¹⁰² Tamtéž, s. 38.

5. Armády

Na počátku novověku se v habsburské monarchii, na jejíž vojenství klade tato práce největší důraz, uplatňovaly dva základní typy zřizování vojska, a to prostřednictvím zemské hotovosti a žoldnéřů. V následujících odstavcích budou popsány základní principy obou těchto přístupů a také vznikání stálých vojenských jednotek na konci studovaného období. Nastíněny budou též některé odlišnosti od těchto přístupů v Uhrách a Polsku.

Zaměříme-li se na situaci v Českém království, zemská hotovost byla určena především k obraně země a o jejím případném použití mimo hranice rozhodoval zemský sněm.¹⁰³ Na jeho zasedání mohl žádat panovník stavu o její svolání. Jestliže sněm souhlasil, jednotliví příslušníci stavů postavili určitý počet vojáků s ohledem na velikost svého majetku, případně zaplatili odpovídající částku. V jiných případech určil sněm pro stavění hotovosti odlišné měřítko než majetek, a do zemské hotovosti tak byl povolán každý pátý, desátý nebo třicátý člověk, za kterého nesli náklady na vyzbrojení a vydržování ti, kterých se služba ve vojsku netýkala.

Zemská hotovost většinou představovala pomalý a těžkopádný způsob obrany země a leckdy se nesešla včas, aby do válečného konfliktu reálně zasáhla.¹⁰⁴ Mezi její další zápory patřil fakt, že ji tvořili sice často poměrně dobře vyzbrojení, avšak špatně vycvičení obyvatelé měst a venkova. Nejen u sněmu, ale i u samotných vojáků hotovosti se také projevovala neochota sloužit mimo hranice státu.¹⁰⁵ Vzhledem k těmto negativním faktorům byl systém zemské hotovosti postupně zavrhován a nahrazován zpočátku souběžně fungujícím, v 17. století ovšem již převažujícím principem žoldnéřským.¹⁰⁶

Pod označením „žoldnéř“ rozumíme vojáky, kteří byli najímáni do vojenské služby na dobu trvání válečného tažení za stanovenou finanční odměnu. Jejich motivací pro vstup do vojska tedy byla hlavně snaha získat peníze, nikoliv politické nebo náboženské důvody.¹⁰⁷

¹⁰³ Marie KOLDINSKÁ – Ivan ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*, Praha 2008, s. 120. Tato skutečnost vyústila ve stavovský odboj proti Ferdinandovi I. roku 1547, kdy většina stavů nesouhlasila s vysláním hotovosti do Saska, aby se zúčastnila šmalkaldské války.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 128. Evidentně se ovšem nejednalo pouze o český problém, protože stejná negativa spatřoval i povolávání civilního obyvatelstva do zbraně např. i Niccoló Machiavelli. Viz tamtéž.

¹⁰⁵ Petr KLUČINA a kol., *Vojenské dějiny Československa II. Od roku 1526 do roku 1918*, Praha 1986, s. 54.

¹⁰⁶ Např. Jindřich Michal Hýzle z Chodů princip zemské hotovosti sice nezavrhoval, ale důrazně se stavěl proti využívání v jejích řadách sedláků, které nepovažoval za schopné plnit tuto funkci. Viz M. KOLDINSKÁ – I. ŠEDIVÝ, *Válka a armáda*, s. 130; T. OPAVOVÁ, *Obraz války a vojenství v 16. a 17. století očima českých šlechticů* (= diplomová práce), s. 38–39. Hýzleho text edičně zpřístupněn viz tamtéž, s. 133–139.

¹⁰⁷ Např. V době třicetileté války bylo obvyklé, když žoldnéři v průběhu své vojenské kariéry střídali strany, za které bojovali. Viz četné odkazy v simpliciánské literatuře – nejpregnantnější R. PREISNER (ed.), *Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen, Poběhlí Kuráž, Divous Škočdopole*, s. 216: „bylo [mi] fuk, jestli zvítězí císař nebo Švéd, jen když mi z toho něco kápne.“

Žold, který vojáci dostávali, měl být vyplácen v předem určených cyklech, které byly zpravidla měsíční,¹⁰⁸ někdy ovšem též týdenní nebo čtvrtletní.¹⁰⁹

Profesionální žoldnéři byli najímáni panovníkem, šlechtou nebo i městy.¹¹⁰ V českých zemích byli zpočátku nasazováni především na tažení mimo území státu, kam bylo z výše uvedených důvodů obtížné vyslat zemskou hotovost.¹¹¹ Třicetiletá válka poté představovala vrchol žoldnéřství, ovšem zároveň byla počátkem jeho úpadku.¹¹²

Na začátku verbovacího procesu stál panovník, tzv. mustrovní pán, který udělil verbovací patent. Tato pravomoc byla někdy přenesena na vrchního velitele vojsk, který se stal vojenským podnikatelem. Jednotlivé regimenty verbovali plukovníci dle verbovací listiny a regiment se poté stal jejich majetkem.¹¹³

Plukovník rozeslal verbíře, aby dle stanovených podmínek vojsko najali. Ti se vydali do vytipovaných hojně navštěvovaných oblastí, kde vyvěsili daný patent na veřejných místech. Jindy informaci o verbování vyhubnovali, čímž byli zkušení vysloužilí vojáci i nováčci pozváni k verbířovu stolu. V případě, kdy místní úřady bubnování nepovolily, seděl verbíř v hospodě.¹¹⁴ Po naverbování získal nový voják určitý závdavek žoldu, který mu měl umožnit dopravu na místo sestavení jednotky a jejího mustruňku, tedy oficiální kontroly, při které se měl zjistit reálný počet vojáků a skutečnost, zda jsou řádně vyzbrojeni.¹¹⁵

V průběhu třicetileté války se postupně začaly přetvářet žoldnéřské pluky v císařských službách na základ stálé armády. Jeden z prvních kroků ke změně předznamenala skutečnost, že v případě úmrtí velitele již nebyval pluk rozpuštěn, ale na jeho místo byl jmenován nový plukovník, který získal veškerá práva a povinnosti svého předchůdce. Myšlenka stálé armády byla také podporována centralizačními snahami absolutistické monarchie. Skutečný základ stálé armády vznikl bezprostředně po konci třicetileté války,

¹⁰⁸ Petr KLUČINA, *Třicetiletá válka. Obraz doby 1618–1648*, Praha 2000, s. 36.

¹⁰⁹ M. KOLDINSKÁ – I. ŠEDIVÝ, *Válka a armáda*, s. 127. Ve skutečnosti se vyplácení žoldu často opožďovalo, viz např. P. KLUČINA, *Třicetiletá válka*, s. 35.

¹¹⁰ M. KOLDINSKÁ – I. ŠEDIVÝ, *Válka a armáda*, s. 127.

¹¹¹ Tamtéž, s. 127–128.

¹¹² P. KLUČINA, *Třicetiletá válka*, s. 29.

¹¹³ Tamtéž, s. 33.

¹¹⁴ Herbert LANGER, *Hortus bellicus. Der dreissigjährige Krieg. Eine Kulturgeschichte*, Leipzig 1980, s. 93.

¹¹⁵ P. KLUČINA, *Třicetiletá válka*, s. 34–36. V tomto případě ovšem velitelé mnohdy podváděli - např. si mezi sebou „půjčovali“ vojáky, kteří do jejich jednotky ve skutečnosti nespádali, a následně za ně pobírali žold. Proti tomu se ve svém díle vymezuje např. Leonhardt Fronsperger. Viz Leonhardt FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten, Malefitz vnd Schuldhändlen, Ordnung vnd Regiment, sampt derselbigen vnd andern hoch oder niderigen Befelch, Bestallung, Staht vnnd ämpter ...*, Frankfurt am Main 1565, s. LXXb.

kdy se roku 1649 Ferdinand III. rozhodl zachovat ve stálé službě devět pěších, devět kyrysnických a jeden dragounský pluk.¹¹⁶

V Uhrách a Polsku se v průběhu studovaného období nacházela žoldnéřská vojska, ovšem uplatňovaly se tam i další principy stavění armády, jako např. systémy hotovostí.¹¹⁷ V Uhrách se v 16. století kromě žoldnéřů nacházeli vojáci v posádkách pohraničních hradů placení z prostředků uherského království, oddíly poddaných vydržované z daní odhlasovaných sněmem, magnátská a prelátská banderia, oddíly uherských magnátů vydržované z prostředků královské pokladny, městské milice a další oddíly placené městy a také svobodní hajduci.¹¹⁸ Do 17. století přetrvala povinnost magnátů stavět banderia, ovšem vzrostl podíl žoldnéřů. V dobách přímého tureckého ohrožení platila též všeobecná branná povinnost.¹¹⁹

V Polsku v dané době fungovalo tzv. *wojsko kwarciane* placené z daní a královské pokladny. Počet vojáků se v něm lišil v době míru a války a sestávalo především z lehkého jezdeckta pod velením hejtmanů.¹²⁰

¹¹⁶ M. KOLDINSKÁ – I. ŠEDIVÝ, *Válka a armáda*, s. 131. Nutnost vydržování stálého vojska zdůvodnil po třicetileté válce např. Raimundo Montecuccoli ve svém *Memoire della guerra*. Viz tamtéž.

¹¹⁷ Na tomto místě je třeba dodat, že tábory, které budou v této práci popisovány, obývala především vojska žoldnéřská.

¹¹⁸ K tomu více viz P. KLUČINA a kol., *Vojenské dějiny Československa II*, s. 32–39.

¹¹⁹ K tomu více viz tamtéž, s. 115–118.

¹²⁰ K tomu více viz např. Juliusz BARDACH – Bogusław LESNODORSKI – Michał PIETRZAK, *Historia państwa i prawa polskiego*, Warsaw 1987, s. 227–230.

6. Složení vojsk

Většina pozemních vojsk 16. a 17. století se skládala především z pěchoty, jezdeckva a dělostřelectva. Nelze ovšem opomenout ani ženijní jednotky a další nebojující osoby – tedy příslušníky trénu, mezi které patřily i ženy a děti, jejichž množství v některých případech dokonce převyšovalo počet vojáků v armádě.

Již od počátku 16. století se stala pěchota hlavní bojovou silou, získala početní převahu nad jezdectvem a v bitevní sestavě zaujala hlavní postavení.¹²¹ Rozhodující význam si na bojišti zachovala po celé studované období.¹²² Pěchotu 16. a první poloviny 17. století lze rozdělit na dvě základní skupiny, a to na vojáky s dřevcovými zbraněmi a střelce. Střelců bylo zpočátku zpravidla méně než vojáků s chladnými zbraněmi, jejich počet se ovšem postupně zvyšoval, až v druhé polovině 17. století zcela převládli.

V případě švýcarské taktiky 16. století byli vojáci s chladnými zbraněmi postaveni do čtvercových šiků, ve kterých vnější řady tvořili pikenýři, tedy vojáci vyzbrojení pikami dlouhými až šest metrů, zatímco uvnitř houfů se nacházeli halapartníci s kratšími halapartnami. Švýcarští a němečtí lancknechti mohli být vyzbrojeni též kopím nebo mečem a štítem.¹²³ V 16. století a někdy též ještě na začátku století 17. se v bitevních šicích objevovali též rondašíři, tedy vojáci vybavení kulatým štítem, mečem a poloviční zbrojí. Stávali v první řadě své jednotky, kde tvořili štítovou hradbu, a za úkol též měli prolamování formací nepřátelských pikenýřů.¹²⁴

Do mladších dob přetrvali jako součást španělských tercií i pozdějšího nizozemského a švédského šikování především pikenýři,¹²⁵ kteří byli významnou složkou pěchoty ještě v průběhu třicetileté války, i když jejich počet postupem času klesal, zatímco stoupal počet mušketýřů.

V 16. století se vedle střelců z hákovnic a hradebnic¹²⁶ na evropských bojištích objevují již i arkebuzíři s lehčí palnou zbraní – arkebuzou, kterou při střelbě již nebylo nutné zapírat o hradby, bočnice vozů, tarasy či pavézy. V polovině 16. století je ovšem takřka vytlačili mušketýři,¹²⁷ tedy střelci z mušket, které byly přesněji tvarované a měly subtilnější

¹²¹ Za určitý mezník bývá považována bitva u Pavie roku 1525, ve které Španělé zvítězili s jednotkami složenými z pikenýřů a střelců proti francouzskému těžkému jezdectvu.

¹²² Petr KLUČINA, *Zbroj a zbraně. Evropa 6.–17. století*, Praha 2004, s. 549.

¹²³ Tamtéž, s. 533–536.

¹²⁴ Tamtéž, s. 551.

¹²⁵ Jejich výzbroj a výstroj bude popsána v kapitole *Výzbroj a výstroj vojáků*.

¹²⁶ Vysvětlení těchto termínů v podkapitole *Vozová hradba* v kapitole *Lazarus von Schwendi – Kriegs Discurs*.

¹²⁷ Jejich výzbroj a výstroj bude popsána v kapitole *Výzbroj a výstroj vojáků*.

hlaveň.¹²⁸ Kratší arkebuza poté zůstala především ve výzbroji jízdních střelců – arkebuzířů, ovšem někdy ji bylo možné nalézt i u pěších střelců podobně jako některé typy jednodušších ručnic.¹²⁹ Vedle střelců z palných zbraní bylo možné ještě na počátku studovaného období nalézt i lučištníky a kušníky.¹³⁰

Na konci 16. století se objevili dragouni, kteří zpočátku představovali prvek sestávající z pěchotních i jízdních prvků. Jednalo se o vojáky, kteří přijeli k bojišti na koni, poté sesedli a bojovali jako standardní mušketýři či méně často jako pikenýři.¹³¹

Jezdecktvo se od druhé poloviny 16. století do konce třicetileté války příliš neproměnilo. Tvořili ho těžkoodění jezdci – kyrysníci – kteří byli nejkvalitnějším druhem jezdecktva. Jejich výzbrojí byl meč či palaš a pár dlouhých jezdeckých pistolí.¹³² Ještě na počátku třicetileté války je doplňovaly oddíly lancíerů, elitních jezdců rekrutovaných z příslušníků šlechty, opatřených tříčtvrteční plátovou zbrojí, dvěma jezdeckými pistolemi a kopím. Jejich obdobou, která přetrvala až do 18. století, byli polští husaři.¹³³

Dalším typem jezdecktva byli polotěžcí jezdci zvaní arkebuzíři. Byli pojmenováni dle své hlavní zbraně – již výše zmíněné arkebuzy – kterou si při jízdě na koni zavěšovali na kožený řemen přes tělo zvaný bandalír.¹³⁴

Lehké jezdecktvo bylo docenováno již za tureckých válek, ovšem jeho význam neklesl ani v průběhu války třicetileté. Provádělo výpady na území nepřítele, útočilo na osamocené slabší oddíly, zajišťovalo průzkum okolí a zásobování. Vzhledem k tomu, že jeho příslušníci nenosili žádnou zbroj, bývali rychlejší než arkebuzíři či kyrysníci.¹³⁵ V císařských službách v průběhu třicetileté války jeho úlohu zastávali především Chorvati a kromě nich též polští kozáci pod velením Alexandra Lisowského zvaní lisovčáci.¹³⁶

V 16. století se zdokonalila děla a díky tomu se rozšířilo jejich používání při obléhání, obraně pevností i v poli.¹³⁷ V 17. století již bylo dělostřelectvo součástí každé armády a vyžadovalo pro obsluhu zbraní kvalifikované dělostřelce. Ti se rekrutovali přímo z řad výrobců děl, protože jim nejlépe rozuměli, znali jejich technické možnosti a dokázali si poradit s jejich opravou.¹³⁸

¹²⁸ Josef PETRÁŇ, *Dějiny hmotné kultury II/2*, Praha 1997, s. 779.

¹²⁹ O nich se zmiňuje např. Wallhausen viz Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuss*, Leuwarden 1630, s. 36.

¹³⁰ P. KLUČINA a kol., *Vojenské dějiny Československa II*, s. s. 24, 56.

¹³¹ P. KLUČINA, *Zbroj a zbraně*, s. 554–555.

¹³² Tamtéž, s. 555–556.

¹³³ P. KLUČINA, *Třicetiletá válka*, s. 96.

¹³⁴ P. KLUČINA, *Zbroj a zbraně*, s. 556–557.

¹³⁵ Tamtéž, s. 558–559.

¹³⁶ P. KLUČINA, *Třicetiletá válka*, s. 89.

¹³⁷ P. KLUČINA a kol., *Vojenské dějiny Československa II*, s. 25

¹³⁸ P. KLUČINA, *Třicetiletá válka*, s. 115.

Kromě vojáků s armádami táhli také kopáči opevnění, kteří zajišťovali stavbu táborových šancí, upravovali cesty pro tažení vojska a případně se též podíleli na vytyčování polních táborů. Jejich přítomnost ve vojsku nebyla vždy nutná, proto jejich práci v některých případech vykonávali sami vojáci. Prakticky v každé armádě 16. a první poloviny 17. století se ovšem nacházel trén, tedy trhovci, vozatajové, ženy a děti vojáků a další nebojující osoby, které se podílely na chodu vojenského tábora či zajišťovaly vojsko na tažení. Množství těchto osob bývalo velké, proto s tímto elementem nějakým způsobem počítají dobové vojenské příručky i řády, které specifikují podmínky, za kterých mohou s vojskem táhnout.¹³⁹

¹³⁹ Ke konkrétnímu popisu jejich práv a povinností se vyjadřují prakticky všichni studovaní teoretikové, proto budou specifikovány v příslušných kapitolách; především v kapitole *Komparace pohledů na vojenské tábory v prostudovaných příručkách*.

7. Výzbroj a výstroj vojáků

Vojáci 16. a 17. století potřebovali k výkonu své práce množství výzbroje, výstroje a dalšího vybavení, s jehož uložením bylo potřeba počítat při plánování polních táborů. Tato kapitola bude sepsána na základě sekundární literatury zabývající se tímto tématem s příležitostným přihlédnutím k poučkám Johanna Jacobiho von Wallhausena o pěších vojácích z doby těsně před začátkem třicetileté války.

Pěší vojáci v 16. století ještě v některých případech používali období starších brigantin, případně kabátců kombinujících kovové lamely s kroužkovým pletivem.¹⁴⁰ Obvyklejší ovšem bylo oblékat některé z prvků plátové zbroje. Základním prvkem této tzv. lancknechtské zbroje byl přední a zadní kyrys, který byl někdy doplňovaný kovovým límcem, nárameníky a šosy kryjícími stehna.¹⁴¹ Základní součástí výstroje byla též přilba, kterou po roce 1547 představoval obvykle tzv. šturmmaub, který vystřídal starší peklhaubec.¹⁴² Od druhé poloviny 16. století se už prakticky neobjevovaly kroužkové košile. Nejdůležitější byli obrnění pikenýři, u kterých se ochranné plátové odění udrželo až do třicetileté války, v průběhu které se ovšem postupně zmenšovalo a někdy zcela mizelo. Pikenýři tehdy oblékali přední a zadní kyrys, někdy plátový límec, šosy kryjící stehna a na hlavu železný šišák nebo morion.¹⁴³ Střelci ještě v 16. století nosili některé prvky zbroje, ovšem v 17. století se u nich setkáme už obvykle maximálně s přilbou, kterou jim doporučuje např. Johann Jacobi von Wallhausen. V ostatních případech ovšem už kryli hlavu pouze kloboukem.¹⁴⁴

Jako poboční zbraně se v 16. století využívaly především různé tesáky, meče či sekery; v Uhrách navíc též čakany, šavle či palaše.¹⁴⁵ V době třicetileté války se v některých východnějších oblastech využívaly stále např. sekery, čakany či palaše, v západnějších krajích ovšem převážně tesáky, šavle či kordy. Wallhausen doporučoval tesáky a šavle oproti méně praktickým kordům.¹⁴⁶

Výzbrojí pikenýřů byla především píka, jejíž délka se pohybovala zhruba mezi šesti a čtyřmi metry a v průběhu studovaného období se zkracovala.¹⁴⁷ Píka měla být vyrobena

¹⁴⁰ P. KLUČINA, *Zbroj a zbraně*, s. 566.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 576-577.

¹⁴² P. KLUČINA a kol., *Vojenské dějiny Československa II*, s. 57.

¹⁴³ P. KLUČINA, *Zbroj a zbraně*, s. 577.

¹⁴⁴ J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuss*, Leuwarden 1630, s. 29.

¹⁴⁵ P. KLUČINA a kol., *Vojenské dějiny Československa II*, s. 24.

¹⁴⁶ J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuss*, Leuwarden 1630, s. 30.

¹⁴⁷ Srov. P. KLUČINA, *Zbroj a zbraně*, s. 536 a P. KLUČINA, *Třicetiletá válka*, s. 56.

ideálně z jasanového dřeva, přičemž její přední část měla být alespoň po délku jednoho metru okována pro zajištění jejího zpevnění.¹⁴⁸

Střelci používali ve většině případů palnou zbraň.¹⁴⁹ Zpočátku se jednalo o těžší hákovnice a hradebnice, které se při střelbě zapíraly o hradby, bočnice vozů, tarasy či pavězy. K nim se přidaly v 16. století též lehké arkebuzy. V době třicetileté války ovšem jednoznačně převládly muškety,¹⁵⁰ které měly obvykle doutňákový zámek. Byly těžší než arkebuzy, proto se při střelbě zapíraly do vidlic zvaných furkety. V průběhu války se muškety odlehčovaly a na jejím konci proto již bylo možné střilet i bez použití furkety. K obsluze muškety byl potřeba nabíják, dále pás z pevné kůže zvaný bandalír, na kterém viselo 11–13 odměrek na střelný prach,¹⁵¹ prachovnice na jemný prach, kožený sáček na kule, mastný hadr a další příslušenství k čištění zbraně jako olej, jehla na vyčištění zátravky a kartáček na čištění hlavně. Ke střelbě bylo nutné mít též doutnák a křesadlo na jeho zapálení, dále potom kleště na odlévání kulí a olovo na jejich výrobu.¹⁵²

Všechny typy jezdců 16. a 17. století potřebovali ve vojenských táborech mnohem více prostoru než pěší vojáci, protože k výkonu své práce používali větší množství prostředků. Zásadní rozdíl spočíval především v tom, že v leženích jezdeckta bylo nutné počítat s prostorem pro koně. Dragouni, kteří vznikli v druhé polovině 16. století, se od pěších vojáků lišili vlastně pouze vlastnictvím koně (obvykle ne příliš kvalitního), na kterém se přijížděli na bojiště. Jejich výzbroj a výstroj byla prakticky stejná jako v případě pěších pikenýrů a mušketýrů. Dragounští pikenýři měli pouze kratší plátové šosy přes stehna a také jejich píka bývala kratší než u pěších vojáků.¹⁵³ Dragounští mušketýři se lišili od pěších tím, že měli své muškety opatřeny řemenem, aby je mohli za jízdy nosit na zádech.¹⁵⁴

Výhodou lehkého jezdeckta byla jeho rychlost, která byla dána do značné míry tím, že jeho příslušníci nenosili žádné zbroje. Jejich výzbrojí byly šavle nebo jiné krátké poboční zbraně a pistole.¹⁵⁵

Svým způsobem univerzálním typem jezdeckta třicetileté války byli arkebuzíři, kteří se vyvinuli z rejtarů 16. století a představovali polotěžkou jízdu. Používali středně velké

¹⁴⁸ J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuss*, Leuwarden 1630, s. 44.

¹⁴⁹ Vedle nich se ještě zřídka objevovali střelci z kuší a luků, a to především na počátku studovaného období.

¹⁵⁰ J. PETRÁŇ, *Dějiny hmotné kultury II/2*, s. 779.

¹⁵¹ Těmto odměrkám se dnes často říká „apoštolové“, kvůli jejich obvyklému počtu dvanácti. Wallhausen ovšem ve svém *Kriegskunst zu Fuss* uvádí jako jejich obvyklý počet 11, v *Alphabetum pro tyrone pedestri* potom rozmezí 11–13. Srov. J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuss*, Leuwarden 1630, s. 29 a Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Alphabetum pro tyrone pedestri*, Franckfurt am Mayn 1615, s. 10.

¹⁵² J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuss*, Leuwarden 1630, s. 28–30.

¹⁵³ P. KLUČINA, *Třicetiletá válka*, s. 86.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 84.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 89.

koně, nosili částečnou ochranou zbroj a součástí jejich výzbroje byla arkebuza s kolečkovým zámkem a dvě jezdecké pistole. Podobně jako dragouni nosili svoji palnou zbraň při jízdě připevněnou na zádech. Na rozdíl od nich ovšem lehčí arkebuzu nemuseli podpírat furketou a mohli tedy střílet přímo ze hřbetu koně.¹⁵⁶ Do jejich střelecké výstroje patřila také prachovnice, klíč ke kolečkovému zámku zbraně upevněný na koženém závěsu, křesací kamínky a sáček s kulemi.¹⁵⁷

Těžkooděnými jezdci byli kyrysníci, kteří oblékali tříčtvrteční plátovou zbroj. Název dostali podle kyrysu, tedy předního a zadního plátu, který chránil tělo. Jako poboční zbraň používali zpočátku meč, později jezdecký palaš a při útoku na větší vzdálenost stříleli z dlouhých jezdeckých pistolí. Z celého jezdecktva měli nejkvalitnější koně i veškeré ostatní vybavení.¹⁵⁸

Jízdní vojíci používali podobně jako pěchota různé typy útočných přileb,¹⁵⁹ velké oblibě se též těšily prilby napodobující turecké jezdecké šišáky s cibulovitým zvonem. Nejznámější z těchto přileb vyvinutých v průběhu třicetileté války je tzv. pappenheimka.¹⁶⁰ Všichni jízdní střelci museli být podobně jako pěší mušketýři vybaveni též prachovnicí se střelným prachem a kulemi, případně licími kleštěmi na kule a olovem. Střelci ze zbraní s doutnákovým zámkem používali doutnák a k jeho zapálení křesadlo, zatímco vojíci s kolečkovými zbraněmi naopak potřebovali k zámku své zbraně klíč a křesací kamínky.

Vybavení dělostřelců sestávalo z mnoha předmětů, jejichž velikost byla leckdy poměrně značná, proto i ve vojenských táborech zabírali větší prostor než jejich spolubojovníci. Jejich ležení obsahující množství nebezpečného materiálu navíc byla často opevňovaná, aby se zabezpečila nejen proti nepříteli, ale i proti škodám a nehodám způsobeným vlastními vojáky.¹⁶¹

Děla 16. století měla mnoho různých ráží, proto panovala dlouhodobá snaha o jejich sjednocování. Významnou reformu v tomto ohledu provedl za třicetileté války švédský král Gustav II. Adolf. K dělům patřil rozsáhlý trén, ve kterém se nacházely vozy na střelný prach a dělostřelecké koule. Samotné hlavně děl bývaly umístěny na kolové lafety, které táhli koně, nebo v případě malých děl muži.¹⁶²

¹⁵⁶ P. KLUČINA, *Zbroj a zbraně*, s. 556–557.

¹⁵⁷ Andrej ROMANÁK, *Příspěvek k organizaci žoldnéřské pěchoty a jezdecktva*, in: Zdeněk Brandl – Josef Petrů (edd.), *SVPP 1995 (= K 350. výročí bitvy u Jankova 1645–1995)*, s. 148.

¹⁵⁸ P. KLUČINA, *Zbroj a zbraně*, s. 555–556.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 581.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 585.

¹⁶¹ K tomu více v příslušných kapitolách, především v kapitole *Komparace pohledů na vojenské tábory v prostudovaných příručkách*.

¹⁶² P. KLUČINA, *Zbroj a zbraně*, s. 612–615.

8. Vojské hodnosti

Ve studovaném období byly hodnosti v armádách ještě značně nejednotné a lišily se nejen mezi jednotlivými státy, ale někdy i mezi pluky téže armády. Struktura vojsk byla v hrubých rysech daná, nebyla ovšem v této době ještě závazně předepsaná, ale spíše doporučená. Záleželo tedy na samotném vojenském podnikateli, jestli obsadil všechny předpokládané hodnosti, případně kolik jednotlivých vojenských úředníků měl. V průběhu třicetileté války postupně krystalizovaly jednotlivé druhy vojska a zároveň se sjednocovala podoba velitelského sboru a také úřadů zastávaných v armádě. Generálské hodnosti a z nich vyplývající povinnosti jednotlivých štabních důstojníků se ustálily a specifikovaly ve třicátých letech 17. století.¹⁶³ K celkovému sjednocení došlo až s nástupem stálých armád po třicetileté válce.

V následujících odstavcích bude v základních rysech popsána obvyklá struktura armád v druhé polovině 16. a první polovině 17. století.¹⁶⁴ Budou popsány především ty hodnosti a úřady, se kterými se setkáváme v prostudovaných vojenských teoretických pramenech uvedených v další části práce. Největší důraz bude kladen na ty funkce, které souvisejí se stavbou a fungováním vojenských táborů.¹⁶⁵ Všechny původně německé nebo polské termíny budou převedeny na jejich odpovídající české ekvivalenty.¹⁶⁶ Jejich německé varianty budou ovšem zmíněny též.

V čele armády stál obzvláště v počátečních fázích studovaného období panovník, případně někdo, kdo jím byl zplnomocněn a velením pověřen.¹⁶⁷ Vrchního velitele vojska lze v pramenech nalézt pod označením General, General Oberst, Feldoberst, General Feldoberst nebo např. Feldherr. Z daného termínu se odvozovalo označení jeho zástupce, tedy tzv. lajtnanta, kterým tedy mohl být např. generál lajtnant (Generallieutenant). Nižší hodnost měl polní maršál (Feldmarschalek). Titul generalissimus označující vrchního velitele, kterému podléhaly všechny ozbrojené síly ve státě, byl poprvé použit pro Albrechta z Valdštejna.

Další hodnosti se členily podle druhu vojska. Na stejné úrovni stáli generál jezdecký (General der Cavalerie) a polní zbrojmistr velící pěchotě a dělostřelectvu (General

¹⁶³ Andrej ROMANÁK, *Příspěvek k organizaci žoldnéřské pěchoty a jezdecký, in: Zdeněk Brandl – Josef Petrů (edd.), SVPP 1995 (= K 350. výročí bitvy u Jankova 1645–1995), s. 150.*

¹⁶⁴ Pro sepsání úvodu a pasáže o vrchním velení bylo využito sekundární literatury; pro další části potom spíše komparace pramenů studovaných v této práci.

¹⁶⁵ Ty budou sepsány na základě pouček uvedených ve Fronspergerově knize *Von Kayserlichem Kriegßbrechten* z roku 1565.

¹⁶⁶ K metodice překládání více v kapitole *Metodika překladu pramenů a převodů jednotek.*

¹⁶⁷ O běžné přítomnosti krále u vojska píše především Jan Tarnowski, který poučky v první části svého *Consilium rationis bellicae* směřuje přímo na krále v úloze vojevůdce. Viz Jan TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, Tarnow 1558, s. Ia–XVb.

Zeugmeister nebo Feldzeugmeister). Na dalším stupni stál polní podmaršál (Feldmarschalck-Lieutenant), nejnižší generálskou hodnost měl generál strážmistr (Generalwachmeister).¹⁶⁸

8.1 Regimenty

Vojsko se dělilo na regimenty, které můžeme též nazvat pluky. V jejich čele stál majitel regimentu – plukovník (Oberst nebo také Obrist, česky „nejvyšší“). Ten v některých případech velel, jindy tento úkol připadl jeho zástupci – podplukovníkovi (Oberstlieutenant). Třetím štábním důstojníkem pluku byl nejvyšší strážmistr (Oberstwachmeister), který dohlížel na chod služeb a na stráž.¹⁶⁹

Kvartýrmistr (Quartiermeister, česky „ubytovatel“) řešil ubytování vojska, trasy pochodu, mapy atp. O spízní jednotky, zásobování a uložení proviantu v táboře se staral proviantmistr (Proviantmeister, česky „zásobovatel“). O trén a především vozy se staral vozmistr (Wagenmeister), v případě potřeby byl součástí vojska též velitel vozové hradby (Wagenburgmeister). Šikovatel žen (Hurenweibel) se staral o poběhlíce a manželky a děti vojáků, které táhly s armádou.

Profous (Profoss) měl na starosti plukovní věznici, dohlížel na vězně a na výkon trestů. K dispozici měl ozbrojené trabanty, vězeňské dozorce a mj. také popravčího. Soudcem u vojska byl šoltys (Shultheiss). Polní lékař (Feldarzt) a felčar (Feldscherer) vojáky léčili; o jejich duchovní život měl pečovat kaplan táhnoucí s vojskem. Mezi regimentní úředníky patřil např. sekretář.

8.2 Praporec

Pěší praporec byl označován jako kompanie. Jeho velitelem byl hejtman (Hauptman), jeho zástupcem lajtnant (Lieutenant, Leutnant). Nejmladším důstojníkem byl praporečník nebo fendrich (Fähndrich) starající se o prapor. Poddůstojníky byli např. šikovatel (Feldwebel) a kaprál (Corporal). Úřady u praporců se v mnoha ohledech shodovaly s úřady u regimentů a rozdíl spočíval především v tom, že pravomoc úředníků v rámci praporce byla nižší, a že byli podřízeni úředníkům regimentním. Vedle kvartýrmistrů a proviantmistrů se o zásobování staral také furýr, na hlídky dohlížel strážmistr. Součástí

¹⁶⁸ P. KLUČINA, *Třicetiletá válka*, s. 45–46.

¹⁶⁹ A. ROMAŇÁK, *Příspěvek k organizaci žoldnéřské pěchoty a jezdeckva*, in: Zdeněk Brandl – Josef Petrůň (edd.), SVPP 1995, s. 145. Následující odstavce o hodnostech a praporecích budou sepsány na základě komparace vojenských příruček, ze kterých vychází hlavní část této práce.

jednotek byli také písař (Musterschreiber) a felčar (Feldscher). Vojáky s nejnižšími hodnostmi byli svobodník (Gefreite) a pod ním ještě vojín.

Jízdnímu praporci, kterému se říkalo korneta, velel rytmistr (Rittmeister). Jeho zástupcem byl opět lajtnant (Lieutenant), praporečnickem a tedy nejmladším důstojníkem byl kornet (Kornett). Poddůstojníci a úředníci u kornety byli podobní jako v případě kompanie. Jízdní jednotky u sebe navíc držely specializované řemeslníky jako např. kováře, podkováře a sedláře. Součástí jednotek tvořili také vojenští hudebníci – u pěchoty hlavně bubeníci, u jezdeckva primárně trubači; tělesní strážci důstojníků a další.

8.3 Táborové úřady

Hodnost kvartýrmistra byla uplatňována jak pro celé vojsko, tak i pro jeho jednotlivé regimenty. Vrchní kvartýrmistr dohlížel na ubytovávání celého vojska a byl zároveň jedním z poradců plukovníka. Polní tábor neměl být stavěn bez jeho vědomí. Společně s ostatními kvartýrmistry rozděloval tábor na kvartýry, do kterých se ubytovali jednotlivé praporce i všichni důstojníci, vojenští úředníci a trén. Vedl si seznamy vojáků, aby věděl, kolik jich v regimentu je, a měl mít představu o tom, do kterého kvartýru jednotliví vojáci náleží. Po ubytování vojáků kontroloval, zda je v táboře vše v pořádku a na přiděleném místě. Spolupracoval s vrchním proviantmistrem, společně s nímž se snažil zajistit co nejlepší zásobování tábora.¹⁷⁰

Kvartýrmistři jednotlivých regimentů byli jeho podřízenými. V táboře nejprve ubytovali svého plukovníka a poté ostatní vysoké důstojníky a úředníky. Poté vytyčili důležité součásti tábora jako např. tržiště a shromaždiště.¹⁷¹ V jeho práci mu pomáhali furýři.¹⁷²

Na táborové hlídky dohlíželi vachtmistři. Ti po domluvě s plukovníkem řešili jejich obsazení, počet a také místa, na která se stavěly. Povinností vachtmistrů bylo též poučit vojáky o tom, jak se mají na hlídkách chovat a poté provádět jejich kontroly.¹⁷³

Vrchní proviantmistr zajišťoval zásobování vojska, k čemuž potřeboval znát počet osob u vojska i koní a délku plánovaného tažení. Na základě toho propočítal, kolik proviantu a píce bude potřeba zajistit, v čemž mu pomáhal jeho vlastní písař. O potraviny jednotlivých regimentů se starali regimentní proviantmistři, kterým pomáhali profousové s

¹⁷⁰ L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, Frankfurt am Main 1565, s. LXXVIIa–b.

¹⁷¹ Tamtéž, s. LXXXIb.

¹⁷² Tamtéž, s. CXXVIa–b.

¹⁷³ Tamtéž, s. LXXXIIIb–LXXXIIIa, CXXVIb–CXXVIIa.

oceňováním zboží a v případě přidělového systému i s jeho rozdělováním mezi vojáky.¹⁷⁴
Objednávali potraviny a zajišťovali jejich dovoz.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Pokud si vojáci zajišťovali potraviny na vlastní náklady nákupem u trhvců, měli proviantmistři práci snazší.

¹⁷⁵ L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, Frankfurt am Main 1565, s. LXXXIIIa–b.

9. Vojáci v armádách 16. a 17. století

V 16. a 17. století se armády zřizovaly několika způsoby, které byly charakterizovány již výše.¹⁷⁶ Nejobvyklejší byla v dané době vojska žoldnéřská. Verbování vojáků a jejich mustruňk byl již popsán. Na tomto místě je ovšem vhodné ve stručnosti osvětlit motivace vojáků pro vstup do vojska, jejich život v armádách a také možné konce jejich vojenských kariér.

Žoldnéři se tradičně rekrutovali z horských vesnic, ovšem v 17. století jich řada pocházela též z měst a z oblastí, kde právě probíhala válka.¹⁷⁷ Většinu rekrutů přivedla k vojsku ekonomická nouze, která byla často způsobena např. ztrátou práce nebo neochotou převzít živnost po otci. Další muži se nechávali naverbovat z důvodů touhy po životní změně, krize v rodině či hrozby trestního stíhání. Jiní chtěli poznat svět nebo zažít vzrušení a nebezpečí. Roli hrála také příbuzenská pouta mezi rekruty, přičemž především v pokročilejších obdobích třicetileté války se mohlo jednat i o vlastní potomky vojáků.¹⁷⁸

Žoldnéřské armády se ve studované době obvykle neskládaly z vojáků jediné národnosti; jejich příslušníci pocházeli z různých oblastí Evropy.¹⁷⁹ Protože se mezi sebou potřebovali dorozumět, vytvářeli si vlastní slang.¹⁸⁰ Jejich specifická vojenská subkultura se dále projevovala např. vlastními vojenskými písněmi a také hodnotovými žebříčky, které se mohly v řadě bodů odlišovat od hodnot většinové společnosti.¹⁸¹

Z množství dobových vyobrazení armád lze usuzovat, že se vojáci většinou oblékali, jak se jim zachtělo. Koncem 16. století se ovšem začaly objevovat pokusy o zavedení uniforem u některých pěších jednotek. V roce 1592 chtěl český sněm vybavit zemskou hotovost oděvem stejné barvy a v téže době pochodovaly také hotovosti různých českých měst v jednotných barvách.¹⁸² V roce 1605 měli být vojáci domobrany jihoněmeckého Neuburgu vybaveni jednotnými uniformami a podobně tomu bylo např. i v Norimberku roku 1619.¹⁸³ Ve všech uvedených případech se ovšem jednalo o vojska hotovostního typu, nikoliv žoldnéřská, která stále ještě nosila nejednotný oděv. Proto se rozmohly rozlišovací

¹⁷⁶ V kapitole *Armády*.

¹⁷⁷ Geoffrey PARKER, *Voják*, in: Rosario Villari (ed.), *Barokní člověk a jeho svět*, Praha 2004, s. 40.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 41–42.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 43. Tuto skutečnost na konkrétních příkladech dokládá studie Víta Mišagy o podobě složení dánských jednotek v letech 1623–1624. Viz Vít MIŠAGA, *Kristián IV., Mansfeld a vpád do Slezska a na Moravu. Vybrané kapitoly z dějin dánské fáze třicetileté války* (= disertační práce), Ústav českých dějin FFUK, Praha 2014, s. 145–150.

¹⁸⁰ Např. Geoffrey Parker zmiňuje příručku dobového vojenského slangu Hans Michel MOSCHEROSCH, *Wunderliche und wahrhafftige Gesichte Philanders von Sittenwald*, 2 sv., Strasbourg 1640–1642, viz G. PARKER, *Voják*, in: R. Villari (ed.), *Barokní člověk*, s. 61.

¹⁸¹ P. BURKE, *Lidová kultura*, s. 65–66.

¹⁸² M. MUDRA, *Materiálně technické vybavení vojsk českých zemí v 16. století*, HaV 1970, s. 61–62.

¹⁸³ G. PARKER, *Voják*, in: R. Villari (ed.), *Barokní člověk*, s. 50.

znaky, obvykle šerpy nebo třeba prýmky určité barvy. Vojáci habsburských vojsk nosili obvykle symboly červené, Švédové žluté nebo modré a např. nizozemské vojsko oranžové.¹⁸⁴ Jindy se označovali třeba větvičkou na klobouku.¹⁸⁵

S vojáky často táhly i jejich manželky a děti. Jejich aktivity u vojska lze rekonstruovat na základě simpliciánské literatury, dobových ego-dokumentů i vojenských řádů. Dozvídáme se tak, že ženy ve vojsku šily, praly a škrobily prádlo, prodávaly tabák nebo pálenky. Vzhledem k jejich vysokému počtu se mohly některé z nich u armády dobře uživit i jako porodní báby.¹⁸⁶ Podílely se též na shánění proviantu¹⁸⁷ a staraly se o své muže, když byli nemocní nebo zranění.¹⁸⁸ Sbíraly dřevo na podpal, uklízely v táborech a někdy dokonce pomáhaly s kopáním a následnou likvidací táborového opevnění.¹⁸⁹ Mnohé z nich se též živily jako poběhlíce, přičemž v některých případech tuto „kariéru“ volily patrně až po smrti svého druha, pokud nesehnaly jiný způsob, jak se u vojska uživit.¹⁹⁰

Ženy též leckdy pomáhaly svým mužům s nošením zavazadel na tažení. Několik vojáků si ovšem také mohlo společně zaplatit vůz, na který své vybavení naložili.¹⁹¹ Poddůstojníci či spíše důstojníci nakládali zavazadla na koně či vozy, případně jim je nosili jejich sloužící.¹⁹²

Do běžného vybavení vojáka lze vedle jeho výzbroje a výstroje počítat náhradní oblečení či teplý oděv pro případ špatného počasí. Dále kabát nebo vlněnou deku na přikrytí; pokud byl bohatší, tak i stan. Chudší vojáci si stavěli přístřešky z dostupných materiálů,¹⁹³ k čemuž potřebovali nějaké nářadí, či alespoň tesák, který jinak sloužil jako poboční zbraň.¹⁹⁴ Do běžné výbavy lze patrně počítat též nádoby – misku nebo talíř, nádobu na pití a lžíci. Praktičnost nože potom jistě nesouvisela pouze se stravováním, ale týkala se i dalších aktivit. Křesadlo, troud a ocílku potom potřebovali k rozdělení ohně.

¹⁸⁴ Švédský řád Gustava II. Adolfa např. zakazuje nošení a jiné viditelné používání červené, jakožto barvy a polního znamení nepřítele – habsburského vojska. Viz GUSTAV II. ADOLF, *Schwedisches Kriegs-Recht, oder Articul-Brieffe*, Nürnberg 1632, s. 24.

¹⁸⁵ G. PARKER, *Voják*, in: R. Villari (ed.), *Barokní člověk*, s. 51.

¹⁸⁶ J. STROMŠÍK – J. ZAORÁLEK (edd.), *Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen, Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 130.

¹⁸⁷ Jan PETERS (ed.), *Ein Söldnerleben im Dreißigjährigen Krieg. Eine Quelle zur Sozialgeschichte*, Berlin 1993, s. 167.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 138–139.

¹⁸⁹ L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, s. CLVb.

¹⁹⁰ R. PREISNER (ed.), *Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen, Poběhlíce Kuráž, Divous Skočdopole*, s. 31.

¹⁹¹ Josef HAJNÝ (ed.), *Niccoló Machiavelli, Úvahy o vládnutí a o vojenství*, Praha 2001, s. 111.

¹⁹² Nutnost omezování množství vozů, koní a sloužících u důstojníků rozebírá např. Guillaume du Bellay. Viz Guillaume du BELLAY, *Kriegs Regiment*, Mumpelgart 1594, s. 119–120, 160.

¹⁹³ Stany a slaměné přístřešky v polních táborech na obr. 21 v příloze. Stan velitele vojska na obr. 22 v příloze.

¹⁹⁴ O praktičnosti tesáku při stavbě táborových přístřešků J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuss*, Leuwarden 1630, s. 30.

K zábavě mohly sloužit různé drobnosti, jako např. karty, herní kostky nebo dýmka. K přenášení těchto předmětů voják potřeboval nějaké zavazadlo, tedy např. pytel nebo nůši.¹⁹⁵

Vojenská kariéra často končila smrtí. Odhaduje se, že v 17. století zemřel každý rok v aktivní vojenské službě jeden ze čtyř nebo pěti vojáků. Za třicetileté války se mělo jednat o průměrně 20 tisíc osob ročně. Jedním z důvodů tohoto faktu bylo soustavné zvyšování účinnosti střelných zbraní a také reformy v oblasti taktiky, díky kterým se zlepšilo jejich používání.¹⁹⁶ Vysoký počet vojáků zemřel ovšem spíše na některou z nemocí, které se v táborech šířily kvůli nedostatku hygieny, velkému počtu lidí stísněných na malém prostoru a také např. podvýživě a stresu.¹⁹⁷ Další vojáci umírali v důsledku vyčerpání nebo hladu.¹⁹⁸

Ti, kteří nezemřeli, se po skončení tažení mnohdy nechali naverbovat znovu. Nebylo výjimkou, že voják přestoupil do služeb jiné armády.¹⁹⁹ Pro nemocné nebo zraněné se v průběhu 17. století začala stavět řada špitálů. V některých případech, které byly spíše výjimečné, se našli tací, kteří ve válce zbohatli a poté žili ze svých peněz.²⁰⁰ Častěji se ovšem přeživší propuštění vojáci po skončení tažení toulali po venkově a připomínali žebráky či přímo zloděje.²⁰¹

¹⁹⁵ Uvedený seznam předmětů vychází především ze studia ikonografických pramenů. Není vyčerpávající ani obecně platný u všech vojáků, má pouze nastínit potencionální množství a objemnost věcí, které patřily do obvyklé vojákovy osobní výbavy.

¹⁹⁶ G. PARKER, *Voják*, in: R. Villari (ed.), *Barokní člověk*, s. 55.

¹⁹⁷ Robin HIGHAM, *Some Thoughts on the 30 Years' War*, in: Jan Vilím a kol. (edd.), *Bellum tricennale. The Thirty Years' War*, Praha 1997, s. 343.

¹⁹⁸ G. PARKER, *Voják*, in: R. Villari (ed.), *Barokní člověk*, s. 59.

¹⁹⁹ K tomu více v kapitole *Armády*.

²⁰⁰ G. PARKER, *Voják*, in: R. Villari (ed.), *Barokní člověk*, s. 57–61.

²⁰¹ P. BURKE, *Lidová kultura*, s. 65–66.

10. Vojenské tábory v raně novověkých příručkách

V následujících kapitolách budou popsány přístupy sedmi vojenských teoretiků a zároveň zkušených vojáků k stavbě a zřizování vojenských táborů na základě spisů, které po sobě zanechali. Autoři těchto knih budou nejprve krátce představeni, přičemž budou uvedena i jejich nejvýznamnější vojenská teoretická díla. Následně budou charakterizovány konkrétní spisy, ze kterých tato práce vychází, a budou uvedeny též informace o jejich vydávání v průběhu raného novověku. Díky tomu bude možné alespoň orientačně posoudit jejich dobovou oblibu a potenciální vliv na vojenskou praxi raného novověku.

Je třeba připomenout, že vojenské teoretické knihy neodrážejí nutně realitu u dobových vojsk, ovšem spíše dokonalý stav, kterého chtěli autoři těchto děl dosáhnout. Občas se v nich dokonce můžeme setkat s poznámkami, ze kterých vyplývá, že autor sice popsal ideální stav věci, ovšem v praxi bylo obvykle nereálné ho dosáhnout.

Podobně jako v případě vojenských řádů, které budou popsány dále,²⁰² se i zde místy objevují příkazy či zákazy týkající se fungování táborů. Již ze skutečnosti, že bylo dané povinnosti třeba direktivně nařizovat, ovšem vyplývá, že se ve skutečnosti příliš často nedodržovaly. Důslednost jejich dodržování a případná přísnost trestů (s přihlédnutím k dobovým vojenským řádům) potom závisela především na veliteli vojska, regimentních soudcích a profousech.

Díla vojenských teoretiků, která jsou pro tuto práci stěžejní, budou představena chronologicky od nejstaršího po nejmladší. Výklad vlastních informací o vojenských táborech bude pro větší srozumitelnost předložen podobně, jako je tomu v daných příručkách, tedy v přítomném čase. Jednotlivá témata, která autoři knih rozebírají, jsou rozdělena do kapitol. Ty jsou v případě všech sedmi teoretiků zvoleny a nazvány podobně, nikoliv však shodně. Studovaná díla se od sebe mnohdy liší v důrazu na rozličná témata, proto je nebylo možné mechanicky rozdělit do zcela shodných kategorií.

²⁰² V kapitole *Reflexe života ve vojenských táborech v dobových vojenských řádech*.

10.1 Jan Tarnowski - *Consilium rationis bellicae*

10.1.1 Jan Tarnowski

Polský korunní hejtman Jan Tarnowski bývá považován za nejvýznamnějšího autora polské vojenské literatury 16. století.²⁰³ Narodil se roku 1488 do starého polského rodu v Tarnowě v tehdejší sandoměřském vojvodství a zemřel roku 1561.²⁰⁴

Své mládí prožil na polských šlechtických dvorech a na dvoře královském, kde se seznámil s klasickou literaturou i politikou a vojenstvím své doby. Svoji první válečnou zkušenost získal v roce 1509 v bojích proti Valachům, o tři roky později bojoval proti Tatarům pod Wiśniowcem a v roce 1514 se účastnil polského vítězství na Dněpru pod Orszou jako velitel jednotky mladých polských šlechticů.²⁰⁵

Po smrti své matky v roce 1517 se vydal na kavalírskou cestu, v rámci které procestoval značnou část Evropy, Blízkého východu i severní Afriky. Po čtyřech letech se vrátil do Polska, kde byl postaven do čela vojska vyslaného na pomoc Ludvíkovi Jagellonskému. Později se účastnil bojů proti Turkům a Tatarům. Jeho vojenská taktika byla inspirována především vozovou taktikou husitských vojsk. Jejím využitím se proslavil především při využití vozové hradby v bitvě u Obertyna roku 1531. Již roku 1527 byl jmenován ruským vévodou a velkým korunním hejtmanem.²⁰⁶ Tarnowského vojenská sláva se rozšířila po Evropě a jeho schopností si vážil například i císař Karel V.

Jan Tarnowski po sobě zanechal řadu dopisů, sepsaných řečí a rukopisných i tištěných knih, které se ve větší či menší míře většinou zabývaly vojenstvím dané doby, obranou vlasti²⁰⁷ nebo válčením proti Turkům.²⁰⁸ Nejznámější je jeho *Consilium rationis bellicae*,²⁰⁹ které bývá považováno za první originální a zároveň nejvýznamnější dílo polského vojenského písemnictví 16. století. Spis se inspiroval ve starších vojenských

²⁰³ Janusz SIKORSKI, *Polskie piśmiennictwo wojskowe od XV do XX wieku*, Warszawa 1991, s. 86. Jedním z jeho současníků, který se v Polsku též proslavil jako vojenský teoretik, byl Stanisław Łaski (1491–1550). K němu více viz J. SIKORSKI, *Polskie piśmiennictwo wojskowe od XV do XX wieku*, s. 57–69.

²⁰⁴ Jeho životem se detailněji zabývá publikace: Zdzisław Spieralski, *Jan Tarnowski 1488–1561*, Warszawa 1977.

²⁰⁵ Antonín HORA, *Vztah polského válečnictví první poloviny 16. století k vojenskému umění husitů*, HaV, 1955, č. 3, s. 333.

²⁰⁶ Velký korunní hejtman by vrchním správcem všech polských vojsk. Skutečnost, zda tento úřad zahrnoval i velení armády, závisela na rozhodnutí krále. J. SIKORSKI, *Polskie piśmiennictwo wojskowe od XV do XX wieku*, s. 69–70.

²⁰⁷ Např. *O dwojakiej obonie koronněj i o powinności urzędniów wojskowych*.

²⁰⁸ Např. *Joannic Comitis Tarnovii de bello cum iuratisissimis Christianae fidei hostibus Turcis gerendo disputatio sapientissima*.

²⁰⁹ Jan TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, Tarnow 1558. A. HORA, *Vztah polského válečnictví první poloviny 16. století k vojenskému umění husitů*, HaV, 1955, č. 3, s. 334.

rádech i ve starších pracích Tarnowského a tiskem vyšel roku 1558 autorovým nákladem. Název a předmluva knihy jsou napsány latinsky, ovšem zbytek textu je polský.²¹⁰

10.1.2 Consilium rationis bellicae

Consilium rationis bellicae polského vojevůdce Jana Tarnowského vyšlo roku 1558 v autorově rodném Tarnově u tiskaře Łazarza Andrysowice.²¹¹ Tato kniha bývá označována nejen za nejvýznamnější dílo polského vojenského písemnictví 16. století, které se stalo vzorem polského válečnictví po zbytek 16. století, ale též za významnou vojenskou teoretickou práci své doby v celoevropském měřítku.²¹² Tarnowski v ní rozebírá na základě svých osobních válečných zkušeností především taktiky a strategie pro vedení obranné války. V první části textu uvádí rady pro krále, v další popisuje zásady pro tažení vojska společně se zmíněním povinností jednotlivých vojáků, důstojníků a vojenských úředníků. Rozebírá také organizaci, vybavení a výcvik armády, její financování a zásobování.

Pro nás je zásadní závěrečná kapitola jeho práce nazvaná *Nauka Kládzienia Obozu*, v překladu do češtiny *Nauka o stavbě tábora*.²¹³ Konkrétně se zde jedná o tábor obehnaný vozovou hradbou, která je tu detailně popsána. Tato část knihy je oddělena od zbytku textu nejen graficky prostřednictvím lišty na konci předchozí kapitoly, ale i jednou nepotištěnou stranou. Na rozdíl od zbytku práce není foliovaná.

Informace týkající se opouštění tábora a stavění táborových hlídek se částečně nacházejí i v závěru kapitoly o vojsku na tažení;²¹⁴ některé poznatky o trénu nalezneme pod nadpisem *Szynkarz*, tedy šenkýř či obecněji markytán.²¹⁵

10.1.3 Výběr vhodného místa pro tábor

Výběru místa, na kterém má být vojenský tábor postaven, se Jan Tarnowski věnuje pouze krátce. Uvádí, že se má zvolit takové místo, které je na svahu, protože z něj se dá

²¹⁰ J. SIKORSKI, *Polskie piśmiennictwo wojskowe od XV do XX wieku*, s. 72–73.

²¹¹ Jan TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, Tarnow 1558. Pro tuto práci bylo využito studia nezměněného reprintu daného tisku z roku 1879, který bude také v tomto textu citován: Jan TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, [Kórnik] 1879. Tento reprint bohužel neobsahuje ilustrace vozového tábora, na které je v textu odkazováno. Łazarz Andrysowic (zemř. 1577) byl krakovským tiskařem činným v letech 1550–1577. *Łazarz Andrysowic (-1577)*, in: Consortium of European Research Libraries. Dostupné online <http://thesaurus.cerl.org/record/cni00030562>, cit. 28. 5. 2015.

²¹² K tomu více viz např. Jan SIKORSKI, *Polskie piśmiennictwo wojskowe od XV do XX wieku*, Warszawa 1991, s. 70–87 nebo Antonín HORA, *Vztah polského válečnictví první poloviny 16. století k vojenskému umění husitů*, HaV, 1955, č. 3, s. 331–388. Vojenská terminologie užívaná v této kapitole je do určité míry přejata z citovaného článku Antonína Hory.

²¹³ J. TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, s. [XXXIIIa–XXXVIa].

²¹⁴ Tamtéž, s. XVIIIa–XIXa.

²¹⁵ Tamtéž, s. XXIIIa–XXVa.

dobře tábor bránit palbou z děl. Vhodné je též tábořit u přirozené bariéry v podobě bažiny nebo nějaké vodní překážky, díky které nebude moci nepřítel dobývat tábor ze všech stran.²¹⁶

10.1.4 Stavba tábora a vozové hradby

Již bylo zmíněno, že se Jan Tarnowski ve své *Nauce o stavbě tábora* zabývá především stavbou vozové hradby a obecně zajištěním vozů v táboře. Radí, aby ten, kdo bude stavět tábor, dával pozor na to, aby byl tábor dostatečně prostorný – a tedy aby byl uvnitř vozové hradby dostatek místa pro všechny stany, kuchyně, koně, kryté vozy, káry a pícní vozy.

Před samotnou stavbou tábora se má sepsat seznam všech velkých vozů, které se budou umisťovat do řad okolo tábora nebo dovnitř do něj. Dělí na tzv. placní vozy,²¹⁷ mezi které patří pícní a další nákladní vozy uvnitř tábora, a na krajní vozy,²¹⁸ což jsou bojové vozy, které se nacházejí po obvodu celého tábora a kryjí ho.²¹⁹ Autor doporučuje, aby bylo v krajních řadách dvakrát více vozů než v řadách placních. Jako příklad uvádí situaci, kdy je v krajních řadách dvě stě bojových vozů, zatímco v placních je jich sto.

Je třeba mít na paměti, že všechny vozy nejsou stejně velké a zapřahá se do nich různé množství koní. Čtyři koně se zapřahají do vozu, který je dlouhý šest loket,²²⁰ zatímco šest koní do vozu dlouhého sedm a půl lokte.²²¹ S tím se musí počítat především při plánování rozmístění vozů v krajních řadách po obvodu tábora, který musí být beze zbytku zaplněn.

Při vytyčování tábora se má postupovat tak, že se postaví dva lidé s prapory vedle sebe na místo, kde má stát přední brána,²²² a to tak, aby byly prapory od sebe tak daleko, jak má být brána široká. Potom se brána postaví. K ní mají být dovedeny krajní řady vozů tvořící obvod tábora a zároveň má být stanoveno, kudy povedou placní řady. Je nutné zajistit, aby se v průběhu stavby tábora nezmenšila jeho plánovaná plocha, a aby se tak udržela vhodná šíře ulic, velikost stání pro koně atd. Táborové ulice nemají být příliš blízko u sebe, aby nezmenšovaly prostor ostatním částem tábora.

Celková plocha tábora má být dána počtem a velikostí bojových vozů, mezi něž se má celý tábor uzavřít. Vozy mají přijet k táboru, který se právě staví, seřazené jeden za druhým.²²³ Poté se rozhodne, zda je tábor potřeba roztáhnout či zúžit. Když by se měl

²¹⁶ Tamtéž, s. [XXXVb].

²¹⁷ V originále vozy „rynkowe“.

²¹⁸ V originále vozy „skrayne“.

²¹⁹ J. TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, s. [XXXIIIa].

²²⁰ Cca 3,6 m.

²²¹ Cca 4,5 m.

²²² J. TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, s. [XXXIIIb].

²²³ Tamtéž, s. [XXXIIIa].

zvětšit, postaví se vozy dále od sebe. Pokud by měl být těsnější, mají přijít blíže k sobě. Dostatkem vozů má být zaopatřena i zadní táborová brána.

Vozovou hradbu doporučuje Tarnowski budovat tak, aby byly oje vozů otočené dovnitř do tábora. Vozy totiž nejsou stavěny po obvodu tábora pouze vedle sebe, ale částečně se také překrývají. Tento princip je osvětlen na další straně, kde je uvedeno, že má přijít „vůz k vozu, kolo ke kolu“.²²⁴ Vozy zajíždějí do vozové hradby postupně vedle sebe tak, že přední kolo vozu má přijít vždy vedle zadního kola předchozího vozu. Pro větší pevnost se tato kola spojují pomocí řetězů. Vozy je tak prakticky nemožné převrhnout, protože stojí šikmo k čelu nepřítele. Další výhodou uvedeného natočení vozů je např. možnost zapřahání a vypřahání koní v bezpečí za sousedním vozem nebo okamžité vyjetí s vozem či jeho otočení.²²⁵

Kvartýry jezdeckta mají být v táboře vymezeny hned po jeho postavení. Situovány mají být na místě, kde je dostatek vody, dřeva a trávy pro koně.

Pícní vozy, kryté vozy a káry se nemají stavět do krajních táborových řad, ale mají být pouze v řadách placních, protože píce a proviant, které jsou na nich uloženy, potřebují být po ruce všem lidem. Tábor má stále fungovat jako jeden opevněný celek a žádný vůz proto nesmí být přesunut ze svého místa. Kdo by tento zákaz porušil, má být potrestán na hrdle.

Šířka táborových bran se stanovuje dle několika aspektů: Pokud je u vojska větší počet koní, mají být brány pro jejich pohodlnější vjezd širší. V případě, že by byly brány příliš úzké a zároveň bylo mokro, mají se před vjezdem do tábora vypřáhnout koně z vozů a vozy dovnitř dotlačit. Pokud je ovšem nepřítel příliš blízko tábora,²²⁶ brány se příliš rozšiřovat nemají.

Formani mají být stále připraveni zapřahat koně do vozů pro případnou náhlou potřebu. Pokud nekvartýrují přímo u vozů, mají se zdržovat i s koňmi v táboře na místě, kde nebudou překážet. Poblíž vozové hradby nebo na jiném volném místě uvnitř tábora mají stát děla společně s vozy a příslušenstvím, které k nim náleží. Přímo u nich staví své přístřešky dělostřelci.²²⁷

Pokud se má z tábora vést útok, stačí vozy postavit do jedné krajní řady. Placní řady vozů v tomto případě nejsou potřeba, protože by pouze překážely pěším i jízdním vojákům, kteří by tak nemohli stát dostatečně rozprostřeni a bránit se.²²⁸

²²⁴ Tamtéž, s. [XXXVa].

²²⁵ A. HORA, *Vztah polského válečnictví první poloviny 16. století k vojenskému umění husitů*, HaV, 1955, č. 3, s. 380.

²²⁶ J. TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, l. [XXXIIIb].

²²⁷ Tamtéž, s. [XXXVa].

²²⁸ Tamtéž, s. [XXXVb].

Jestliže je nepřítel daleko, není potřeba okolo tábora rozestavovat příliš mnoho vozů. Pokud je ale blízko, má se dostatek vozů postavit těsně vedle sebe „kolo na kolo“ a jejich kola spojit řetězy, jak bylo popsáno výše. Celý tábor je navíc vhodné okopat.²²⁹ Stavbu táborových příkopů vykonávají většinou kopáči opevnění. Pokud ale u vojska nejsou, má osádka každého vozu vykopat příkop za svým vozem, případně i „ježkový plot“²³⁰ pro posílení tábora proti nepříteli.²³¹

10.1.5 Táborové hlídky

Ohledně táborových hlídek udává Jan Tarnowski pouze několik základních informací: U táborových bran se staví hlídky zformované z pěších vojáků. Mají dávat pozor na to, aby se brány ve dne i v noci zavíraly pavézami. V noci nesmějí nikoho pouštět z tábora ven ani dovnitř, pokud k tomu nevydá hejtman rozkaz.²³²

Jestliže s vojskem táhne král, má stát jeho stan uprostřed tábora společně s hejtmanovým stanem. Dvořané a drábové mají držet hlídky především okolo těchto dvou stanů a také okolo děl a munice.²³³

10.1.6 Trhovci a trén

S tematikou vojenských táborů souvisí také otázka trénu, ohledně kterého rozebírá Tarnowski především podmínky jeho fungování u vojska. Ti, kteří provozují ve vojenském táboře šenk, nemají brát peníze za žádné jiné služby než za svůj obchod. Jejich stánek nemá stát v obytné části tábora, ale na místě, které jim bylo určeno. Jakmile se večer zatroubí znamení, mají přestat šenkovat, čímž se má omezit noční hluk v táboře.

Nápoje ani další komodity nemají prodávat za jiných podmínek, než bylo původně stanoveno, a to pod přísným zákazem. Na dodržování této povinnosti má dohlížet člověk k tomu ustanovený hejtmanem.²³⁴

²²⁹ Tamtéž, s. [XXXVa].

²³⁰ Může se jednat o tzv. španělské jezdce, původně středověký obranný prostředek používaný v polních opevněních primárně proti jezdecku, které uvádí ve své příručce o necelých sto let později i Raimundo Montecuccoli – viz podkapitola *Táborové opevnění* v kapitole *Raimondo Montecuccoli - Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*. Antonín Hora předpokládá pouze sérii zašpičatělých kúlů zapuštěných do země a propletených větvemi. Srov. A. HORA, *Vztah polského válečnictví první poloviny 16. století k vojenskému umění husitů*, HaV, 1955, č. 3, s. 383.

²³¹ J. TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, s. [XXXVb].

²³² Tamtéž, s. [XXXVa].

²³³ Tamtéž, s. [XXXVIa].

²³⁴ Jedná se o zjednodušené vyjádření situace, která je stanovována v mladších německých řádech: Jakmile přijde zboží do tábora, ocení se provianmistrem či profousem. Tato cena je od té doby pro prodejce závazná, na což dohlíží profous. Srov. např. s podkapitolou *Zásobování tábora* v kapitole *Lazarus von Schwendi – Kriegs Discurs*.

Místní obyvatelé mohou dovážet své zboží za účelem prodeje do tábora, ale je zakázáno překupování zboží do vzdálenosti čtyř mil od něj.²³⁵ Tím se zajistí, že budou vojáci kupovat zboží za nižší cenu bez překupnickovy příirážky.²³⁶

Je zakázáno přijímat jako platbu či do zástavy kradené předměty a také zbroje, meče a palné zbraně. Trhovci dále nesmějí tajně přechovávat žádné uprchlé sloužící pod hrozbou potrestání na hrdle. V táboře jsou povinni postavit šibenici nebo ji nechat postavit na své náklady. Trhovci, který by nejednal podle stanovených předpisů, má být zabaveno zboží a navíc má být potrestán dle hejtmanovy vůle.

Je přísně zakázáno, aby za vojskem chodily poběhlíce,²³⁷ což se dle Tarnowského prý někdy děje. Vojáci s sebou smějí vozit pouze své manželky. Kdo by s sebou měl jinou ženu, má být přísně potrestán.²³⁸

10.1.7 Udržování čistoty tábora

Tarnowski se krátce zabývá také důležitostí čistoty tábora. Podobně jako mnozí další teoretikové tvrdí, že v případě ležení v dlouhodobých kvartýrech se nesmí žádný odpad, jako například vnitřnosti poraženého dobytka, nechávat v táboře, ale má se zakopávat do země. K tomu doplňuje, že když zemře kůň,²³⁹ je nutné ho odtáhnout co nejdále od tábora kvůli jeho zápachu. Kdyby se tak nedělo, šířily by se mezi lidem nemoci, mezi kterými zmiňuje Tarnowski dle dobového zvyku konkrétně mor.

Dříve než tábor začne zapáchat, má se přestěhovat na jiné místo. Postupuje se tak, že nejprve vyjedou ven děla, dělostřelecké vozy a jejich příslušenství. Potom následují placní vozy a po nich bojové vozy z krajních řad tábora. První vůz z každé řady má být označen malým praporkem, aby bylo snadné je seřadit na tažení a přitom se stále vědělo, kde začíná která řada.²⁴⁰

10.1.8 Stěhování tábora

Stěhování tábora doporučuje Tarnowski realizovat tak, že se informace o jeho začátku oznámí pomocí trubky. Při prvním zatroubení se připraví koně. Při druhém, které následuje o hodinu později, se zapřahá do vozů. Zároveň vyjíždí z tábora jezdeckto.

²³⁵ Polská míle obvykle představuje 5,6 kilometru, někdy se ovšem uvádí též 8,5 kilometru. Jedná se tedy o vzdálenost 22,4 km respektive 34 km.

²³⁶ J. TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, s. XXIIIb.

²³⁷ V prameni jsou uvedeny jako „veselé paní“, v originále „pánje wesole“.

²³⁸ J. TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, s. XXVa.

²³⁹ Tamtéž, s. [XXXVa].

²⁴⁰ Tamtéž, s. [XXXVb].

Tři nebo čtyři osoby mají zůstat v táboře a stěhování řídit. Jeden z nich by měl stát v čele tábora, druhý uprostřed a třetí na jeho konci. Dohlízejí na to, aby vozkové s vozy nikde nepřekáželi a ve správný čas odtáhli. Pokud by se u některého vozu rozbilo něco, co by nebylo možné okamžitě opravit, má se vůz vytáhnout z řady, aby nezdržoval ostatní.²⁴¹ Až bude vůz opraven, má se vydat na cestu a zařadit se zpět na své místo buď v průběhu tažení, nebo až v novém táboře. Kdo by bránil rychlému odjezdu z tábora, má být hejtmanem tvrdě potrestán.²⁴²

²⁴¹ Tamtéž, s. XVIIIb.

²⁴² Tamtéž, s. XIXa.

10.2 Guillaume du Bellay - Kriegs Regiment

10.2.1 Guillaume du Bellay

Francouzský voják a diplomat Guillaume du Bellay se narodil roku 1491 na zámku Glatigny poblíž Montmirail. Zemřel roku 1543 poblíž Lyonu, což popsal očitý svědek události François Rabelais ve svém románu *Pantagruel*. Guillaume byl nejstarším synem Louise du Bellay-Langey a pocházel z rodiny, která již od 14. století sloužila vévodům z Anjou a později francouzským králům.

Du Bellay byl vojákem, humanistou, historikem i významným diplomatem ve službách francouzského krále Františka I. Do armády vstoupil již v raném mládí. V roce 1525 bojoval v bitvě u Pavie, kde byl zajat a sdílel vězení s Františkem I. Jím byl později vyslán na řadu diplomatických misí do Španělska, Itálie, Anglie nebo Řecka. Mimo jiné se účastnil podepsání míru z Cambrais roku 1529. V letech 1532–1536 bylo jedním z jeho hlavních úkolů sjednocování německých panovníků proti císaři Karlovi V. Roku 1537 byl v průběhu války proti Itálii vyslán do Piemontu, kde působil nejprve dva roky jako guvernér Turína a poté i celého Piemontu. Na konci roku 1542, kdy byl již zmožen prací, byl povolán zpět do Francie, kde začátkem následujícího roku zemřel a byl pochován v katedrále v Le Mans.

Ačkoliv du Bellay sám zůstal katolíkem, podporoval svobodu vyznání a dokonce se v letech 1534 a 1535 snažil zprostředkovat setkání Františka I. a Melanchtona, v čemž ovšem neuspěl.

Guillaume du Bellay se stal autorem několika historických prací, z nichž nejvýznamnější bylo nedokončené dílo *Ogdoades* pojednávající o historii rivality mezi Františkem I. a Karlem V.²⁴³ Vojenské teoretické dílo, které mu bývá připisováno, je *Instructions sur le fait de la guerre*. To ovšem ve značné míře vychází z děl starších vojenských spisovatelů a sám autor v předmluvě k druhé knize přiznává jeho kompilační ráz. Du Bellayovo autorství ovšem zpochybnil Max Jähns ve své publikaci *Geschichte der Kriegswissenschaften*.²⁴⁴

²⁴³ Jules ISAAC, *Du Bellay, Guillaume*, in: The Encyclopaedia Britannica. A Dictionary of Arts, Sciences, Literature and General Information, Volume 8, Cambridg 1911, s. 615–616.

²⁴⁴ Max JÄHNS, *Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland, erste Abteilung, Altertum, Mittelalter, XV. und XVI. Jahrhundert*, München – Leipzig 1889, s. 488–499.

10.2.2 Kriegs Regiment

Guillaume du Bellay je spisovatelem, kterému bývá přisuzováno sepsání vojenského teoretického díla *Instructions sur le fait de la guerre*.²⁴⁵ Ačkoliv byl činný v první polovině 16. století, tištěné vydání *Instructions* mohlo ve větší míře ovlivnit čtenáře až druhé poloviny tohoto století. Kniha vyšla poprvé francouzsky roku 1548 v Paříži u Michela de Vascosan.²⁴⁶ Do němčiny byla přeložena Ulrichem Budrym²⁴⁷ a vyšla o necelých padesát let později roku 1594 ve württemberském Mömpelgardu tiskem Petera Fischera²⁴⁸ pod názvem *Kriegs Regiment*.²⁴⁹ O tom, že ani tehdy nebyl praktický potenciál knihy vyčerpán, svědčí její další německé vydání z roku 1619, tentokrát pod názvem *Kriegs-Practica*. Dílo bylo vytištěno ve Frankfurtu v dílně dědiců Jacoba Fischera.²⁵⁰ Kromě titulního listu a několika detailů²⁵¹ je kniha typograficky shodná s *Kriegs Regimentem* z roku 1594.

Kriegs Regiment se skládá ze tří knih. První z nich se zabývá zřízením vojska, jeho zajištěním, zásobováním, stavbou táborů a bitevními taktikami. Druhá popisuje povinnosti jednotlivých členů vojska – především důstojníků a vojenských úředníků – a to jak v rámci bojových střetů, tak i v polních táborech. Třetí rozebírá především obléhání a pevnostní stavby. Pasáže zabývající se vojenskými tábory nalezneme tedy v první a v druhé knize. Svazek doplňují dva jednoduché plány táborů pěšího a jízdního regimentu.

²⁴⁵ K pochybnostem o du Bellayově autorství více viz Max JÄHNS, *Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland, erste Abteilung, Altertum, Mittelalter, XV. und XVI. Jahrhundert*, München – Leipzig 1889, s. 488–499.

²⁴⁶ Guillaume du BELLAY, *Instructions sur le fait de la guerre*, Paris 1548. Michel de Vascosan (činný 1530–1577) byl francouzským tiskařem a knihkupcem. *Vascosan, Michel de (1530-1577)*, in: Consortium of European Research Libraries. Dostupné online <http://thesaurus.cerl.org/record/cni00022024>, cit. 28. 5. 2015.

²⁴⁷ Budry, Ulrich, in: Consortium of European Research Libraries. Dostupné online <http://thesaurus.cerl.org/record/cnp01117678>, cit. 28. 5. 2015.

²⁴⁸ Peter Fischer (zemř. 1595) byl tiskařem, který působil postupně v různých západoevropských městech. V letech 1593–1595 provozoval svoji dílnu v Mömpelgardu. V letech 1585–1590 spolupracoval ve Frankfurtu nad Mohanem se Sigmundem Feyerabendem, který vydával mj. vojenská teoretická díla Leonharda Fronspergera. *Fischer, Peter (-1595)*, in: Consortium of European Research Libraries. Dostupné online <http://thesaurus.cerl.org/record/cni00019574>, cit. 28. 5. 2015. *Feyerabend, Sigmund, Dack, Heinrich und Fischer, Peter*, in: Consortium of European Research Libraries. Dostupné online <http://thesaurus.cerl.org/record/cni00022667>, cit. 28. 5. 2015. K Fronspergerovi a Feyerabendovi více v podkapitole *Kriegsbuch* v kapitole *Leonhardt Fronsperger - Kriegsbuch*.

²⁴⁹ Guillaume du BELLAY, *Kriegs Regiment, wie ein tapffer Volck zum Krieg auffzubringen, ins Feld ausszurüsten vnd anzuführen seye: vnd wie sich ein Feld Oberster in allem fall zuverhalten habe, den Krieg vermittelst der Gnaden Gottes, glücklich zu führen vnd zu vollenden*, Mümpelgart 1594. V této kapitole bude citováno z tohoto díla.

²⁵⁰ Guillaume du BELLAY, *Kriegs-Practica, von Bestellung eines rechten Kriegs Regiments, vnnd Feldzugs, zu Ross, vnd Fuss: in dreyen vnterschiedlichen Büchern begriffen*, Franckfurt 1619. Jacob Fischer byl snad dědicem Petera Fischera, který působil na sklonku svého života ve Frankfurtu nad Mohanem. *Fischer, Peter (-1595)*, in: Consortium of European Research Libraries. Dostupné online <http://thesaurus.cerl.org/record/cni00019574>, cit. 28. 5. 2015.

²⁵¹ Rozdíl spočívá např. v horní liště předmluvy díla. Ve vydání z roku 1594 je lišta složena z několika typografických ozdůbek s jednoduchým rozvilinovým motivem, zatímco vydání z roku 1619 je opatřeno jednolitou lištou s kalichem, z něhož vyrůstá komplexnější rozvilinový motiv.

10.2.3 Výběr vhodného místa pro tábor a zajištění vhodných podmínek pro vojáky

Dle *Kriegs Regimentu* lze obecně říci to, že je tábor postaven správně, pokud je opatřen opevněním, příkopy, leží u řeky a u hustého lesa, je situován na kopci, případně využívá dalších přirozených výhod daného místa jakožto opevňovacích prvků.²⁵²

Autor se ovšem obrací k antickým vzorům a zmiňuje, že tábory starověkých Římanů prý bývaly daleko kvalitnější. Stavěly se vždy stejným způsobem na místě, na které se daný tvar tábora vešel a jehož přírodní podmínky byly pro stavbu tábora příhodné. V autorově době již prý neexistuje jednotná regule pro stavbu tábora a ten se proto vždy přizpůsobuje okolí.²⁵³ Platí tedy, že „naše tábory jsou jednou špičaté, potom trojúhelníkové, potom dlouhé, potom kulaté nebo čtvercové.“²⁵⁴ V táborech prý také často vládne chaos namísto pořádku.²⁵⁵

Při vybírání místa, kde se tábor postaví, je důležité myslet též na to, aby bylo jeho okolí zdravé.²⁵⁶ Je nutné vyhýbat se bažinatým oblastem a krajům, kde je obyvatelstvo nemocné. Kromě toho je nutné tábořit na místě, které nemůže nepřítel snadno oblehnout a zabránit tak dovozu proviantu. To je jedním z důvodů, proč je vhodné tábořit u řeky, po které je možné dovážet zboží, a která zároveň představuje přirozenou hranici tábora.²⁵⁷

Aby se v táboře nešířily nemoci a nebyl hlad, je nutné udržovat dobré podmínky pro skladování potravin, aby se nekazily. Ty se mají např. v létě schovávat do stínu stromů, přístřešků nebo stanů, které slouží jako spižírny.

Pro dobré zdraví vojáků se má zajistit, aby vždy spali pod nějakým přístřeškem. Nemají cestovat, když je příliš velké horko, proto se má v létě vyrážet na tažení ještě před začátkem dne, aby se mohli opět zastavit ještě před tím, než začne pálit slunce. Naopak v zimě nemají táhnout skrze oblast pokrytou ledem a sněhem, aby bylo možné rozdělat na zemi oheň.²⁵⁸

Vojáci také nesmějí pít zkaženou vodu a nemají se oblékat pouze do hadrů. Když už onemocní, má se o ně pečovat. Dohlédnout je tehdy třeba na to, aby hodně spali. Velitel vojska se má snažit vojáky příliš nevysilovat, aby se udržela armáda silná a schopná přemoci nepřítele.²⁵⁹

²⁵² G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 443.

²⁵³ Ukázky přizpůsobování tábora terénu na obr. 15, 16 a 17 v příloze.

²⁵⁴ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 444.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 445.

²⁵⁶ Tamtéž, s. 500.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 501.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 502.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 503.

Autor dále uvádí zajímavou poznámku, že je též velmi důležité docílit toho, aby se vojákům v táboře líbilo, našli tam zábavu a nezačali být příliš brzy rozmrzelí z dlouhodobého táboření, v důsledku čehož se někdy dopouštějí různých přestupků. V táboře je také nutné zajistit dostačující hygienické podmínky, a tedy odklízet odpadky, aby se nezačaly v táboře šířit nemoci, mezi kterými je i zde (jako v množství dalších raně novověkých příruček) zmíněn v první řadě mor.²⁶⁰

Některé polní tábory se staví úmyslně poblíž nepřítele. Dříve, než se k něčemu takovému velitel vojska rozhodne, má rozvážit, jak silné je jeho vojsko a jak velké je nadšení a motivace jeho vojáků pro případný střet s nepřítelem. Pokud nejsou tyto podmínky ideální, je doporučeno tábořit ve větší vzdálenosti od protivníka.²⁶¹ Velitel se má postarat o zajištění bezpečí tábora, ale i o další věci. Autor např. uvádí, že i neporažené vojsko může být v krátkém čase nepřítelem vyhladověno.

Pokud je vojsko dostatečně silné na to, aby ustálo střet s nepřítelem, může se tábor postavit poblíž něj. Nejprve je třeba obhlédnout místo plánovaného tábora. Na něj dorazí přední voj, který se má seřadit do bitevního postavení a obrátit se proti nepříтели. Kopáči opevnění mají poté vykopat příkopy. Pokud jich není u vojska dostatek, mají kopat i vojáci ze zadního voje. Boky tábora mají opevnit chlapci z trénu a další nebojující osoby, které táhnou s vojskem.²⁶² Ti všichni jsou při práci kryti bitevním postavením předního voje.

Pokud by v tuto chvíli zaútočil nepřítel, má zadní voj zanechat opevňovacích prací a chopit se zbraní. Než se tak stane, přední voj zadržuje protivníka. Nepřítel pravděpodobně nebude chtít otevřenou bitvu, ale pouze šarvátku. Tu bude ovšem tak dlouho zdržovat, aby naše vojsko donutil být celý den připravené ve zbroji, a tak ho vysílil. Autor k tomu radí, aby se vojsko raději pustilo do šarvátky co nejdříve.²⁶³

10.2.4 Stavba a rozdělení tábora pro jeden regiment

Několik kapitol *Kriegs Regimentu* rozebírá stavbu a rozdělení vzorového polního tábora. Popisován je zde takový, ve kterém se nacházejí celkem čtyři velké kvartýry, z nichž dva náležejí pěchotě a dva jezdecku.²⁶⁴ Tábor má mít rozměry 640 x 640 kroků.²⁶⁵ V jeho středu²⁶⁶ má být umístěno ležení plukovníka o rozměrech 40 x 40 kroků,²⁶⁷

²⁶⁰ Tamtéž, s. 446.

²⁶¹ Tamtéž, s. 482.

²⁶² Tamtéž, s. 483.

²⁶³ Tamtéž, s. 484.

²⁶⁴ Viz obr. 1 v příloze.

²⁶⁵ Cca 480 x 480 m.

²⁶⁶ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 127.

²⁶⁷ Cca 30 x 30 m.

ve kterém ložírují všichni důstojníci na úrovni regimentu a plukovníkova garda. Okolo této plochy se má vytvořit opevnění.

Autor zde detailně popisuje vyměření a stavbu tábora: Po postavení plukovníkova ležení se pokračuje ve stavbě do čtyř světových stran. Uvádí variantu, kdy čelo tábora směřuje k východu, týl k západu a jeho boky směřují na jih a sever. Nejprve se má vytvořit linie vedoucí z plukovníkova ležení směrem na východ dlouhá 310 kroků,²⁶⁸ od níž se potom na obě strany naměří dvě rovnoběžné linie, které od ní budou vzdálené 20 kroků.²⁶⁹ Tím vznikne hlavní táborová ulice směřující na východ, která bude široká 40 kroků.²⁷⁰ Na jejím konci se postaví brána,²⁷¹ které se bude říkat „východní“.²⁷²

Na druhou stranu od plukovníkova ležení se mají vést tři podobné linie ve stejné délce a vzdálenosti od sebe, jako v případě východní strany. Stejně se postupuje i na jih a na sever. Ulice jsou ponechány takto široké proto, aby v nich mohli pohodlně prodávat své zboží markytáni a řemeslníci.

Tyto ulice dělí tábor na čtyři velké kvartýry, z nichž je každý rozlehlý 240 x 240 kroků.²⁷³ Celý tábor je obehnan opevněním, ovšem mezi kvartýry a šancemi je ponechána ještě zhruba 40 kroků²⁷⁴ široká plocha²⁷⁵ sloužící jako shromaždiště vojska a prostor pro hlídky.²⁷⁶

Když si všechny uvedené rozměry přepočítáme, zjistíme, že jejich součty nevycházejí. Na plánu tábora v *Kriegs Regimentu* se navíc setkáme s jinými číselnými údaji. V hlavním textu i v popiskách k plánu jsou shodné veškeré údaje o čtyřech táborových kvartýrech a o ležení plukovníka ve středu tábora. Rozdílný je ovšem rozměr celého tábora, šíře hlavních táborových ulic a šíře táborového shromaždiště mezi kvartýry a opevněním. Na plánu se počítá s táborem o rozměrech 660 x 660 kroků,²⁷⁷ hlavní táborové ulice jsou dlouhé 320²⁷⁸ a široké 60 kroků²⁷⁹ a táborové shromaždiště je široké 60

²⁶⁸ Cca 232,5 m.

²⁶⁹ Cca 15 m.

²⁷⁰ Cca 30 m.

²⁷¹ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 128.

²⁷² V prameni „proti ránu“, v originále „gegen Morgen“. Tímto způsobem jsou zde určovány všechny světové strany: „gegen Morgen“ (východ), „gegen Abend“ (západ), „gegen Mittag“ (jih), „gegen Mitternacht“ (sever).

²⁷³ Cca 180 x 180 m.

²⁷⁴ Cca 30 m.

²⁷⁵ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 129.

²⁷⁶ Tamtéž, s. 130.

²⁷⁷ Oba rozměry jsou o 20 kroků větší než v případě hlavního textu. Cca 495 x 495 m.

²⁷⁸ Cca 240 m. Je to o 10 kroků více než bylo uvedeno v hlavním textu.

²⁷⁹ Cca 45 m. Ulice je v tomto případě o 20 kroků širší, než bylo uvedeno v hlavním textu.

kroků.²⁸⁰ Na rozdíl od informací v hlavním textu součet rozměrů dílčích částí tábora na plánu odpovídá jeho celkové délce resp. šířce.²⁸¹

10.2.4.1 Kvartýry pěchoty

Oba kvartýry pěchoty mají být dlouhé i široké 240 kroků,²⁸² přičemž autor doporučuje, aby se jednalo o severovýchodní a jihozápadní kvartýr.²⁸³ Do každého se ubytuje šest praporců, proto se kvartýry rozdělí na šest dílů o délce 240 kroků a šířce 35 kroků,²⁸⁴ mezi nimiž budou uličky široké šest kroků.²⁸⁵ Každý z těchto šesti dílů se rozdělí na sedm částí, z nichž jedna bude obývána hejtmanem a ostatními důstojníky, zatímco v šesti ostatních budou ležet poddůstojníci a prostí vojáci. Každá tato část má rozměry 35 x 30 kroků²⁸⁶ a jsou mezi nimi uličky široké pět kroků.²⁸⁷ Stan lajtnanta daného praporce má být umístěn uprostřed střední ulice kvartýru.²⁸⁸ Na výše uvedené části se kvartýr dělí za použití provazů.²⁸⁹

10.2.4.2 Kvartýry jezdeckva

Severozápadní a jihovýchodní kvartýr mají stejně jako dva předchozí rozlohu 240 x 240 kroků. Při jejich dalším dělení se postupuje podobně jako v případě dělení celého tábora. Nejprve se najde střed kvartýru, na kterém se vytyčí ležení rytmistra o rozměrech 20 x 20 kroků.²⁹⁰ Z něj se vede linie na východ v délce 110 kroků,²⁹¹ od níž se na obě strany naměří dvě rovnoběžné linie ve vzdálenosti 20 kroků, čímž vznikne ulice o šířce 40 kroků.²⁹² Stejně ulice se mají vést i do zbývajících tří stran od rytmistrova ležení. Na konci každé z nich vznikne brána.

Okolo jezdeckého kvartýru autor doporučuje vystavět menší opevnění, které nemusí být příliš kvalitní, a proto ho mohou stavět služební chlapci od jezdeckva. Opevnění má být

²⁸⁰ Rozměr je též větší o dvacet kroků a odpovídá též 45 m.

²⁸¹ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 443. Podobu tohoto tábora je možné vidět na obr. 1 v příloze.

²⁸² Cca 180 m.

²⁸³ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 130.

²⁸⁴ Cca 26,25 m.

²⁸⁵ Cca 4,5 m.

²⁸⁶ Cca 26,25 x 22,5 m.

²⁸⁷ Cca 3,75 m.

²⁸⁸ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 123.

²⁸⁹ Tamtéž, s. 124.

²⁹⁰ Cca 15 x 15 m. V rytmistrově ležení má pobývat také furýr, trubač a kvartýrmistr – viz G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 164.

²⁹¹ Cca 82,5 m.

²⁹² Cca 15 m. G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 162.

postaveno prý proto, aby byl kvartýr zajištěn proti zlodějům a zamezilo se procházení pěších vojáků kvartýrem, kvůli kterým by bylo nutné odklidit z ulic koně.²⁹³

Jezdecký kvartýr je ulicemi rozdělen na čtyři čtvrti, z nichž má každá rozlohu 100 x 100 kroků.²⁹⁴ Kyrýnské jednotky leží v jihovýchodní a severozápadní čtvrti. Severovýchodní čtvrť je vyhrazena lehkému jezdecku a jihozápadní arkebuzírům.

Každá z těchto čtvrtí se dále dělí na pět částí o rozměrech 100 x 16 kroků,²⁹⁵ které jsou vždy od sousedních částí odděleny uličkami širokými pět kroků.²⁹⁶ Do tohoto prostoru se mají pohodlně vejít vojáci i koně.²⁹⁷ Do kyrýnské čtvrti se vejde jedna rota o deseti vojácích, z nichž má každý svůj vlastní stan. V ostatních jízdních čtvrtích ložírují dva vojáci v jednom stanu, proto se do těchto čtvrtí vejdou dvě rotý.²⁹⁸

10.2.5 Stavba a rozdělení tábora pro čtyři regimenty

Autor dále popisuje, jak by zřídil tábor pro své čtyři regimenty, které dohromady čítají 24 400 pěších vojáků a 2 500 jezdců, trén, důstojníky²⁹⁹ a jejich služebnictvo, dělostřelce s děly, municí a dalším příslušenstvím a stany.

Pro ubytování takovéto armády je pochopitelně potřeba dostatečně velký prostor. Stejně, jako v případě výše popsaného malého tábora, se i zde začíná se stavbou od středu. Vztyčí se kůl, od něž se vyměří čtvercový kvartýr o rozloze 170 x 170 kroků.³⁰⁰ Ten se potom rozdělí na čtyři části, z nichž každá bude mít rozměry 65 x 65 kroků,³⁰¹ a mezi nimiž budou ulice široké 40 kroků.³⁰² V jedné čtvrti bude mít své ležení velitel vojska se svojí gardou, ve druhé bude generál pěchoty spolu se svým doprovodem, ve třetí generál jezdeckva se svým profousem a doprovodem, ve čtvrté budou polní maršál, kancléř, pokladník a mustrovní písař.³⁰³ Všechny tyto kvartýry by se měly opatřit menším opevněním.

²⁹³ Autor *Kriegs Regimentu* opevnění okolo kvartýru pěchoty nezmiňuje a opevnění okolo kvartýru jezdeckva je primárně vystavěno pro zamezení vstupu pěších vojáků. Můžeme zde pozorovat jeden z důsledků, ale i příčin dalších antipatií mezi pěchotou a jezdeckvem, při kterých bylo na pěchotu obvykle pohlíženo jako na méně významnou.

²⁹⁴ Cca 75 x 75 m. G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 163.

²⁹⁵ Cca 75 x 12 m.

²⁹⁶ Cca 3,75 m.

²⁹⁷ Cca 15 m. G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 164.

²⁹⁸ Tamtéž, s. 165.

²⁹⁹ Tamtéž, s. 447.

³⁰⁰ Cca 127,5 x 127,5 m.

³⁰¹ Cca 48,75 x 48,75 m.

³⁰² Cca 30 m.

³⁰³ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 448.

Poté se staví kvartýry regimentů. Postupuje se tak, že se od kůlu v centru tábora vede linie na východ dlouhá 600 kroků,³⁰⁴ potom také na západ, na sever a na jih. Na jejich koncích se postaví brány, které budou nazývány dle světových stran, ke kterým směřují. Okolo těchto linií se vytvoří čtyři hlavní táborové ulice, které budou široké 60 kroků.³⁰⁵

Tyto čtyři ulice dělí táborovou plochu na čtyři velké kvartýry, které se rozdělí mezi čtyři regimenty.³⁰⁶ Mezi kvartýry a táborovým opevněním je shromaždiště široké 160 kroků,³⁰⁷ na které se postaví děla k obraně tábora, procházejí po něm hlídky a v případě potřeby se na něm mohou vojáci seřadit do bitevního postavení. Tento poměrně rozsáhlý volný prostor je dobrý i proto, že nepřítel do táborů občas vhazuje zápalné střely, které by mohly podpálit blízké stany a přístřešky. Může také sloužit k výcviku vojáků a markytáni na něj mohou na noc stavět svůj dobytek. Autor má na mysli ovšem pouze markytány z toho národa, o jehož vojsko se jedná. Nedoporučuje, aby se cizí markytáni volně pohybovali po polních táborech a pevnostech. Umístil by je do bezpečí, ovšem na místo, kde nebudou moci zjistit rozestavení hlídek a nebudou mít přístup k dělům a munici.³⁰⁸

Každý ze čtyř velkých kvartýrů obsahuje kromě ležení vojáků i další složky. V kvartýru jednoho z jízdních regimentů mají být uložena děla, střelný prach a kule, které k nim náleží. Tento kvartýr proto musí být zajištěn opevněním.

V kvartýru druhého jízdního regimentu mají své ležení, kovárny i veškeré nářadí kováři. Nacházejí se tam též kopáči opevnění, furýři a další.

Kvartýr třetího regimentu slouží jako dobytčí trh a ložírují v něm také vyslanci, kteří přicházejí k veliteli vojska, a také všechny ostatní významnější osoby, kterým ovšem velitel nedůvěřuje natolik, aby je vzal do svého ležení. Těm má být hned při příjezdu zakázán volný pohyb po táboře a vycházení z jejich kvartýru bez doprovodu, který někdy představuje trubač.³⁰⁹ Nikdo v táboře s nimi nesmí mluvit, pokud k tomu nedostane povolení.

Ve čtvrtém kvartýru má být tržiště, ve kterém se budou prodávat potraviny a píce.³¹⁰ Nachází se tam též řezník, který ovšem nesmí v táboře dobytek porážet nebo stahovat z kůže.³¹¹

³⁰⁴ Cca 450 m.

³⁰⁵ Cca 45 m.

³⁰⁶ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 449.

³⁰⁷ Cca 120 m. Tamtéž, s. 450.

³⁰⁸ Tamtéž, s. 451.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 452.

³¹⁰ V prameni je konkrétně uvedeno: „chléb, víno, žito, oves, seno a další“.

³¹¹ Na závěr druhé knihy *Kriegs Regimentu* autor dodává k myšlence obsazení tábora to, že v něm případně může být i větší počet lidí, jejichž ležení bude uprostřed tábora, v ulicích, nebo v kvartýrech pěchoty, která má prý dostatek místa. G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 507–508.

Veškerý odpad, který z této činnosti pochází, se musí zakopat, a stejně tak i případní uhynulí koně nebo psi. Nikdo se též nemá opovážit vykonávat svoji potřebu v táborových ulicích nebo okopech. Kdo by tak učinil a byl chycen, má být přísně potrestán.³¹² Autor knihy dodává, že této jeho poučce se nemá nikdo posmívat. Ten, komu by přišla humorná, podle něj ve vojenském táboře nestrávil příliš mnoho času, protože jinak by si byl vědom toho, jak to tam páchne, když uvnitř zůstává nezakopaný odpad. Jako příklad zde zmiňuje osud Odeta de Foix, vikomta de Lautrec (1485–1528),³¹³ který zemřel důsledkem horečky, kterou dostal ve vojenském táboře, v němž se nezakopávaly mrtvoly a vnitřnosti dobytka, ale nechávaly se ležet na různých místech v táboře a u opevnění.³¹⁴

Hlavní táborové ulice nezůstávají prázdné, ale obsadí je řada dalších táborových trhovců a řemeslníků. V ulici směřující k východu mají mít stánky obchodníci, krejčí, punčochář a švec. V ulici k západu má být hospodský, pekař, kuchař, paštikář a další. V jižní ulici mají mít ležení lékař, ranhojič, lékárník, lazebník, výrobce střelného prachu a další. Do severní ulice³¹⁵ jsou potom umístěni sedláři, zámečníci, platněři, truhláři, mečíři atp. Jejich ležení mají zabírat co nejméně prostoru, všechna mají být srovnána do jedné řady a žádné nemá vybíhat před ně.³¹⁶

10.2.6 Ubytování v táboře

Jakmile je tábor opevněn, má do něj nejprve táhnout zadní voj, poté munice a po ní přední voj a dělostřelectvo, které odtáhne rovnou na místo, kde mají stát děla. Poté vcházejí dovnitř další pěší jednotky, kyrysníci, po nich lehké jezdecko a střelci. Na závěr vcházejí houfy landsknechtů.

V táboře je po celou dobu jeho fungování nutné dodržovat kázeň. Vojáci nemají být zbytečně hluční³¹⁷ a mají poslouchat rozkazy a držet se u svého praporce obzvláště v situacích, kdy hrozí blízký střet s nepřítelem.³¹⁸ Je potřeba zajistit, aby nikdo neodcházel z tábora bez povolení. Autor ovšem dodává, že takovéto věci se většinou vojsku zakazují marně,³¹⁹ jejich porušování se přehlíží a obvykle se netrestá.³²⁰

³¹² Tamtéž, s. 453.

³¹³ Odet de Foix, vicomte de Lautrec (1485–1528) byl francouzským vojevůdcem, který se stal roku 1511 maršálem Francie. *Grand Larousse encyclopédique. En dix volumes*, Tome sixième, Paris 1962, s. 635.

³¹⁴ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 454.

³¹⁵ V originále je uvedena ulice západní, ovšem vzhledem k tomu, že o ní již bylo výše řečeno, že je obsazena výrobci pokrmů, jedná se velmi pravděpodobně o tiskařskou chybu.

³¹⁶ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 455.

³¹⁷ Tamtéž, s. 485.

³¹⁸ Tamtéž, s. 486.

³¹⁹ Tamtéž, s. 498.

³²⁰ Tato myšlenka jistě není platná pouze v případě du Bellayova vojska, ale dala by se aplikovat i na leckterou jinou armádu 16. a první poloviny 17. století. Vojenské řady bývaly přísné, ale jejich dodržování

Pro dobrou kontrolu mají být vojáci jasně rozděleni do kvartýrů a v rámci nich do jednotlivých ležení, protože pak je na první pohled patrné, když někde někdo chybí, nebo naopak pokud je na nějakém místě příliš mnoho osob. Všichni, kteří chybí například proto, že si udělali ležení mimo svůj kvartýr, mají být potrestáni jako zběhové, a to s vědomím a se souhlasem svých velitelů.³²¹

Pro zmenšení zmatků by bylo vhodné se pokusit dodržovat antický způsob stavby tábora spočívající v tom, že se má stavět stále stejným způsobem, aby každý voják za všech okolností věděl, kde má hledat své ležení, které by bylo navíc označeno vztyčeným praporcem jeho jednotky.³²²

10.2.7 Táborové opevnění

Polní tábor je většinou potřeba zajistit proti nepříteli. Autor doporučuje každý tábor opatřit opevněním, ovšem dodává, že v případě táboření v bezpečné oblasti se tak má stát pouze se souhlasem místního obyvatelstva. Vojáci tak mohou trénovat stavbu šancí pro situace, kdy bude nepřítel blízko.³²³

Pokud se tábor opevňuje, mají vojáci vědět, na které místo se mají v případě potřeby vydat k jeho obraně. Stavba opevnění není vždy nutná,³²⁴ ovšem v tom případě musejí být všichni vojáci neustále připraveni se vystrojít do boje proti nepříteli.³²⁵

Brány, které jsou na konci hlavních táborových ulic, se zavírají na řetěz. Po obvodu tábora se vedou příkopy, které mají být tři kroky široké³²⁶ a dva kroky hluboké.³²⁷ Pokud se poblíž tábora nachází nepřítel, případně se plánuje setrvat v táboře delší dobu, mohou být širší a hlubší. Ze zeminy, která se z příkopů vyháží směrem k táboru, se postaví val. Příkopy mají být na každé straně tábora o něco delší než valy, aby pokryly celý obvod tábora a v rozích na sebe navazovaly.³²⁸

Autor se v případě tohoto tématu opět obrací k antickým autorům a porovnává rozdíly mezi polními tábory starověkých římských a dnešních vojsk. Vedle řady antických kvalit, které jsou v autorově době prý již nedosažitelné, zmiňuje i jistý pokrok ve válečnictví a stavbě táborů, kterým jsou děla. Římané stavěli prakticky veškeré své opevnění ze dřeva,

a případné stanovení sankcí určitě neprobíhalo vždy tak, jak v nich bylo napsáno. Více k tomu v kapitole *Reflexe života ve vojenských táborech v dobových vojenských řádech*.

³²¹ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 497.

³²² Tamtéž, s. 488.

³²³ Tamtéž, s. 124.

³²⁴ Tamtéž, s. 445.

³²⁵ Tamtéž, s. 446.

³²⁶ Cca 2,25 m. Tamtéž, s. 455.

³²⁷ Cca 1,5 m.

³²⁸ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 456.

které by ovšem proti dělovým koulím neobstálo. Proti nim prý není lepší obrany, než násep z hlíny. Ani s ním se ovšem nedá počítat vždy. Val vytvořený ze „slabé“ hlíny³²⁹ kuli údajně nezadrží.³³⁰ Okolo tábora se na závěr rozmisťují děla.

Nejlépe opevněný tábor, který autor kdy viděl, bylo prý ležení Anne de Montmorency (1493–1567)³³¹ před Avignonem.³³² Na základě této zkušenosti může prý říci, že raně novověká vojska mají stejně dobré možnosti k zajištění tábora, jako mívala vojska římská.³³³ Dřevo, které užívali k opevňování Římané, by se prý stejně shánělo stěží, zatímco zeminy, kterou používají vojska autorových současníků, je všude dostatek.³³⁴

10.2.8 Táborové hlídky

Další kapitola *Kriegs Regimentu* řeší problematiku táborových hlídek.³³⁵ Autor se nejprve věnuje hlídkám vně tábora, které ovšem zcela zavrhuje. Jako problémy uvádí jejich střídání, podplácení či skutečnost, že při nenadálém přepadu nebývají schopny říci, odkud nepřítel přišel.³³⁶ Vně tábora je prý také velmi snadné je zastřelit. Vojáci nesmějí být na hlídkách nedbalí a nemají na nich tedy hrát hry, pít alkohol či spát, což se ovšem prý často děje.³³⁷ Autor k tomu dodává řečnickou otázku, zda není pošetilé svěřit celé vojsko dvěma nebo třem vylosovaným prostým mužům, kteří nehledají čest ani nebezpečí. Záhy ovšem připomíná, že i v případě urozených příslušníků jezdeckta se může stát, že budou nepozorovaně přepadeni nepřítelem nebo že usnou. Další možnou hrozbou podle něj je, že se nepřítel dozví, jakým heslem jsou hlídky opatřeny, a díky tomu projde okolo nich jako přítel.³³⁸

Zcela prý stačí noční hlídky uvnitř tábora, jejichž rozvržení má autor detailně promyšlené. Každý pěší voják by měl přijít na hlídku jednou za tři noci a následující dvě noci má mít volno. Hlídkuje vždy šestnáct praporců pěchoty – z každého regimentu čtyři. Jeden z nich hlídá plukovníkovo ležení, druhý munici a střelný prach, dva další hlídkují

³²⁹ Tím mohou být myšleny především půdy písčité, ale i písčitohlinité a hlinité v kontrastu k vhodnější půdě jílovité.

³³⁰ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 480.

³³¹ Anne de Montmorency (1493–1567) byl francouzským státníkem, vojevůdcem a od roku 1522 maršálem Francie, bojoval např. u Marignana 1515 a u Pavie 1525. *Brockhaus Enzyklopädie in vierundzwanzig Bänden*. Fünftehnter Band, Mannheim 1991, s. 83.

³³² Řeč je snad o jeho tamním ležení roku 1536.

³³³ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 481.

³³⁴ Tamtéž, s. 482.

³³⁵ První hlídky ve francouzském vojsku se dle autora knihy musely objevit tehdy, když si tamní velitelé, kteří rádi spí, uvědomili, že by bylo vhodnější, kdyby byli svými muži varováni v případě hrozícího přepadení, než aby byli rozsekáni na kusy. Tamtéž, s. 490–491.

³³⁶ Tamtéž, s. 490.

³³⁷ Tamtéž, s. 491.

³³⁸ Tamtéž, s. 492.

v obou kvartýrech, ve kterých se nachází tržiště.³³⁹ Kvartýr velitele dělostřelectva není třeba opatřovat dalšími hlídkami složenými z vojáků, protože ho zajišťují vozkové, kopáči opevnění a řemeslníci. Zbývajících dvanáct praporců (tři z každého regimentu) drží hlídku na shromaždišti mezi opevněním a kvartýry.³⁴⁰ Rozděleny jsou tak, že vojáci z prvního regimentu hlídkují u kvartýru čtvrtého regimentu, a ti ze čtvrtého regimentu u prvního. Obdobně vojáci z druhého regimentu hlídkují u třetího a naopak. Nejsilněji mají být hlídky obsazeny u bran a rohů tábora. Noční hlídky jsou rozděleny na čtyři směny, které mají být všechny stejně dlouhé. Střídání hlídek oznamuje plukovní trubač, který zná konkrétní čas, kdy se má střídát, případně ho upozorní polní maršál nebo plukovník,³⁴¹ který v danou noc dohlíží na hlídky.³⁴²

Jezdci mají hlídat každou pátou noc, a to vždy 480 jezdců – dvacet kyrysníků z každého praporce a zbytek z ostatních jízdních složek armády. Tolik jezdců často není pro zajištění tábora potřeba a stačí jich např. polovina.

Dále je zmíněno, že římský vojevůdce Vegetius³⁴³ doporučoval stavět jízdní hlídky vně tábora, ale že k tomu neudal žádný přesvědčivý důvod, proto na něj nedá.³⁴⁴ Radí také, aby se v noci často neměnilo heslo.³⁴⁵

Méně početné hlídky se obsazují i ve dne. Tehdy nemají hlídat ti muži, kteří hlídali předešlé noci. Jízdní přes den kontrolují hlavně cesty vně tábora, aby se vědělo, kdo přichází a kdo odchází. Na závěr autor připomíná, že se má pilně hledět na to, kdo v noci vchází do tábora nebo z něj vychází.³⁴⁶

10.2.9 Zásobování vojska

Vojsko je nutné dostatečně zásobovat. Kromě toho, že se má dohlížet na cesty, po kterých se proviant dováží, se má také vydat nařízení, dle kterého vojáci nemají sníst všechno již vyfasované jídlo, dokud se neví, kde se sežene nějaké další. Pro nouzové situace by měly být v táboře zásoby proviantu na celý měsíc dopředu. Pokud je v táboře 40

³³⁹ Tzn. ve kvartýrech, které jsou v podkapitole *Stavba a rozdělení tábora pro čtyři regimenty* uvedeny jako třetí a čtvrtý.

³⁴⁰ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 493.

³⁴¹ Tamtéž, s. 494.

³⁴² V dohledu nad hlídkami se jednotliví plukovníci evidentně mají střídát.

³⁴³ Publius Flavius Vegetius Renatus (4.–5. stol.) byl římským vojevůdcem a spisovatelem, který sepsal kolem roku 400 knihu *Epitoma rei militaris*. K jeho dílu se obracela řada vojenských spisovatelů středověku i raného novověku. *Brockhaus Enzyklopädie in vierundzwanzig Bänden*. Dreiundzwanzigster Band, Mannheim 1994, s. 88. Více k jeho vlivu na středověké vojenské umění viz např. Philippe CONTAMINE, *Válka ve středověku*, Praha 2004, s. 249–251.

³⁴⁴ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 495.

³⁴⁵ Prý se to občas děje až šestkrát za noc.

³⁴⁶ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 496.

tisíc osob, spotřebuje se každý den 35 tzv. pařížských korců mouky³⁴⁷ a za měsíc 1000 korců.³⁴⁸

Je také vhodné mít s sebou v táboře zásobu ovsu a ječmene pro koně. Není to ovšem bezpodmínečně nutné obzvláště tehdy, kdy se jedná pouze o krátkodobý tábor, a je možné obstarat jiné krmení jako seno, plevy nebo travu. Pokud není nic lepšího, mohou se koně též krmit listím, větvemi a dokonce vinnou révou. Pokud je příliš tvrdá, má se trochu roztlouct, aby ji koně mohli snadněji požívat.

Autor *Kriegs Regimentu* doporučuje oberstům, aby sháněli proviant v okolí tábora, a aby ho nenechávali prodávat draho, pokud ve vojsku docházejí peníze.³⁴⁹ Pokud bude mít nepřítel možnost, jistě se pokusí tábor vyhladovět. Potom již k žádné bitvě nebude muset dojít. Takovéto vítězství sice podle autora není příliš čestné, ovšem stojí vítěze méně obětí a vystavuje ho menšímu nebezpečí.

Mezi vojáky je potřeba udržovat dobrou kázeň, aby byli trhovci ochotni vozit do tábora proviant.³⁵⁰ Vojenské řády ovšem nemají upravovat pouze jejich chování, ale mají též stanovovat, kolik má sníst jeden člověk za den, a také v jakou dobu se bude jídlo vydávat. Díky tomu by se mělo ušetřit a zároveň docílit toho, že vojáci povedou střízlivý život, budou zdraví, k sobě navzájem mírní a budou schopni pilněji hlídkovat, než když by jedli a pili, kdykoliv by se jim zachtělo.³⁵¹ Z nezřízeného životního stylu, pravděpodobně především z přemíry alkoholu, vznikají mezi vojáky různé spory a hádky, případně se vojáci také bouří.³⁵²

10.2.10 Trhovci a trén

S problematickou vojenských táborů souvisí otázka trénu a materiálního zajištění vojska při tažení a v táboře. Když se scházejí vojáci na mustruňk před začátkem válečného tažení, připojují se k nim i příslušníci trénu. Má jich ovšem být co nejméně.

Dohlédnout se má na to,³⁵³ aby žádní poddůstojníci a tím spíše prostí vojáci nejezdili na koni. Jakmile se voják připojí k pěchotě, má fungovat skutečně pěšmo. Pro toto nařízení existuje ovšem výjimka, kterou představují nemocní vojáci. Konec může pěchota používat jakožto nákladní zvířata, přičemž z dalšího textu vyplývá, že jeden kůň by měl připadnout asi na jednu rotu vojáků. Na jednoho by se měly vejít dva pytle se slámou, dvě pokrývky,

³⁴⁷ Čemu tyto pařížské korce odpovídají se bohužel nepodařilo zjistit.

³⁴⁸ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 504.

³⁴⁹ Tamtéž, s. 505.

³⁵⁰ Tamtéž, s. 506.

³⁵¹ Což se ovšem v dobových vojskách dle autora často děje.

³⁵² G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 507.

³⁵³ Tamtéž, s. 119.

jeden stan pro desetičlennou rotu, trocha lněného plátna, hrnce, nádoby na pití, rozkládací žebřík a náčiní potřebné ke stavbě opevnění, bašt, srubů a k úpravě cest. Každá rota si také u sebe může držet jednoho služebného chlapce. Na jednoho takového má nárok také každý rotmistr, zatímco lajtnant smí mít dva.³⁵⁴

Lajtnant má dále koně, který táhne stan pro něj a čtyři rotmistry z daného praporce. Hejtmani a důstojníci nad celým regimentem jako plukovník nebo podplukovník nemají vzhledem k svému vysokému postavení definováno, kolik smějí mít sloužících či koní, autor ovšem apeluje na to, aby jich bylo tak málo, jak je to jen možné.³⁵⁵ Ostatní důstojníci jich mohou mít po dvou, vojenští úředníci po jednom. Bubeník nemá nárok na žádného. Du Bellay toto téma uzavírá myšlenkou, že trén má být obecně co nejmenší, aby nepůsobil zmatky ve vojsku.³⁵⁶

Ženy, a to obzvláště poběhlíci, se nemají ve vojsku trpět. Když už v něm jsou, mají být rozděleny do „jednotek“ a zmustrovány stejně jako vojáci a trhovci,³⁵⁷ aby se předešlo zmatkům. Velký počet žen u vojska komplikuje mimo jiné zásobování. Každý regiment má mít u sebe pro případ nouze proviant nutný k přežití na čtyři dny, který prý ženy, děti a koně mohou spořádat třeba i za pouhý jeden den.

I příslušníci trénu si mají uvědomovat, že patří mezi vojenský lid, a mají se dle toho chovat. Na tažení se mají držet seřazení, na což dohlíží hejtmani jednotlivých praporců.³⁵⁸

Hejtman každého praporce má před odtáhnutím vojska dohlédnout na to, aby všichni místní obyvatelé, kteří do tábora přinesli proviant či něco jiného na prodej, dostali zapláceno,³⁵⁹ aby si nikdo z nich nemohl stěžovat, že je vojáci poškodili.³⁶⁰

10.2.11 Stěhování tábora

Odchod z tábora se dle *Kriegs Regimentu* realizuje podobně jako v případě knihy Jana Tarnowského.³⁶¹ Vyhláší se trojím zatroubením, kdy se při prvním mají osedlat koně, při druhém se na koně vsedá a při třetím se má vyrazit k praporu.³⁶² V průběhu opouštění tábora je vhodné zůstat co nejvíce potichu, aby si nepřítel příliš brzy neuvědomil, co se

³⁵⁴ Tamtéž, s. 120.

³⁵⁵ Z této poznámky se ovšem dá vyvodit, že byli obvykle zajištěni jejich velkým množstvím.

³⁵⁶ Úvahy o snaze o co nejméně početný trén autor opakuje v kratším provedení též v kapitolách zabývajících se jezdeckem – viz G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 160.

³⁵⁷ Tamtéž, s. 121.

³⁵⁸ Tamtéž, s. 122.

³⁵⁹ Tamtéž, s. 124.

³⁶⁰ Tamtéž, s. 125.

³⁶¹ Srov. s podkapitolou *Stěhování tábora* v kapitole Jan Tarnowski - *Consilium rationis bellicae*.

³⁶² Autor zde uvádí analogii s opouštěním tábora u antických Římanů, kdy se na první zatroubení strhávaly stany, na druhé se nakládalo a na třetí se vytáhlo do pole. G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 499.

děje. Za vzor zde autor klade turecká vojska, která jsou prý neustále tak tichá, že se Turci jeví, jako by byli němí. Naopak francouzští vojáci jsou prý při stavbě tábora, táboření i opouštění tábora tak hluční, že přehluší takřka i hřmění.³⁶³

³⁶³ Tamtéž, s. 500.

10.3 Leonhardt Fronsperger - *Kriegsbuch*

10.3.1 Leonhardt Fronsperger

Původ, rok narození ani vzdělání vojenského spisovatele Leonhardta Fronspergera není známý. Předpokládá se, že se narodil někdy kolem roku 1520 pravděpodobně v Bavorsku, zemřel roku 1575 v Ulmu.

Na přímmluvu císaře Karla V. se po svém sňatku roku 1548 stal ulmským měšťanem a získal ve městě dům. Při svém tamním pobytu vydal spisky s informacemi stanovujícími množství a cenu vína a obilí při jejich prodeji a dále např. drobný spis obsahující řád pro městskou výstavbu. V letech 1553–1563 a 1568–1573 ovšem pobýval mimo Ulm, protože sloužil v císařském vojsku. Roku 1566 se účastnil tažení proti Turkům, přičemž byl jmenován do úřadu šoltyse polního soudu.

Jeho nejznámějším dílem se stal trojdílný *Kriegsbuch*.³⁶⁴ Do něj převzal informace obsažené ve svých starších knihách o válečném právu, dělostřelectvu, opevnění a obléhání a připojil k nim nové pasáže např. o verbování vojáků, jejich výzbroji nebo o vojenských formacích a taktikách. Fronsperger se pro sepsání svého díla neinspiroval v knihách starších vojenských teoretiků, ale především v praxi. Přesto, že kniha místy není příliš systematická a dochází v ní k častému opakování informací, patřila ve své době mezi nejoblíbenější díla tohoto typu,³⁶⁵ a někdy je dokonce označována za nejlepší dílo o tehdejšího vojenství.³⁶⁶ Všechna vydání *Kriegsbuchu* byla ilustrována Jostem Ammanem, významným malířem, kreslířem a dřevořezáčem pocházejícím z Curychu.³⁶⁷

³⁶⁴ K jednotlivým vydáním *Kriegsbuchu* a k spisům, ze kterých tato publikace vycházela, více v podkapitole *Kriegsbuch*.

³⁶⁵ Max HUBER, *Fronsperger, Leonhardt*, in: *Neue Deutsche Biographie* (dále NDB) 5, Berlin 1961, s. 662. Dostupné online: <http://www.deutsche-biographie.de/ppn124630642.html>, cit. 5. 7. 2015.

³⁶⁶ Karl Johann Casimir von LANDMANN, *Fronsperger, Leonhardt*, in: *Allgemeine Deutsche Biographie* (dále ADB) 8, Leipzig 1878, s. 145. Dostupné online: <http://www.deutsche-biographie.de/ppn124630642.html?anchor=adb>, cit. 5. 7. 2015.

³⁶⁷ Více k němu viz Petr VOIT, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi 15. a počátkem 19. století*, Praha 2008, s. 51–52.

10.3.2 Kriegsbuch

Leonhardt Fronspurger se stal autorem několika vojenských teoretických knih. Jeho spis *Fünff Bücher von Kriegß Regiment und Ordnung* byl poprvé vydán roku 1555³⁶⁸ a podruhé roku 1558.³⁶⁹ Z něj později vyšla jeho patrně nejznámější trojdílná kniha *Kriegsbuch*. Její první díl byl vydán poprvé roku 1565 pod názvem *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*,³⁷⁰ podruhé následujícího léta³⁷¹ a poté ještě jednou roku 1571.³⁷² Celý *Kriegsbuch*, tedy již zmíněný první díl,³⁷³ druhý díl *Von Wagenburgk vmb die Veldleger*³⁷⁴ a třetí díl *Von Schantzen vnnd Befestunngen*³⁷⁵ vyšel roku 1573 a poté roku 1596.³⁷⁶ Nejžádanější první díl vyšel mezitím ještě jednou roku 1578.³⁷⁷

Ke všem těmto vydáním došlo ve Frankfurtu nad Mohanem. Obě vydání *Fünff Bücher von Kriegß Regiment und Ordnung* byla vytištěna v dílně Davida Zöpfela,³⁷⁸ ostatní

³⁶⁸ Leonhardt FRONSPERGER, *Fünff Bücher. Von Kriegß Regiment vnd Ordnung, wie sich ein yeder kriegßman inn seinem Ampt vnd beulch halten soll, vnd was zu anfang eines Kriegs züerwegen vnnd zübetrachten sey, auch von allerley Beuelch vnd ämpter, vom höchsten biß auff das niderst, was eines yeden Herren oder Pottentaten, als General Oberster, Kriegßbräth, Musterherren, Commissarien, Pfenigmeyster, Oberster Feldtproß, Profandt vnd Quatiermeister, deßgleichen Herold, Schreiber, etc. ...*, Frankfurt am Main 1555.

³⁶⁹ Leonhardt FRONSPERGER, *Fünff Bücher, Vonn Kriegs Regiment vnd Ordnung, Wie sich ein jeder Kriegßmann inn seinem Ampt vnnd Beulch halten soll, vnd was zu anfang eines Kriegs züerwegen vnnd zübetrachten sey, Auch vonn vielerley beuelch vnnd ämptern, vom höchsten biß auff das niderst, was eines jeden Herrn oder Potentaten, als General Oberster, Kriegßbräth, Musterherren, Commissarien, Pfenigmeysters, Obersten Feldprofosen, Prouand vnd Quatiermeysters, deßgleichen Herold, Schreibers, etc. ...*, Frankfurt am Main 1558.

³⁷⁰ Leonhardt FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten, Malefitz vnd Schuldhändlen, Ordnung vnd Regiment, sampt derselbigen vnd andern hoch oder niderigen Befelch, Bestallung, Staht vnnd ämpter ...*, Frankfurt am Main 1565.

³⁷¹ Leonhardt FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten, Malefitz vnd Schuldhändlen, Ordnung vnd Regiment, sampt derselbigen vnd andern hoch oder niderigen Befelch, Bestallung, Staht vnd ämpter ...*, Frankfurt am Main 1566.

³⁷² Leonhardt FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten, Malefitz vnd Schuldhändlen, Ordnung vnd Regiment, sampt derselbigen vnd andern hoch oder niderigen Befelch, Bestallung, Staht vnd Empter ...*, Frankfurt am Main 1571.

³⁷³ Leonhardt FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Erster Theyl, Von Kayserlichem Kriegßbrechten, Malefitz vnd Schuldhändlen, Ordnung vnd Regiment, sampt derselbigen vnnd andern hoch oder niderigen Beuelch, Bestallung, Staht vnd Empter ...*, Frankfurt am Main 1573.

³⁷⁴ Leonhardt FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Ander Theyl, Von Wagenburgk vmb die Veldleger ...*, Frankfurt am Main 1573.

³⁷⁵ Leonhardt FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Dritter Theyl, Von Schantzen vnnd Befestunngen ...*, Frankfurt am Main 1573.

³⁷⁶ Leonhardt FRONSPERGER, *Kriegßbuch, erster Theil, Von Kayserlichem KriegßRechten, Malefitz vnd Schuldhändlen, Ordnung vnd Regiment, sampt derselbigen vnd andern hoch oder niderigen Befelch, Bestallung, Staht vnd Empter ...*, Frankfurt am Main 1596. Leonhardt FRONSPERGER, *Kriegßbuch, ander Theil, Von Wagenburgk vmb die Veldleger ...*, Frankfurt am Main 1596. Leonhardt FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil, Von Schantzen vnnd Befestunngen ...*, Frankfurt am Main 1596.

³⁷⁷ Leonhardt FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Erster Theil, Von Kayserlichem Kriegß Rechten, Malefitz vnd Schuldhändlen, Ordnung vnd Regiment, sampt derselbigen vnd andern hoch oder niderigen Beuelch, Bestallung, Staht vnd Empter ...*, Frankfurt am Main 1578.

³⁷⁸ David Zöpfel (činný 1552–1563) byl frankfurtským tiskařem, synem tamního faráře. Zöpfel, David (-1563), in: Consortium of European Research Libraries. Dostupné online <http://thesaurus.cerl.org/record/cni00030953>, cit. 28. 5. 2015.

zmíněné knihy v dílně Sigmunda Feyerabenda³⁷⁹ a jeho spolupracíků, resp. v případě vydání z roku 1596 u jeho dědiců.³⁸⁰ Fronspergerovy knihy se dostaly do Feyerabendovy tiskárny díky spolupráci, kterou tento tiskař navázal v letech 1560–1562 s původním tiskařem Fronspergerových děl Zöpfelem, který přestal být činný roku 1563.³⁸¹

O dobové oblibě Fronspergerových děl svědčí množství jejich vydání, a to především v případě prvního dílu *Kriegsbuch*. Pro tuto práci je stěžejní jeho třetí díl,³⁸² který se zabývá polními tábory, a v něm především kapitoly o správném pořádku v táboře,³⁸³ hlídkách,³⁸⁴ proviantu a pící,³⁸⁵ udržování čistoty v táboře³⁸⁶ a několik kapitol o opevnění.³⁸⁷ Zmíněny budou ovšem také některé pasáže z prvního a druhého dílu,³⁸⁸ a to konkrétně z kapitol o polních táborech v prvním díle,³⁸⁹ z kapitol o táborech opatřených vozovou hradbou ve druhém díle,³⁹⁰ a také z kapitol o trhovcích u vojska ve vydání *Von Kayserlichem Kriegbrechten* z roku 1565.³⁹¹

10.3.3 Výběr vhodného místa pro tábor

Před tím, než přijde vojsko do tábora, má být plánované tábořiště prohlédnuto polním maršálem nebo jeho lajtnantem. Ti rozhodnou, zda je místo možné dostatečně zajistit proti nepříteli, zda se dá zaopatřit vodou, dřevem, proviantem, pící a případně dalšími potřebami, a zda je také možné do něj bezpečně vcházet a z něj vycházet. Tábor se nemá stavět na místě, které není možné opevnit a kde by mohl chybět např. proviant. Stejně tak není vhodné se pouštět do zdlouhavého obléhání.³⁹²

Při volbě místa, na kterém se postaví tábor, je také třeba počítat se všemi osobami, které bude nutné ubytovat, a také se všemi náležitostmi, které do tábora patří. Kromě přístřešků

³⁷⁹ Sigmund Feyerabend (1527/1528–1590) byl tiskařem, rytcem a vydavatelem ve Frankfurtu nad Mohanem. Josef BENZING, *Feyerabend, Sigismund*, in: NDB 5, Berlin 1961, s. 119. Srov. Petr VOIT, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi 15. a počátkem 19. století*, Praha 2008, s. 262.

³⁸⁰ Dědicové Sigmunda Feyerabenda byli tiskařsky činní v letech 1590–1599. *Feyerabend, Sigmund (Erben)*, in: Consortium of European Research Libraries. Dostupné online <http://thesaurus.cerl.org/record/cni00019582>, cit. 28. 5. 2015.

³⁸¹ P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 262.

³⁸² Prostudováno bylo vydání třetího dílu knihy z roku 1596, které bude v této práci dále citováno, pokud nebude uvedeno jinak. Odkazované obrazové přílohy pocházejí z vydání z roku 1573.

³⁸³ L. FRONSPERGER, *Kriegsbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. LXXXIXa–LXXXIXb.

³⁸⁴ Tamtéž, s. XCIIb–XCIIb.

³⁸⁵ Tamtéž, s. XCVb–XCVIa a CXXVIIa–CXXVIIb.

³⁸⁶ Tamtéž, s. XCVIIa–XCVIIb.

³⁸⁷ Tamtéž, s. Ca–CIIIIa.

³⁸⁸ Prostudováno bylo vydání prvního a druhého dílu knihy z roku 1573, které bude v této práci dále citováno, a kapitoly o trhovcích u vojska v knize *Von Kayserlichem Kriegbrechten* vydané 1565.

³⁸⁹ L. FRONSPERGER, *Kriegsbuch, Erster Theil*, Frankfurt am Main 1573, s. XLIIIIb–XLVIIb.

³⁹⁰ L. FRONSPERGER, *Kriegsbuch, Ander Theil*, Frankfurt am Main 1573, s. LXa–LXXb.

³⁹¹ L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegbrechten*, Frankfurt am Main 1565, s. CLXa–b, CLXIXb–CLXXb.

³⁹² L. FRONSPERGER, *Kriegsbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. LXXXIXa.

prostých vojáků, vojenských úředníků a důstojníků je nutné myslet též na ubytování kopáčů opevnění, řemeslníků nebo např. markytánů. Vedle přístřešků musí tábor obsahovat také shromaždiště, tržiště, místo na uložení munice a děl, jiné místo na skladování proviantu, latríny atd.³⁹³

10.3.4 Stavba tábora a ubytovávání jednotlivých osob

Okolo tábora i vojska na tažení se pohybují vyzvědači, kteří zjišťují informace o nepříteli. V průběhu stavby tábora se vydávají s houfy vojáků pro dřevo, proviant a píci, a kromě toho také do vesnic a na další místa, kde se dá sehnat např. pivo a víno. Pokud se obléhá pevnost, město nebo nějaké jiné místo, je třeba zajistit dodávku proviantu pro své vojsko. Napříteli v obležení se naopak musí zamezit v tom, aby se dozásobil.³⁹⁴

Jakmile se postaví tábor a obsadí ho vojáci, mají ho velitel vojska, polní maršál a zbrojmistr objet a zkontrolovat. Pokud najdou nějaké nedostatky, mají zajistit jejich nápravu. V průběhu stavby tábora v jeho okolí hlídají skupiny jezdců, které nemají vjíždět do tábora, dokud nebudou obsazeny běžné táborové hlídky.

Ubytovávání vojska probíhá tak, že každý regimentní kvartýrmistr nejprve přidělí ležení svému plukovníkovi, jeho doprovodu z řad šlechty a služebnictvu. Poblíž něj dostane ležení jeho lajtnant a všichni další příslušníci šlechtického stavu. Poté se ubytovává šoltys, vrchní profous a jeho lidé, strážé a jejich velitel, proviantmistr a šikovatel žen.³⁹⁵ Následně všichni důstojníci – nejprve ti vyšší, poté nižší. Fendrichové mají ležet s prapory u táborového shromaždiště. Mezi ležení fendrichů a ostatních důstojníků se ubytují praporce prostých vojáků.³⁹⁶ Jestliže se v táboře nacházejí vojáci z různých částí Evropy, má každá národnostní skupina dostat vlastní kvartýr.³⁹⁷

Pokud se v táboře nachází velitel vojska a polní maršál, mají být ubytováni před všemi ostatními. Velitel má dostat nejbezpečnější a nej pohodlnější místo v táboře (obvykle uprostřed tábora), okolo kterého budou ležet pěší vojáci. Poblíž něj má mít své ležení jeho lajtnant a také polní maršál.

³⁹³ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Erster Theyl*, Frankfurt am Main 1573, s. XLIIIB–XLIIIB. Uvedené součásti tábora budou blíže popsány v následujících kapitolách.

³⁹⁴ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. LXXXIXa.

³⁹⁵ V originále „Hurenweibel“. Ačkoliv tento termín bývá někdy překládán jako „šikovatel kurev“, jeho povinností bylo udržovat pořádek mezi všemi ženami a také dětmi, které se u vojska nacházely.

³⁹⁶ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. LXXXIXb.

³⁹⁷ Jako příklady těchto skupin Fronsperger uvádí Vlasy, Španěly, Italy, Maďary, Čechy a Nizozemce. L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Erster Theyl*, Frankfurt am Main 1573, s. XLIIIIa.

Polní maršál částečně dohlíží na pořádek v táboře – např. na to, aby si vojáci navzájem nepřebírali své kvartýry. O dění v táboře rozhodují právě on a velitel vojska. Kvartýrmistr je povinen jim oznamovat, pokud se v táboře něco přihodí.

Vachtmistr má všem vojákům podat základní informace o nabíjení děl a dělostřeleckém příslušenství, aby se nemohli na hlídce vymlouvat, že dané problematice vůbec nerozumí. Pokud přijde do tábora bubeník, herold nebo trubač s nově naverbovanými rekruty, jsou všichni vojáci povinni jim ukázat, jak se dostanou k veliteli vojska.³⁹⁸

10.3.5 Táborové opevnění

Správnému opevnění tábora věnuje Fronsperger několik kapitol, ve kterých popisuje různé možnosti a tvary valů a příkopů. Konkrétně uvádí hadovité opevnění,³⁹⁹ čtvercové opevnění⁴⁰⁰ a hvězdicovité opevnění.⁴⁰¹ Tyto specifické příklady uvozuje obecnými úvahami o stavbě táborových šancí.

Opevnění okolo dlouhodobého tábora se nemá podcenit a jeho stavba se tedy nemá zvládnout za pouhý jeden den. Mělo by obsahovat bašty, bastiony,⁴⁰² rondely⁴⁰³ nebo jiné opevňovací prvky. Tábor má být vystaven na co nejbezpečnějším místě. Kromě šancí ho mají obklopovat také náležitě dlouhé, hluboké a široké příkopy. Na šancích se mají nacházet střílny nebo gabiony,⁴⁰⁴ které mají stát po dvojicích vedle sebe. Mezi ně se v noci staví děla, a to obzvláště tehdy, když je nepřítel blízko.

Tábor má být umístěn na vhodném prostranství, kde nic nepřekáží, a okolo něj má být ponechán dostatečně dlouhý a široký prostor pro postavení šancí, aby se tam vešly i případné rondely.⁴⁰⁵

³⁹⁸ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. LXXXIXb.

³⁹⁹ V originále „Schlangen Schantzen“.

⁴⁰⁰ V originále „viereckten Schantzen“.

⁴⁰¹ V originále „Stern oder Ecken Schantzen“.

⁴⁰² Bastion je prvkem pevnostního stavitelství, kterého bylo ovšem možné používat ve zjednodušené podobě i při stavbě polních táborů. Jedná se o baštu pětiúhelníkového tvaru vystupující z valu svojí špicí do příkopu. Tuto špicí bastionu tvoří dvě tzv. líce svírající ostrý, pravý nebo tupý úhel. Bastion se dále skládá ze dvou tzv. boků a šíje. Christopher DUFFY, *Kámen a oheň. Bastionová pevnost, její zrod a vývoj v dějinách pevnostního válečnictví*. Brno 1998, s. 193.

⁴⁰³ Rondelové opevnění užívané v době pozdní gotiky a renesance bylo předchůdcem opevnění bastionového. Jeho základní prvek – rondel – je válcovou dělostřeleckou baštou, která se stavěla v rozích pevnosti či polního opevnění. Na rondel bylo možné umístit děla a vést z něj tak boční palbu k sousedním rondelům. Vladimír KUPKA a kol., *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2002, s. 87–92.

⁴⁰⁴ Gabion nebo také „šancovní koš“ je proutěný válec naplněný zeminou. Ve stálých a polních opevněních i např. při obléhání byl často užíván pro ochranu děl. Ch. DUFFY, *Kámen a oheň*, s. 210. Viz obr. 18 a 19 příloze.

⁴⁰⁵ V originále je uvedeno „... Rundel, welche man Katzen pflaget zu nennen“. Pod termínem „Katze“ bychom v mladších zdrojích našli tzv. kavalír, tedy vyvýšené palebné postavení pro děla, které bylo umísťováno do středu bastionu. Ch. DUFFY, *Kámen a oheň*, s. 60. Ve Fronspergerově *Kriegsbuch*u bývá toto označení užíváno jako synonymum k rondelu. L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. Ca.

Valy, příkopy a veškeré další opevňovací prvky mají stavět kopáči opevnění a ne děti ani jiné nezkušené osoby. Je totiž nutné, aby byli kopáči alespoň částečně vzděláni v opevňovacím stavitelství. Fronsperger konkrétně uvádí, že mají znát přímky, zakřivení, náklony, trojúhelníky, čtyřúhelníky, hvězdy a rohy a další prvky.

Stavba se provádí na rozkazy šancmistra. Jakmile je hotový základ, má se opevnění dokončit dle rad velitele dělostřelectva. Výsledná stavba se poté ještě zkontroluje šancmistrem a jeho pomocníky, aby se odhalily a napravily případné chyby a nedostatky. Poté se na opevnění umístí děla. Aby bylo jejich použití možné i v deštivém počasí, mají být šance zpevněny větvemi, prkny, kmeny stromů a senem nebo jiným stelivem. Na šancích se děla umístí mezi gabiony.

Při kopání příkopů okolo tábora se z nich má hlína vyhazovat směrem k táboru, protože z ní se bude stavět opevňovací val. V těchto příkopech poté skrytě procházejí hlídky složené ze střelců.

O stavbě opevnění rozhoduje především šancmistr, ale také velitel dělostřelectva a velitel kopáčů šancí, kteří s ním spolupracují.⁴⁰⁶ Když se dotáhne na místo s úmyslem vystavět na něm tábor, mají být tyto tři osoby dotázány na možnosti opevnění dané oblasti a také na to, zda tam bude možné vystavět tábor, který bude pohodlný, který bude možné zaopatřit hlídkami a vytyčit v něm shromaždiště a další důležitá místa.

10.3.5.1 Hadovité opevnění

Prvním z příkladů konkrétních táborových opevnění, které Fronsperger uvádí, je opevnění hadovité. Autor ho situuje na břeh řeky, která tvoří z jedné strany přirozenou hranici tábora, a opevňují se tedy pouze jeho zbývající tři strany. Okolo tábora se nachází val, který je složen z několika oblouků.⁴⁰⁷ Ty představují prvky vystupující z obranné linie, na nichž jsou v jejich čele i po stranách rozmístěna děla, díky čemuž je umožněna čelní i boční palba. Děla stojí za valem a jejich hlavně směřují ven skrze střelný. Ve dvou rozích tábora⁴⁰⁸ se nacházejí menší rondely, které jsou oproti okolnímu terénu vyvýšené. Jsou opatřeny gabiony a větším množstvím děl než menší valové oblouky. Vně valu i rondelů se nachází příkop. Přes řeku vede do tábora pontonový most.⁴⁰⁹

⁴⁰⁶ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. Cb.

⁴⁰⁷ Na obou bocích tábora jsou to dva oblouky, v jeho čele tři. V rozích se navíc nacházejí dva vystouplé rondely.

⁴⁰⁸ V těch dvou rozích, které neleží u řeky.

⁴⁰⁹ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1573, obrazová příloha za s. CXXVIIb. Viz obr. 2 v příloze.

Po celé délce opevnění je rozestavěno dohromady šedesát velkých i malých děl, přičemž největší děla jsou umístěna na rondelích. Oba dva rondely v rozích tábora by od sebe měly být vzdáleny na dostřelovou vzdálenost, aby se mohly boční palbou navzájem krýt. Pěší hlídky složené ze střelců mají procházet skrze příkopy okolo tábora. Kromě nich se vně tábora zdržují hlídky sestávající ze skupin jezdců nebo střelců.

Mezi opevněním a táborovými kvartýry je ponechán značně velký prostor, který slouží jako táborové shromaždiště, na kterém se mají být všichni pěší i jízdní vojáci schopni pohodlně seřadit do bitevního postavení.

Kromě cesty přes pontonový most vedou do tábora ještě tři vchody – jeden na každé straně tábora – skrze které je tábor zásobován.⁴¹⁰ Další proviant je do tábora dovážen po řece pomocí lodí.

Množství oblouků, ze kterých je táborový val složen, nemusí být za všech okolností stejné, jako v případě ilustračního tábora. Fronsperger uvádí, že má jejich množství záviset na počtu osob, které v táboře přebývají. V případě většího tábora tedy oblouků může být třeba i dvacet nebo třicet.⁴¹¹

10.3.5.2 Čtvercové opevnění

Druhou variantou táborových šancí je dle Fronspergera čtvercové opevnění. Vzorový tábor je opět umístěn k řece, přes kterou vede do tábora pontonový most. Strany tábora i jeho opevnění jsou v tomto případě rovné. Ve všech čtyřech rozích se nacházejí rondely, které jsou vyšší než v případě hadovitých šancí. Na ně se přes nasýpané nájezdy vytahují z tábora dlouhá děla, která se nahoře rozmístí mezi gabiony, a to tak, aby směřovala do tří stran. Menší děla jsou umístěna po obvodu tábora. Stojí za valem a jejich hlavně směřují ven skrze střílny. V čele tábora jsou okolo děl navíc rozmístěny gabiony. Stejně jako v předchozím případě i toto opevnění doplňuje příkop vedoucí vně valů, skrze který procházejí hlídky složené ze střelců. Cesty do tábora vedou celkem tři – jedna přes pontonový most a dvě další skrze val uprostřed boků tábora.⁴¹²

Fronsperger doporučuje toto opevnění v případě, že se poblíž tábora nachází silný nepřítel a hrozí jeho případný útok. K zabezpečení tábora mají být použita malá a lehká polní děla, která lze rychle přemístit tam, kde budou zrovna potřeba.

⁴¹⁰ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. CIa.

⁴¹¹ Tamtéž, s. CIb.

⁴¹² L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1573, obrazová příloha za s. CXXVIIIb. Viz obr. 3 v příloze.

Ačkoliv je řeč o opevnění čtvercovém, jeho tvar může být případně i jiný. Ideální je, pokud se tento typ tábora staví na kopci případně na místě, které obsahuje některé z výhod, jakými jsou voda, dřevo, bažina nebo jiná přírodní překážka.

Rondely od sebe mají být opět vzdáleny tak, aby byly na dostřelovou vzdálenost a mohly se navzájem krýt boční palbou.

Prapory vojenských jednotek mají být umístěny na šancích a vlát.⁴¹³ Nejblíže valům mají mít své kvartýry prostí vojáci. Uprostřed tábora je umístěno ležení velitele vojska, okolo nějž se nachází volné prostranství, které je možné využít jako menší shromaždiště. Ostatní vysocí důstojníci a úředníci leží po jeho obvodu či uvnitř něj.

Tržiště a veškerý proviant mají být u řeky, protože přinejmenším část potravin a dalšího zboží bude do tábora dovážena po vodě. Blízko vody mají mít kvartýry také jezdcí, jejichž koně se budou chodit k řece napájet, a z hygienických důvodů také kuchaři, řezníci a trhovci, kteří produkují nejvíce odpadu a mohou ho takto snadno vyhazovat do řeky.⁴¹⁴

10.3.5.3 Hvězdicovitě opevnění

Třetím a posledním typem opevnění, které Fronsperger popisuje, je opevnění hvězdicovitě. Stejně jako ty předchozí má být umístěno u přirozené překážky, ovšem na rozdíl od výše popsaných opevnění toto není opatřeno žádným rondelem. Tvar tábora i jeho šancí je půlkruhový. Val je opatřen několika výběžky, které mají rovné strany, jež svírají ve většině případů ostrý úhel, a připomíná tak svým půdorysem polovinu ozubeného kola. Za celým obvodem valu jsou rozmístěna děla, jejichž hlavně směřují ven z tábora skrze střelny. Na každém výstupku je obvykle čtyři až pět děl. Za valem se i v tomto případě nachází příkop, skrze který procházejí hlídkující střelci. Mezi kvartýry a táborovými šancemi se nachází velké shromaždiště, na kterém se mohou všichni pěší i jízdní vojáci pohodlně seřadit do bitevního postavení.⁴¹⁵

Tábořit se má na místě, které je nějakým způsobem výhodné – tedy na takovém, na kterém se nachází voda nebo dřevo, případně je jeho přirozenou hranicí les, vodní plocha, bažina nebo jiná přírodní překážka. Pokud se u tábora takováto překážka nenachází, mají být zdvojeny hlídky, případně má být tábor navíc opatřen vozovou hradbou.⁴¹⁶

⁴¹³ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. CIIb.

⁴¹⁴ Tamtéž, s. CIIIa.

⁴¹⁵ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1573, obrazová příloha za s. CXXIXb. Viz obr. 4 v příloze.

⁴¹⁶ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. CIIIb.

10.3.6 Vozová hradba

Ne každý tábor se opevňuje pomocí zemních valů a příkopů. Často se zajišťuje pouze prostřednictvím vozové hradby, a to obzvláště tehdy, pokud se v něm plánuje setrvat jen na krátkou dobu. Hlavní výhodou vozové hradby je možnost ji rychle postavit a stejně rychle také rozložit a táhnout dál. Při přesunu mezi dvěma tábory má jít vojsko seřazeno tak, aby byla děla rozmístěna po všech jeho stranách, zatímco sešikované jízdní i pěší jednotky pochodují mezi nimi. Uprostřed vojska se přesouvá trén s municí, jehož čelo i boky má kryt velký houf pěších vojáků. Stejně jako Lazarus von Schwendi a Jan Tarnowski zmiňuje i Leonhardt Fronsperger jakožto součást vozové hradby zvláštní bojové vozy.⁴¹⁷

Vozy se staví okolo tábora těsně za sebe a to tak, že čelo jednoho vozu přímo sousedí s ojí vedlejšího vozu. Žádný z vozů tak nemá možnost ze svého místa odjet. Vozy je v tomto postavení možné k sobě přivázat pro zpevnění celé hradby. Její stavbu a řazení konkrétních vozů řídí velitel vozové hradby. Za vozovou hradbou se mají pohybovat a ideálně poblíž ní i tábořit střelci z hákovnic, kteří mají být schopni rychle reagovat na případný útok nepřítele.⁴¹⁸

Vozová hradba nechrání tábor pouze sama o sobě, ale je třeba ji dále zajistit proti případným útokům. Na vozy je možné stavět střelce z hákovnic i menších ručních palných zbraní. Mezi vozy se občas umísťují také polní děla. Z jízdních i pěších vojáků se dále formují silné štítové hlídky. Pokud se nepřítel nachází poblíž tábora, je možné na jeho nejohroženější straně místo vozů vykopat příkopy a navršíť valy široké 9 stop a vysoké 7 stop.⁴¹⁹ Jindy je možné zpevnit vozy pomocí jednoduchého plotu. V různých situacích se hodí různé tvary vozových hradeb, mezi kterými zde Fronsperger uvádí např. hradbu kruhovou, čtyřúhelníkovou nebo trojúhelníkovou.⁴²⁰

10.3.6.1 Zaoblená vozová hraba

První typ tábora opatřeného vozovou hradbou, který Fronsperger popisuje, má obdélníkový tvar, přičemž jedna jeho strana je zaoblená.⁴²¹ Vozy kryjí celkem tři strany tábora: zaoblenou stranu a zároveň ty dvě, které s ní sousedí. Zbývající čtvrtá strana není kryta vozy, ale polními děly, před nimiž se nachází val a příkop. Právě tato strana tábora směřuje k nepříteli. Za děly, která jsou vyrovnána po celé její délce, se nachází táborové

⁴¹⁷ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Ander Theyl*, Frankfurt am Main 1573, s. LXIIIa.

⁴¹⁸ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Ander Theyl*, Frankfurt am Main 1573, s. LXa.

⁴¹⁹ Cca 2,7 m široké a 2,1 m vysoké.

⁴²⁰ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Ander Theyl*, Frankfurt am Main 1573, s. LXIIIb.

⁴²¹ Vzhledem k tvaru zde popisované vozové hradby její název překládám slovem „zaoblená“, přestože je označena termínem „halb runde Wagenburg“. Ten je v prameni použit i v případě jiného typu hradby, kterou vzhledem k jejímu tvaru překládám jako „půlkruhovou“. O ní více v podkapitole *Půlkruhová vozová hradba*.

shromaždiště, které musí být dost velké na to, aby se na něm mohly srovnat pěší i jízdní jednotky do bitevního postavení. Zbývající děla mají být v táboře umístěna na zajištěném a hlídaném místě.⁴²²

Tábor je strukturován tak, že většina prostých vojáků leží v jeho čele proti nepříteli. Od jejich kvartýrů jsou ulicí oddělena ležení vojenských úředníků a důstojníků, tržiště a skladiště proviantu. Za druhou širší ulicí se nachází ležení dalších důstojníků a úředníků – mimo jiné i vrchního velitele vojska – a také kvartýr zbývajících prostých vojáků. Na konci tábora se nachází druhé tržiště, které je od zbytku tábora oddělné poslední ulicí, a také úložiště zbývajících děl a munice, které je obehnané několika vozy. Příčně vůči výše zmíněným ulicím vede skrze celý tábor jediná široká ulice. Poněkud nezvykle je do středu tábora umístěna šibenice, a to hned vedle stánků markytánů, což zcela neodpovídá hygienickým normám, které Fronsperger proklamuje v jiných částech svého díla.⁴²³

10.3.6.2 Obdélníková vozová hradba

Jako další popisuje autor vozovou hradbu, která má tvar obdélníku, jehož všechny strany jsou přímé. Vozy jsou rozmístěny opět pouze kolem tří stran tábora, zatímco čtvrtá strana směřující k nepříteli je opatřena děly, valem a příkopem. Pokud se nepřítel nachází blízko tábora, může se vozová hradba skládat ze dvou řad vozů.⁴²⁴ Tábor je rozdělen podobně jako ve výše uvedeném případě. Oproti němu se ovšem nedělí na osm dílů oddělených širokými ulicemi, ale pouze na šest. V zadní části boků tábora se nacházejí dva vstupy dovnitř, které tvoří vhodně rozestavěné vozy. Jejich vnější řada v těchto místech vybíhá do zužujícího se trychtýřovitého výstupku, zatímco vůz ve vnitřní řadě je zde využit namísto brány. V případě potřeby vejít do tábora či z něj odejít se vůz odtáhne a uvolní tak průchod. I v tomto případě je šibenice umístěna v centru tábora blízko tržiště a zároveň poblíž profousova ležení.⁴²⁵

10.3.6.3 Kruhová vozová hradba

Pokud se táboří na místě, na kterém se nenachází žádná přírodní překážka, kterou je možno využít jako hranici tábora, doporučuje Leonhardt Fronsperger zaopatřit tábor vozovou hradbou vystavěnou do kruhu. Hradba v tomto případě kryje dvě třetiny obvodu

⁴²² L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Ander Theyl*, Frankfurt am Main 1573, s. LXa.

⁴²³ Tamtéž, obrazová příloha za s. LXIb. Viz obr. 5 v příloze. Šibenice se z hygienických důvodů často stavěly na okraji tábora, obvykle u řeky. Její umístění na dobře viditelném a často navštěvovaném místě ovšem mělo na vojáky větší psychologický efekt a mělo je více odstrašovat od přestupků proti vojenským řádům.

⁴²⁴ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Ander Theyl*, Frankfurt am Main 1573, s. LXVa.

⁴²⁵ Tamtéž, obrazová příloha za s. LXVIb. Viz obr. 6 v příloze.

tábora, zatímco poslední třetina směřující k nepříteli je zajištěna děly. V tomto případě před nimi neleží příkop a val, ale jsou rozestavěna těsně vedle sebe ve dvou řadách za sebou. V první řadě se nacházejí lehké dělostřelecké kusy, v zadní řadě kusy těžší. Do tábora je možné vstupovat třemi branami, z nichž jsou dvě umístěny po stranách pásu děl a třetí leží uprostřed vozové hradby, která kryje zbývající dvě třetiny tábora.⁴²⁶ Hradba je v tomto případě jednoduchá, a proto jsou i brány vytvořeny odlišně, než v předchozím případě. Složeny jsou ze čtyř vozů, které zde formují obdélný výstupek z hradby, a to tak, že jsou dva vozy použity jako boky brány, a další dva tvoří její čelo. V případě potřeby je možné tyto vozy odsunout a umožnit tak volný průchod ven či dovnitř. Ačkoliv je tvar vozové hradby kruhový, jednotky uvnitř tábora leží v čtyřúhelných kvartýrech, které jsou v tomto případě menší a je jich proto v táboře více než ve výše popsáných příkladech. V okrajové části tábora směrem k nepříteli se nachází shromaždiště, po zbývajících třech stranách jsou umístěna ležení některých vojenských úředníků a důstojníků, případně stánky markytánů, táborová kuchyně atp.⁴²⁷

10.3.6.4 Půlkruhová vozová hradba

Vystavět vozovou hradbu do tvaru půlkruhu je vhodné tehdy, když jednu stranu tábora tvoří přírodní překážka, kterou může být například řeka.⁴²⁸ Tábor, jehož tvar je čtyřúhelný, leží v tomto případě na břehu řeky, přes kterou vede pontonový most. Vozová hradba je vystavěna do půlkruhu okolo tří zbývajících stran tábora. Polovinu tohoto půlkruhu tvoří vozy, zatímco druhou polovinu dělá. Ta jsou rozmístěna opět do dvou řad za sebou směrem proti nepříteli. Do tábora vedou tři brány. Jedna leží na rozmezí vozového a dělostřeleckého opevnění, druhá uprostřed vozové části a třetí uprostřed dělostřelecké části. Za děly se nachází shromaždiště vojska, zatímco za vozy leží táborové tržiště a úložiště zbývajících děl a munice.⁴²⁹ V centrální části tábora je v tomto případě umístěno ležení vrchního velitele vojska. Šibenice je zde ve shodě s Fronspergerovými hygienickými poučkami situována na okraj tábora k řece.⁴³⁰

⁴²⁶ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Ander Theyl*, Frankfurt am Main 1573, s. LXVIIb.

⁴²⁷ Tamtéž, obrazová příloha za s. LXVIIIb. Viz obr. 7 v příloze. Vzhledem k mapování umístění šibenice v souladu s Fronspergerovými poučkami o hygieně je třeba zmínit, že se na této ilustraci tábora žádná šibenice nenachází. Jistě to ovšem neznamená, že by tento typ tábora obvykle šibenici postrádal.

⁴²⁸ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Ander Theyl*, Frankfurt am Main 1573, s. LXIXa.

⁴²⁹ Ukázka úložiště munice v táboře dle Fronspergera na obr. 24 v příloze.

⁴³⁰ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Ander Theyl*, Frankfurt am Main 1573, obrazová příloha za s. LXXb. Viz obr. 8 v příloze.

10.3.7 Táborové hlídky

Fronsperger doporučuje držet hlídky v táboře i okolo něj. Kromě skupinek jezdců pohybujících se vně tábora, které byly zmíněny již výše, mají být zřizovány ještě další pěší i jízdní hlídky, na které jsou postupně vysíláni všichni vojáci. Povinností hlídat nemá být nikdo neúměrně zatěžován oproti ostatním. V případě táboření v nepřátelské zemi mají být hlídky obzvláště silné a bdělé.

Hlídkující vojáky mají ve dne i v noci občas kontrolovat plukovník nebo jeho lajtnant, případně polní maršál. Povinnosti vojáků na hlídce stanovují vojenské řády a listiny.⁴³¹ Pokud inspekce zjistí nějaké nedostatky, jako např. že hlídky jsou nedbalé, nehlídají řádně, spí, hrají hry, perou se, nejsou na svém místě nebo v případě jízdních nesedí na koních, mají být provinilci okamžitě potrestáni na těle a na životě. Příležitostně obcházející kontroly proto působí na vojáky též jako obávaný element, díky kterému se sami snaží udržovat kázeň.

Všechny denní i noční hlídky mají druhého dne oznámit těm, kteří jdou hlídat na stejné místo, jak se mají připravit, a také např. to, aby se včas najedli a napili a potom kvůli tomu hlídku neopouštěli. Noční hlídky ukončují svoji službu časně zrána, denní večer.⁴³²

Jakmile se postaví tábor, mají ho i jeho okolí prohlédnout vachtmistři a rozhodnout, kde budou stát hlídky, přičemž jízdní mají být vzdálené od tábora více než ty pěší. Pokud by noční nebo denní hlídka trvala příliš dlouho, má se v poledne či o půlnoci vyměnit, aby na ní vojáci, kteří ji zastávají, netrpěli horkem nebo zimou.

Těm, kteří jdou hlídkovat, má být na základě příslušného vojenského řádu vysvětleno, že mají hlídat řádně, nemají na hlídce spát, mají stát stále na svém přiděleném místě a nemají vyvolávat poplach, pokud nenastane skutečně nouzová situace. Pokud zpozorují něco podezřelého, mají informovat hejtmana nebo rotmistra a zůstat nadále na hlídce.

Štítové hlídky mají vycházet ven z tábora až při setmění. Jízdní hlídky mají zakázáno rozdělávat na hlídce oheň.

V případě, že ve vojsku panují obavy z nečekaného útoku nepřítele, nemá být z povinnosti hlídkovat osvobozen nikdo, kromě speciálních případů, mezi které patří např. doprovod polního maršála a plukovník jízdních hlídek. Vachtmistr má tehdy obzvláště důsledně na hlídky dohlížet a často je kontrolovat. Pokud se vyskytne nějaký problém, má o něm informovat plukovníky a polního maršála.

⁴³¹ V této práci jsou rozebrány příslušné části řádů Maxmiliána II. a Gustava II. Adolfa v kapitole *Reflexe života ve vojenských táborech v dobových vojenských řádech*.

⁴³² L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. XCib.

Hlídky se drží u obléhacích táborů, u táborů opatřených šancemi i vozovou hradbou. Vždy platí, že lehké jezdecktvo hlídkuje nejdál od tábora, zatímco ostatní složky vojska poblíž tábora.

V případě menšího ohrožení je možné držet pouze poloviční hlídky, ovšem vachtmistr musí o tomto rozhodnutí informovat svého plukovníka.

Vachtmistr jezdecktva se má postarat o to, aby včas získal heslo od polní maršála, které potom tajně oznámí jízdním plukovníkům. Hlídkující vojáci dostanou heslo až tehdy, když jdou na hlídku. Na hlídce ani po vystřídání hlídek nesmí nikdo nikomu jinému heslo sdělovat, aby ho nebylo možné žádným zrádcem zneužít ve prospěch nepřítele.

Velitel vojska může heslo změnit, zkrátit nebo prodloužit tak často, jak se mu chce. Nové heslo se poté rozšíří mezi plukovníky, hejtmany, rotmistry a štítové hlídky.⁴³³ Důstojníci mohou při inspekci štítových hlídek kontrolovat též to, zda nikdo nezměnil nebo nepřeslechl heslo. Pokud najdou takovýto nedostatek, má být příslušná hlídka vystřídána někým důvěryhodným, a ti vojáci, kteří uvedli při kontrole heslo špatně, mají být posláni k výslechu, aby se zjistilo, zda neprovedli něco špatného nebo neusnuli. Pokud se prokáže jejich vina, mají být potrestáni. Aby se těmto nedostatkům zamezilo, má si vachtmistr dávat obzvlášť velký pozor na předávání hesla, aby nemohlo být špatně pochopeno nebo zkomoleno.⁴³⁴

10.3.8 Zásobování tábora, trhovci a trén

V případě delšího pobytu v táboře je třeba zajistit jeho zásobování. Fronsperger uvádí, že se o to má postarat spízní jednotka, v jejímž čele stojí hejtman. Od lehkého jezdecktva mu mají být dodány koně, se kterými jeho lidé vytáhnou z tábora za účelem shánění proviantu a píce. Hejtman spízní jednotky by měl mít k ruce lajtnanta, aby si mohli praporec rozdělit na dvě poloviny, z nichž každý povede jednu. První může shánět proviant pro pěchotu a druhá pro jezdecktvo.

Pokud leží tábor poblíž nepřítele, má se spízní jednotka vydat o něco dále, a to cestou, kde bude mít dostatečný přehled o svém okolí.⁴³⁵ Na cestě má jednotku doprovázet průzkumník, který zjistí, kudy se mohou bezpečně vrátit do tábora. Pokud se posílá spízní jednotka z tábora, má to být v táboře předcházejícího večera oznámeno, aby o tom věděli vojáci a na hlídce potom poznali, že se zpět blíží přítel a ne nepřítel. Několik jezdců má vyrazit před spízní jednotkou, aby ji mohli případně včas varovat před nepřítelem. Pro její

⁴³³ Tamtéž, s. XCIIa.

⁴³⁴ Tamtéž, s. XCIIb.

⁴³⁵ Tamtéž, s. XCVb.

větší zabezpečení by s ní měli vyrazit také někteří důstojníci pěších regimentů jako např. hejtmani a lajtnanti s určitým množstvím střelců z hákovnic, kterých může být víc tehdy, když se poblíž nachází silný nepřítel. Péči o vozy a trakaře při zásobování může být pověřen vozmistr.⁴³⁶

Proviant má být v táboře uložen ve speciálním skladišti, které spravuje vrchní proviantmistr. Pokud by nastala nouze, mají se potraviny, které jsou v něm uschované, rozdělit rovnoměrně mezi všechny jednotky. Na jiných místech má být uložen „běžný proviant“,⁴³⁷ kterým autor myslí chléb, víno, pivo a další často používané potraviny, a to odděleně pro jezdecko a pro pěchotu. Kromě toho mají v táboře prodávat další potraviny trhovci a řezníci.⁴³⁸

Jako potraviny vhodné k delšímu uskladnění ve vojenském táboře Fronsperger doporučuje žito, pšenici, hrách, fazole, vyloupaný ječmen, ovesnou mouku, cibuli, máslo, sýr, sušené ryby, solené ryby, kyselé zelí, řepu a na mléko krávy a kozy.

Uvedený seznam je doporučen obzvláště proto, že se jedná o potraviny, které se příliš nekazí a vydrží poměrně dlouho. Je nutné mít dostatek soli, aby se mohl v táboře porážet a nasolovat dobytek, jako volové, krávy nebo ovce.⁴³⁹ Živý dobytek se má držet poblíž uskladněné píce. Fazole, hrách a ječmen se nekazí a lze z nich vařit polévky, které jsou prý vhodné obzvláště pro nemocné. Sýr by měl být též trvanlivý a v případě nouze se s ním dá dlouho vydržet. Máslo by mělo být nasolené a v případě velké nouze lze přežít na něm a chlebu. Žito a pšenice slouží především jako suroviny pro pečení chleba.⁴⁴⁰

Fronsperger popisuje podmínky, které musejí splňovat trhovci, kteří chtějí táhnout s armádou: Když přijde markytán do vojenského tábora, má najít proviantmistra, profouse nebo jeho zástupce, kteří mu řeknou, kam se má se svým ležením přesunout. Kvartýrmistr stanoví markytánovi místo pro stánek a profous od něj vybere poplatek za jeho postavení. Markytáni mohou prodávat své zboží pouze na místě, které jim bylo přiděleno.⁴⁴¹

S vojskem by neměl táhnout nikdo, o kom velení neví. Markytáni u sebe proto nemají přechovávat cizí osoby.⁴⁴² Stejně tak nesmějí svévolně opouštět vojsko nebo tábor. Pokud by chtěli odejít, mají předem informovat odpovědné úředníky. Trhovci mají poslouchat rozkazy velitelů a v případě potřeby pomáhat vojákům – například při stavbě přístřešků a opevnění. Autor jim dále nakazuje, aby ve svém příbytku udržovali čistotu.

⁴³⁶ Tamtéž, s. XCVIa.

⁴³⁷ V originále „gemeinen Profandt“.

⁴³⁸ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Erster Theyl*, Frankfurt am Main 1573, s. XLIIIa.

⁴³⁹ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. CXVIIa.

⁴⁴⁰ Tamtéž, s. CXVIIIb.

⁴⁴¹ L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, Frankfurt am Main 1565, s. CLXa–b.

⁴⁴² Tamtéž, s. CLXIXb.

O maximální výši cen zboží rozhoduje a následně informuje všechny trhovce profous nebo jeho zástupce, kteří na zboží napíší křídou jeho cenu. Případné zdražování má podléhat kontrole proviantmistra a profouse. Kdyby se chtěl trhovce ohrazovat proti táborovým nařízením a nerespektoval je, má být fyzicky potrestán a má mu též být zabaveno zboží. Kdyby vyvolal hádku nebo bitku (ať už s jiným trhovcem nebo s vojákem), bude ho soudit velitel s odpovídající pravomocí.

Speciální podmínky platí pro řezníky. Porážet dobytek se má z hygienických důvodů mimo tábor nebo na jeho kraji, kde se maso také prodává. Na toto stanoviště řezníky vykazuje profous. Ten má mít také přehled nad tím, kolik se denně poráží zvířat. Občas také kontroluje, jestli maso není špatné a jestli řezník nešidí na jeho váze.

Poté, co se obsadí noční hlídky, se vojáci ani markytáni nemají vzdalovat od svých přístřešků a volně se pohybovat po táboře. Markytáni také v tuto dobu mají přestat šenkovat víno i pivo. Naopak ráno nemají prodávat ani nakupovat potraviny před devátou hodinou pod hrozbou trestu a propadnutí příslušných věcí.

Každý trhovce musí dávat pozor na oheň u svého přístřešku, a to především ti, kteří pracují „s pecemi a kotli“, a oheň tedy stále používají. Po ruce mají mít vždy vodu. Pokud by vodu neměli a oheň by vzplanul, mají být potrestáni na těle a na životě. Ať už požár způsobili oni nebo někdo jiný, mají s hašením požáru v táboře pomáhat. Pokud by tak neučinili, budou potrestáni.

V případě vojenského poplachu mají nebojující členové armády zůstat v příbytcích a nemají nikam chodit pod hrozbou tělesného trestu. Na druhou stranu mají mít i oni nějaké zbraně a zbroj pro případ, že by je potřebovali.⁴⁴³

10.3.9 Udržování čistoty tábora

Pokud vojsko táboří na jednom místě delší dobu, roste množství vyprodukovaného odpadu, kvůli kterému se mohou mezi lidem šířit nemoci. Řezníci a další osoby, které poráží dobytek, mají odklízet krev, vnitřnosti a další nečistoty do tekoucí vody, nebo je zahrabat do země na místě, které určí plukovník nebo regimentní profous. Plukovníci jezdecky i pěchoty mají zařídit, aby se na prostranstvích okolo tábora, která slouží jako latríny,⁴⁴⁴ každý den vykopávaly jámy a poté se opět zasypávaly. Tato místa má čistit trén a snažit se tak zabránit zápachu, který je neklamným znamením možného šíření nákazy. Dalším problémem mohou být uhynulí koně, kteří zůstanou ležet v táboře a brzy začnou

⁴⁴³ Tamtéž, s. CLXXa–CLXXb.

⁴⁴⁴ V originále „Mumplatz“, jinde též „Scheissplatz“.

také zapáchat. Mezi nemocemi, které se kvůli špatným hygienickým podmínkám mohou šířit, uvádí Fronsperger záškrt, červenou úplavici, koliku, ale i bolest hlavy nebo šílenství.

U vrchního profouse se má zdržovat jeho lajtnant, správce vězení, dráb a případně další osoby a sloužící, kteří jsou podřízeni hejtmanům a polnímu maršálovi. Ti se mají starat o to, aby byly odklizeny mršiny koní a podobné odpady. Vrchní profous k tomuto úkolu ustanoví určitý počet svých lidí, koní a vozů. Ti mají vždy ráno a večer navštívit kvartýry jezdecké a pěchoty, odtáhnout všechny uhynulé koně z tábora ven a tam je zahrabat. Za to jim náleží odměna dva batzeny⁴⁴⁵ od toho, komu uhynulý kůň patřil, nebo od profouse. Tábor potom bude čistý a uchráněný od zápachu.

Obdobně se nakládá i se zemřelými vojáky, jejichž těla mají být z tábora též odtažena a zakopána. O to se mají postarat jejich spolubojovníci z rot, případně jiné osoby. K nemocnému vojákovvi má být zavolán správce špitálu⁴⁴⁶ a o jeho onemocnění má být informován vrchní profous nebo jeho lajtnant zvolenými členy rot, nebo někým jiným. Pokud voják zemře, je povinností každého člena jeho rot oznámit tuto skutečnost hejtmanovi. Za zakopání jeho těla se platí stejně jako v případě mršin koní dva batzeny.

Pro další fungování vojska je praktické vědět, který den voják zemřel, kam patřil a mezi kterými vojáky v táboře ležel. Jeho místo se má potom zaplnit nově zmustrovanými vojáky,⁴⁴⁷ aby se zachovalo původní bitevní postavení vojska a počet vojáků na hlídkách.⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ Původně švýcarská mince, která se začala razit okolo roku 1500 v Bernu. Její název pochází od erbu bernského kantonu, na kterém je zobrazen medvěd – „Bätz“. Johann Friedrich KRÜGER, *Vollständiges Handbuch der Münzen, Maße und Gewichte aller Länder der Erde*, Quedlinburg und Leipzig 1830, s. 17.

⁴⁴⁶ V originále „Spitalmeister“.

⁴⁴⁷ L. FRONSPERGER, *Kriegsbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. XCVIIa.

⁴⁴⁸ Tamtéž, s. XCVIIb.

10.4 Lazarus von Schwendi – *Kriegs Discurs*

10.4.1 Lazarus von Schwendi

Lazarus von Schwendi byl významným státníkem, diplomatem a vojevůdcem ve službách císařů Karla V., Maxmiliána II. a Ferdinanda I.⁴⁴⁹ Narodil se roku 1522 ve švábském Mittenbiberachu jako nemanželský syn tamního nižšího šlechtice Rutlanda Schwendiho (zemř. 1525) a legitimován byl o dva roky později. Zemřel roku 1583 v Kirchhofenu v Breisgau.

Studoval v Basileji a později ve Štrasburku. Roku 1544 započal svoji diplomatickou a vojenskou kariéru ve službách Karla V., v rámci níž projevil své schopnosti například v průběhu šmalkaldské války 1546–1547. V letech 1556–1559 se zúčastnil na straně Španělska války proti Francii jako velitel regimentu landsknechtů, od roku 1564 působil jako rakouský důstojník v Uhrách. Táhl do Sedmihradska proti knížeti Janu Zápolskému a proti Turkům, přičemž se vyznamenal především při dobývání pevnosti Tokaj v roce 1565.

Schwendi napsal řadu reformních politických a vojenských spisů a hodnotná je též jeho dochovaná korespondence se šlechtici a učiteli, v níž rozebírá různé otázky své doby.⁴⁵⁰ Jeho první vojenský spis vznikl počátkem padesátých let 16. století a rozebíral muštrůňky německých vojsk, podvody při mustrování a vojenské řady.⁴⁵¹ Podobným tématem se zabýval i jeho mladší satiricky laděný spis *Vasguwillus*.⁴⁵² V zimních kvartýrech na přelomu let 1565/6 vytvořil spis zabývající se válkou proti Turkům, který věnoval císaři Maxmiliánovi II.⁴⁵³

Nejznámější a zároveň nejvýznamnější Schwendiho dílo *Kriegs Discurs* bylo sepsáno zhruba v letech 1571–1577.⁴⁵⁴ Stalo se jeho jediným spisem, který byl vydán tiskem již v 16. století. Autor v něm rozebíral nedostatky dobového vojenství a navrhoval alternativu

⁴⁴⁹ August von KLUCKHOHN, *Schwendi, Lazarus Freiherr von*, in: ADB 33, Leipzig 1891, s. 382–401. Dostupné online: <http://www.deutsche-biographie.de/ppn118760130.html?anchor=adb>, cit. 4. 7. 2015.

⁴⁵⁰ Thomas NICKLAS, *Schwendi, Lazarus von, Ritter, Freiherr von Hohenlandsberg*, in: NDB 24, Berlin 2010, s. 65–66. Dostupné online: <http://www.deutsche-biographie.de/ppn118760130.html>, cit. 4. 7. 2015.

⁴⁵¹ L. SCHWENDI, *Dem Allerdurchläuchtigsten, Grossmächtigsten & Kaiser und Herrn Karolo V. ... hab ich dies Buch zusammentragen: Ob doch mittel gefunden mecht werden, darin der Betrug in der musterung das verderben der Teutschen, abgeleint werde*, [Bayern? 1540–1560].

⁴⁵² L. SCHWENDI, *Vasguwillus. Ein Gespräch zwischen Petrus vnd Paulus über die Missbräuche in den Heeren und Lägern der Deutschen*, [Bayern? 1540–1560]. Max JÄHNS, *Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland, erste Abteilung, Altertum, Mittelalter, XV. und XVI. Jahrhundert*, München – Leipzig 1889, s. 536.

⁴⁵³ L. SCHWENDI, *Bedencken, was wider den Türken zu unternehmen*, [Ungarn] 1566. M. JÄHNS, *Geschichte der Kriegswissenschaften*, s. 537.

⁴⁵⁴ A. von KLUCKHOHN, *Schwendi, Lazarus Freiherr von*, in: ADB 33, s. 382–401. Dostupné online: <http://www.deutsche-biographie.de/ppn118760130.html?anchor=adb>, cit. 4. 7. 2015.

tehdejšího vojenského zřízení.⁴⁵⁵ Max Jähns ovšem ve svém díle *Geschichte der Kriegswissenschaften* uvádí, že se Lazarus von Schwendi při sepisování *Kriegs Discursu* silně inspiroval starším anonymním rukopisem *Forma und Ordnung eines Kriegsbuches* z roku 1558 a jediná autorsky zcela původní je v tomto díle úvodní kapitola *Vom Krieg vnd Kriegsherrn*.⁴⁵⁶

10.4.2 Kriegs Discurs

Schwendiho *Kriegs Discurs* vyšel v průběhu 16. a 17. století celkem čtyřikrát. Poprvé se tak stalo deset let po autorově smrti, tedy roku 1593.⁴⁵⁷ O dobové oblibě daného díla svědčí druhé vydání, ke kterému došlo záhy v roce 1594.⁴⁵⁸ Třetí vydání se uskutečnilo roku 1605,⁴⁵⁹ a to v téže tiskařské dílně jako v předchozích dvou případech, ve Frankfurtu nad Mohanem u Johanna Aubryho a jeho švagra Claudiho de Marne.⁴⁶⁰ Po jedenácti letech od druhého vydání bylo tedy dílo stále aktuální, poptávané a předchozí náklad byl již rozprodán. Pro zajímavost dodejme, že první tři vydání knihy byla dedikována jejím vydavatelem Johannesem Leunclaviem⁴⁶¹ českému šlechtici Karlovi staršímu ze Žerotína.⁴⁶²

Počtvrté vyšel *Kriegs Discurs* již v poněkud odlišné době – roku 1676 v Drážďaněch nákladem Martina Gabriela Hübnera v tiskárně vdovy a dědiců Melchiora Bergena.⁴⁶³

⁴⁵⁵ T. NICKLAS, *Schwendi, Lazarus von, Ritter, Freiherr von Hohenlandsberg*, in: NDB 24, Berlin 2010, s. 65–66. Dostupné online: <http://www.deutsche-biographie.de/ppn118760130.html>, cit. 4. 7. 2015.

⁴⁵⁶ Srov. Věra PICKOVÁ, *Císařské vojsko v Uhrách v 16. století očima současníků*, HaV 1965, č. 5, s. 790 a M. JÄHNS, *Geschichte der Kriegswissenschaften*, s. 534.

⁴⁵⁷ Lazarus SCHWENDI, *Kriegs Discurs. Von Bestellung dess gantzen Kriegswesens und von den Kriegsämptern*, Franckfurt am Mayn 1593.

⁴⁵⁸ Lazarus SCHWENDI, *Kriegs Discurs. Von Bestellung dess gantzen Kriegswesens und von den Kriegsämptern*, Franckfurt am Mayn 1594.

⁴⁵⁹ Lazarus SCHWENDI, *Kriegs Discurs. Von Bestellung dess gantzen Kriegswesens und von den Kriegsämptern*, Franckfurt am Mayn 1605.

⁴⁶⁰ Josef BENZING, *Aubry, Johann*, in: NDB 1, Berlin 1953, s. 427. Dostupné online: <http://www.deutsche-biographie.de/ppn119610361.html>, cit. 4. 4. 2015. K třetímu vydání došlo až po Aubryho smrti. Kniha byla vydána v téže dílně, ovšem je třeba ji v tomto případě označit jako tiskárnu Aubryho dědiců a Marneho.

⁴⁶¹ Johannes Leunclavius (cca 1533/1541–1593/1594) byl německým humanistickým vydavatelem. Dieter METZLER, *Löwenklau, Johannes*, in: NDB 15, Berlin 1987, s. 95. Dostupné online: <http://www.deutsche-biographie.de/ppn100188826.html>, cit. 4. 4. 2015. Srov. *Leunclavius, Johannes (1533–1593)*, in: Consortium of European Research Libraries. Dostupné online <http://thesaurus.cerl.org/record/cni00049594>, cit. 4. 4. 2015.

⁴⁶² Karel starší ze Žerotína (1564–1636) byl významným moravským šlechticem a představitelem jednoty bratrské. Více k němu např. Tomáš KNOZ, *Karel starší ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*, Praha 2008.

⁴⁶³ L. SCHWENDI, *Herrn Lazari von Schwendi, Freyherrn zu Hohen Landsberg etc. Gewesenen Käyserl. Raths und General Lieutenants Kriegs Discurs. Von Bestellung des gantzen Kriegswesens, und von desselben Aemtern. Vermehrt und verbessert. Mit nützlichen, aus vieler kriegenden Potentaten und Republiken Kriegs-Rechten, auch aus bewehrten Authoribus, extrahirten Annotationibus. Darinnen zugleich die Jurisdiction derer Obristen über ihre Regiementer, derer Soldaten forum competens, und wie das Kriegs-Gerichte zu bestellen, beschrieben, auch das, bey jetzigem Frantzösischen Kriege, wegen Auswechsel – und*

Lze předpokládat, že řada Schwendiho pouček byla i s odstupem necelých sta let od autorovy smrti stále platná. Dílo bylo přesto aktualizováno dle dobové situace, především s ohledem na právě probíhající francouzsko-nizozemskou válku.⁴⁶⁴

Kriegs Discurs seznamuje čtenáře s dobovým vojenským uměním na základě autora studia starších vojenských teoretických děl a také jeho vlastních četných válečných zkušeností především z uherského bojiště. Popisuje funkci vojevůdce, jednotlivé úřady a hodnosti v armádě, problematiku vojenských táborů, jejich zásobování, boj proti nepříteli v různých situacích a s různými cíli a organizační záležitosti vojska jako např. vyplácení žoldu a péči o zraněné a nemocné. Kapitoly týkající se polních táborů, jejich zabezpečení a zásobování jsou společně soustředěny na stranách 30 až 44 vydání z roku 1593.⁴⁶⁵

10.4.3 Stavba tábora a ubytování jednotlivých osob

Vojevůdce má při stavbě tábora za všech okolností jednat obezřetně. Před začátkem válečného tažení má rozhodnout mimo jiné o tom, zda bude své tábory opevňovat, bude okolo nich stavět vozovou hradbu, nebo bude vždy tábořit proti nepříteli v otevřené krajině. Dle toho se musí totiž náležitě připravit.⁴⁶⁶ Pokud se vojevůdce rozhodne rozbít tábor v otevřeném poli, má pro něj vybrat místo a rozdělit ho s přihlédnutím k přírodním podmínkám dané oblasti, a potom okolo tábora nechat rozestavět vozy. Má dohlédnout na to, aby vojáci i trén věděli, kde je jejich kvartýr a kde je shromaždiště, na kterém se vojáci zformují do bitevního postavení v případě poplachu. Vojevůdce má také společně s polním maršálem, zbrojmistrem⁴⁶⁷ a velitelem vozové hradby⁴⁶⁸ dohlížet na stavbu tábora a řešit všechny případné problémy.

Na závěr má polní maršál rozdělit jednotlivé kvartýry a hlídky, zbrojmistr má obstarat děla a munici a vozmistři mají odvézt všechny vozy, které nepatří k vozové hradbě, do tábora.⁴⁶⁹

Při stavbě vojenských táborů je podle Schwendiho třeba dbát především na jejich zabezpečení a pohodlnost. Ohledně zabezpečení je nutné zařídit, aby do tábora nemohl

rantzionierung derer Gefangenen auffgerichtete Cartel befinslich ist. Darbey zu Ende dieses Büchleins ist der neue Käyserliche, und ein Churfl. Sächsl. Articul-Brieff annectirt. Dresden 1676.

⁴⁶⁴ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, 1676, titulní list.

⁴⁶⁵ V dalším textu bude citováno právě toto vydání knihy.

⁴⁶⁶ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 30–31.

⁴⁶⁷ Tamtéž, s. 33.

⁴⁶⁸ S ním pouze v případě, že je tábor opatřen vozovou hradbou.

⁴⁶⁹ Mají také rozhodnout o jejich umístění v táboře a dohlédnout na dodržení svých pokynů. S tematikou vozové hradby dále přímo nesouvisí do této kapitoly vložená zmínka o tom, že lidé, kteří se vyskytnou u vojska, ale nepatří do trénu ani k vozům, případně k ni patří, ale nechovají se dle řádu, mají být potrestáni a vyhnáni vrchním profousem a vrchním velitelem vozové hradby. Obojí viz L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 32.

nikdo nepozorovaně vpadnout a aby ho nebylo možné ostřelovat z nějaké blízké výšiny. Jeho shromaždiště má být prostorné a dobře dostupné. Pohodlný je tábor prý tehdy, když je zaopatřen proviantem, kmením pro zvířectvo, vodou a dřevem a také tehdy, když jezdecko táboří u vody, aby mohlo snadno napájet koně, a pěchota ložiruje poblíž děl.

Tábor se má po svém postavení opatřit hlídkami. Nebezpečná místa mají být vždy opevněna a opatřena děly nebo bojovými vozy. Pokud jezdecko leží na volné pláni, která není zajištěna šancemi, má jeho ležení hlídat určitý počet střelců. Schwendi dokonce doporučuje, aby byl každý jízdní regiment zabezpečen daným množstvím pěších vojáků neustále, tedy i na tažení.

Velikost polního tábora a šířka a délka táborových ulic se má odvíjet od počtu lidí, které je třeba ubytovat. Po obvodu tábora, obzvláště na nebezpečných místech, stojí děla. Za nimi se nachází shromaždiště, které musí být tak dlouhé a široké, aby se v něm mohly seřadit do bitevního postavení pěší i jízdní houfy.

Za shromaždištěm táboří pěchota. Uprostřed tábora za pěchotou táboří vojevůdce⁴⁷⁰ společně se svým služebnictvem a gardou. Okolo jeho ležení se nacházejí široké ulice. Na jedné straně od vojevůdce má své ležení zbrojmistr a jeho služebnictvo. Poblíž něj je situováno opevněné místo, na kterém jsou umístěna zbývající děla a munice, která nejsou použita na táborových šancích. Vozkové, vozy a koně, kteří náležejí k dělostřelectvu, ovšem na tomto místě netáboří, ale mají dostat zvláštní zabezpečený kvartýr vně nebo uvnitř tábora.

Na druhé straně od ležení vojevůdce má být ubytován vrchní profous, někdy zvaný též Capitan der Iustitien, a vrchní proviantmistr. Mezi jejich ležením a kvartýrem vojevůdce se nachází tržiště. V zadní části tábora má potom své kvartýry jezdecko.

Pokud se v táboře nacházejí vojáci různých národností, mají být kvartýry rozděleny tak, aby ty národnostní skupiny, které spolu špatně vycházejí, neležely poblíž sebe, čímž se omezí množství jejich vzájemných konfliktů. V případě rozdělování proviantu, kmení či kořisti se má dbát na to, aby jedna z národností nebyla upřednostňována.

Některé jednotky mají zůstat na shromaždišti, dokud se nepostaví tábor a nedojde do něj celé vojsko – a to zvláště tehdy, když se nachází nepřítel poblíž tábora. Pokud panuje obava z potenciálního útoku nepřítele, má zůstat většina vojska seřazena do bitevního postavení, dokud není postavena vozová hradba a tábor není opevněn na potřebných

⁴⁷⁰ Případně i panovník, pokud se účastní vojenského tažení. L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 34.

místech. Do tábora má zatím táhnout pouze trén a z každého praporce několik lidí, kteří zaberou kvartýr pro svůj praporec a obstarají krmivo.⁴⁷¹

10.4.4 Vozová hradba

Lazarus von Schwendi sice ve svém díle několikrát zmiňuje možnost opevnění tábora prostřednictvím valů a příkopů, ovšem důkladněji se věnuje pouze stavbě vozové hradby. Ta zde již nefunguje, jako tomu bylo v případě husitských vojsk, jako podstatný aktivní prvek užívaný v polních bitvách, ale především pro zajištění polního tábora proti nepříteli.⁴⁷² Ovšem nejen k tomu. Autor tvrdí, že vozová hradba je velmi užitečnou záležitostí, kterou používala především stará německá vojska, a která je obzvláště účinná proti Turkům. Lze ji využít nejen pro zabezpečení tábora, ale také pro posílení vojska ukrytého v záloze, případně jako obrannou hradbu při stavbě táborových přístřešků. Při tažení vojska může chránit zadní voj a může také posloužit jako obrana při průchodu průsmykem nebo při snaze zatarasit ho proti nepříteli. V případě vojenského střetu z ní lze střílet.

Pokud se má stavět vozová hradba okolo tábora, zkušený vozmistr a jeho pomocníci vysvětlí vojsku, jak na to. O stavbu dalšího opevnění se potom starají šancmistr a stavitelé opevnění.⁴⁷³ Není vždy nutné opevňovat celý tábor. V některých případech se zajišťují pouze děla a místa, která jsou nejméně krytá a u kterých tak hrozí největší potencionální nebezpečí útoku. Pokud se ale v takovémto částečně opevněném táboře zvýší hrozba vpádu nepřítele, je každý regiment povinen opatřit šancemi svůj vlastní kvartýr. To má být také uvedeno ve vojenském řádu.

Polní maršál a velitel vozové hradby vytvoří soupis všech vozů.⁴⁷⁴ Podle terénu a také dle míry hrozby nepřátelského útoku rozhodnou, v jakém pořádku vozy pojedou a do kolika řad se rozdělí. Vozy mají být obsazeny střelci z hákovnic.⁴⁷⁵ Množství těchto střelců

⁴⁷¹ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 35.

⁴⁷² K tomu více např. Jiří KEJŘ, *Husité*, Praha 1984, s. 148–150. Vozy se stavěly okolo táborů pro jejich obranu ovšem již v předhusitském období. P. KLUČINA, *Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby. 5.–17. stol.*, Praha 1983, s. 151.

⁴⁷³ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 31.

⁴⁷⁴ O něco níže je doplněno, že velitelé vozové hradby nemají požadovat více vozů, než ve skutečnosti potřebují.

⁴⁷⁵ Pod touto hákovnicí (v originále Hackenschütze) je třeba si představit palnou zbraň opatřenou na spodní straně hlavně hákem pro zapření o hradbu, nebo v tomto případě o bočnici vozu, které byly již o něco lehčí a subtilnější než hákovnice, které si dnes spojujeme obvykle s husitskými vojsky z první poloviny 15. století. Jejich podoba se již mohla blížit lehčím palným zbraním – arkebuzám. Srov. příbuznost slov „Hackenbüchse“ a „Arquebuse“ – viz P. KLUČINA, *Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby. 5.–17. stol.*, s. 188, nebo též [S.], *Ohlasy husitského válečnictví v Evropě*, Naše řeč 6, 1922, č. 9, s. 267–273.

závisí na tom, zda se prochází relativně bezpečnou oblastí, či se směřuje např. přímo proti nepříteli.

K vozové hradbě patří také několik zvláštních bojových vozů, na kterých jsou umístěny hradebnice.⁴⁷⁶ Ty se používají ke střelbě přes bočnice vozů společně s dalšími palnými zbraněmi. Každý bojový vůz má být opatřen šesti hradebnicemi s náboji a veškerým dalším příslušenstvím,⁴⁷⁷ které je uloženo ve zvláštní truhlici na voze. K vozové hradbě dále náleží v táboře i na tažení určitý počet vybraných pěších vojáků.

U vozové hradby se mohou používat také lehká polní děla, tzv. falkonety,⁴⁷⁸ která mají střilet kule o hmotnosti jedné libry, tedy asi půl kilogramu. Takovéto dělo má díky jeho nízké váze být schopen uvést jeden kůň nebo dva lidé. Schwendi píše, že praporce⁴⁷⁹ mívají mezi deseti a pěti falkonety a dva nebo tři bojové vozy. Falkonety bývají postaveny od sebe třicet stop, tedy asi 9 metrů a jsou k sobě svázány pomocí řetězů, které jsou k nim připevněné. Jako vhodnou situaci uvádí autor tu, kdy je v poli postaveno sto falkonetů a třicet bojových vozů.⁴⁸⁰

10.4.5 Táborové hlídky

Další téma rozebírané v *Kriegs Discursu* se týká hlídek v polních táborech. Autor hned na úvod radí, aby vojevůdce často prováděl inspekci, aby byli vojáci na hlídkách obezřetnější. Případné nedostatky nebo provinění, ke kterým dojde na hlídce, má potom přísně potrestat.

Pokud je nepřítel blízko tábora, pěší ani jízdní hlídky nemusejí hlídat v poli, ale mají se spíše zabezpečit za táborovým opevněním nebo na vozové hradbě, odkud také snáze můžou varovat lid v táboře před blížícím se nebezpečím.⁴⁸¹ Pokud by byla hlídka daleko v poli, mohla by být přemožena nečekaným silným vpádem nepřítele a jednotky v táboře by se nestačily na shromaždišti zformovat. Pokud se má hlídkovat ve volném poli před táborem, je vhodné zvolit silnou jízdní hlídku, před níž bude navíc ještě štítová hlídka.

Hlídky nemají být obsazovány pouze prostými vojáky, ale i důstojníky. Pokud se hlídkuje po rotách, mají s nimi hlídat i jejich praporečníci a lajtnanti.

⁴⁷⁶ Hradebnice, též dvojhák (v originále Doppelhaken) byla v podstatě větší hákovnicí. Leonid KRÍŽEK – Zdirad J. K. ČECH, *Encyklopedie zbraní a zbroje*, Praha 1999, s. 59, 91–92.

⁴⁷⁷ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 32.

⁴⁷⁸ Falkonet, česky zvaný také sokolík, je nejlehčím polním dělem, jehož ráže je obvykle 4–6 cm. L. KRÍŽEK – Z. J. K. ČECH, *Encyklopedie zbraní a zbroje*, s. 66.

⁴⁷⁹ V knize není řeč přímo o praporci, ale pouze o útvaru (v originále Gestalt). Lze ovšem předpokládat, že je míněna jednotka velikosti praporce.

⁴⁸⁰ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 33.

⁴⁸¹ Tamtéž, s. 40.

Hlídky bývají opatřeny heslem, jehož znalostí se prokazují ti, kteří chtějí vejít do tábora. Toto heslo vymýšlí a zadává velitel vojska. Pokud jsou v jeho vojsku vojáci vícero národností, má být heslo zvoleno tak, aby bylo srozumitelné ve všech jazycích, které jsou v táboře používány. Heslo je tajné. Nejsou o něm informováni všichni obyvatelé tábora, ale pouze důstojníci a hlídkující vojáci. Pokud by se dostalo k nepovolaným osobám, má se okamžitě změnit. Schwendi nepovažuje za vhodné dávat heslo štítovým hlídkám, které se pohybují daleko od tábora, protože jsou jejich členové prý často vybírání z řad nedůvěryhodné lůzy.⁴⁸²

V případě, že se v táboře vyvolá poplach, má si velitel vojska záhy promyslet a uvědomit své možnosti. Schwendi např. varuje před náhlým výpadem z tábora, kterým by bylo možné omylem zaútočit na vlastní hlídku. Doporučuje raději vytvoření obrany v táboře. Vojáci musejí po vyhlášení poplachu zamířit na shromaždiště, kde se mají zformovat do bitevního postavení. Je třeba si uvědomit, že ačkoliv se mají na příslušné místo odebrat ze svých ležení okamžitě, i tak tato fáze přípravy k obraně či k boji zabere poměrně hodně času. Autor proto doporučuje, aby velitel vojska občas v noci vyhlásil cvičný poplach, aby tak vojáci natrénovali, jak se správně a rychle řadit. K tomu, aby každý voják znal své místo v bitevním postavení, je vhodné, aby jednotky nejprve zamířily přímo na shromaždiště poté, co dorazí do tábora. I když už vojáci vědí, jak se mají zformovat, varuje Schwendi před tím, aby seřazené vojsko netáhlo z tábora dřív, než se pozná síla a úmysly nepřítele.

Velitel vojska má také dohlížet na to, aby vojáci nechodili na hlídku beze zbroje. Pokud by byl objeven některý, který nemá po ruce svoji zbraň a zbroj, má být přísně potrestán.

Důstojníci mají být předem připraveni na potencionální útok nepřítele. Velitel vojska se má spolu s plukovníky a dalšími důstojníky dopředu domluvit, v jakém postavení budou nepřítele očekávat. Vytvoří společně soupis všech jednotek, který bude říkat, kam má při poplachu přijít která jednotka. Tento seznam potom dostanou jednotliví plukovníci, aby věděli, kam mají přijít jejich muži. Poté se má vyhlásit cvičný poplach, aby velitelé viděli, jak mají nejlépe posílat dané jednotky na svá místa.⁴⁸³ Trhovci, trén a vozy mají při poplaších zůstat na svém místě a nikam neodcházet.⁴⁸⁴

⁴⁸² Tamtéž, s. 41.

⁴⁸³ Tamtéž, s. 42.

⁴⁸⁴ Tamtéž, s. 43.

10.4.6 Zásobování tábora

S problematikou polních táborů úzce souvisí otázky zaměřené na proviant⁴⁸⁵ a jeho získávání. Potraviny převážejí při tažení spízní jednotky, ovšem tyto zásoby je třeba doplňovat v zemi, kterou se projíždí. Jakmile vojsko dorazí na místo tábora, má velitel okamžitě rozkázat, jak se mají jeho lidé chovat v dané zemi – ať už je přátelská či nepřátelská.⁴⁸⁶ Z jízdních i pěších jednotek má být vyčleněné určité množství vojáků,⁴⁸⁷ kteří budou dohlížet na pořádek a dodržování tohoto rozkazu. Velet jim má jeden nebo více plukovníků. Tito vybraní důstojníci mají být všemi ostatními plukovníky informováni o možnostech nepřítele.

Tento plukovník, který je ustanoven k velení zásobování, má o situaci nepřítele dále informovat velitele honáků, kteří vodí s vojskem dobytek jakožto další zdroj potravy. Pakliže se ze strany osob, které zásobují vojsko, objeví nějaké stížnosti na chování vojáků,⁴⁸⁸ má to uvedený plukovník vyšetřit a viníky potrestat. Má také informovat polního maršála, vrchního profouse a ostatní důstojníky o situaci u zásobování.⁴⁸⁹

V rámci svého výkladu o proviantu Schwendi zmiňuje, že: „Na proviantním řádu v poli vysoce záleží, protože když je nedostatečný, zůstane celé válečnictví pokořeno.“⁴⁹⁰ Přes prvotní dojem z tohoto výroku je třeba říci, že jeho autor jím myslí hlavně to, že vojáci, a mezi nimi především důstojníci, nemají příliš jíst, pít a hýřit, což se prý děje obzvláště na taženích proti Turkům a Vlachům. Schwendi dodává, že při střídmějším stravování bude vojsko svěžejší a zdravější a proviant také déle vydrží. Z nezřízeného života vojáci prý snadno onemocní, navíc tak příliš rychle utrácejí svůj žold.

Proviant, který je denně dodáván do tábora nebo náleží do erárních zásob, má být rovnoměrně rozdělován mezi osoby u vojska. Profous regimentu a proviantmistři nad jezdeckem a nad pěchotou potraviny⁴⁹¹ rozdělí na menší části, kterých se potom ujmou furýři a poddůstojníci, kteří je vydají vojákům.

Jakmile je proviant přivezen, má ho ocenit velitel vojska a společně s vrchním proviantmistrem, se všemi plukovníky, jejich proviantmistry a profousy má zařídit, aby se

⁴⁸⁵ V prameni je použito slovo „Fütterung“ obvykle užívané spíše pro píce a krmivo pro zvířata. Na základě kontextu lze ovšem soudit, že je zde míněna jak píce pro dobytek, tak i potraviny pro vojáky.

⁴⁸⁶ Kromě výjimečných situací je rozkázáno, aby se vojáci chovali slušně a nerabovali v okolí.

⁴⁸⁷ Schwendi zde konkrétně uvádí „z jezdeckva asi praporec a z každého regimentu asi sto střelců, vedle toho jeden nebo dva hejtmani a nějací profousové“.

⁴⁸⁸ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 43.

⁴⁸⁹ Tamtéž, s. 44.

⁴⁹⁰ Tamtéž, s. 35.

⁴⁹¹ Konkrétně je zde uveden chléb, maso, víno a pivo.

u vojska stanovily jednotné ceny. Velitel vojska má také dohlížet na to, aby se tyto ceny dodržovaly a nerozmohlo se překupnictví.⁴⁹²

Schwendi pokračuje výčtem základních pravidel, týkajících se proviantu a táborových tržišť. Platí zákaz nakupování zboží před tím, než je oceněno profousem v souladu s cenami stanovenými velitelem vojska. Profousové se nemají u kramářů přiživovat, ale smějí si od nich vzít pouze tolik zboží, kolik je povoleno. Profousové a proviantmistři regimentu mají dávat denně proviantním komisařům informace o tom, jak se s proviantem nakládá a čeho je nedostatek. Trhovci a řezníci mají udávat přesné míry a váhy zboží, které prodávají, a to pod hrozbou přísného trestu. Mezi jednotlivé kvartýry má být rozdělen proviant rovnoměrně. Pokud někde nějaké zboží přebývá, má být doplněno jinde, kde naopak chybí.

Víno je zakázáno šenkovat večer po obsazení hlídek; prodávat pálenku má být v táboře zakázáno obecně. Pivo, které se dováží do tábora, má být označeno v místě výroby informací, že je kvalitní. Případnou válečnou kořist je zakázáno prodávat civilnímu obyvatelstvu mimo tábor.

K ochraně proviantu má být velitelem vojska stanoven určitý počet koní a střelců, jejichž množství může být v případě potřeby zvýšeno.⁴⁹³

10.4.7 Trén

Problematikou trénu se Schwendi zabývá také v krátké kapitole, v níž se snaží v několika bodech popsat základní náležitosti a zřízení u nebojujících částí vojska. Upozorňuje například na to, že vojevůdce nemá mít příliš velký trén. Jeho množství se má omezit tak, aby ho bylo možné udržovat v pořádku plukovníkem a dalšími důstojníky.⁴⁹⁴ I proto je potřeba vyhotovit seznam všech vozů a všech osob v trénu a nepřibírat později zbytečně další. Podobně se mají zapsat i vozy obchodníků, které táhnou společně s jednotlivými regimenty.

Jezdecké jednotky si mají na tažení vystačit s vozy, které k nim byly zmustrovány. V rámci pěchoty má každý hejtman nárok na jeden vůz, praporečník, lajtnant a vysocí úředníci na vozík. Prostí vojáci mohou svůj náklad naložit na soumary.

Na závěr kapitoly Schwendi upozorňuje, že žádný voják u sebe nesmí mít poběhlíci kromě zvláštních případů povolených plukovníkem.⁴⁹⁵ Ženy, které táhnou společně

⁴⁹² L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 36.

⁴⁹³ Tamtéž, s. 37.

⁴⁹⁴ Tamtéž, s. 39.

⁴⁹⁵ O jaké případy se jedná, autor bohužel neuvádí.

s regimenty, mají být rozděleny do rot, v rámci kterých potom vaří, případně ošetřují nemocné.⁴⁹⁶

10.4.8 Stěhování tábora

S problematikou polních táborů souvisí také otázky zabývající se příchodem vojska do tábora a odchodem z něj.⁴⁹⁷ V předním voji se má vždy nacházet praporec jezdců, který má být zřízen s vědomím válečné rady a důstojníků. Schwendi naznačuje, že tento praporec bývá obvykle složen z Němců,⁴⁹⁸ ovšem doplňuje, že pokud se válka vede v cizích zemích, mají se v něm nacházet i zástupci těchto cizích národů, je-li to vhodné.

Při tažení má dávat vojevůdce velký pozor na to, aby se držely jednotky pohromadě, nikdo neutíkal a nepodnikal např. vpády do okolních vesnic. Nemá se dovolit, aby kterýkoliv z vojáků zamířil do kvartýru dříve, než kvartýrmistr, furýři a několika dalších osob, kterým je to povoleno. Těmi jsou myšleni např. střelci, kteří jsou přiděleni na pomoc furýrům, a kteří mají být u každého praporce maximálně dva.

Na tažení mají držet jednotky pohromadě. Je ovšem zvykem, že se z každé rot vyberou dva muži, kteří mají táhnout s polním maršálem v předním voji, a svým druhům z rot mají postavit přístřešky a donést dřevo, proviant a zajistit další potřeby, než dorazí zbytek jejich jednotky.

Pokud se vojsko na tažení obává útoku nepřítele, má být okolí dobře obhlíženo střelci. Jestliže se očekává nepřítel zepředu, má vojsko táhnout v pořadí přední voj – hlavní voj⁴⁹⁹ – vozy a trén – zadní voj. Kdyby se ale očekávalo větší nebezpečí zezadu, mají vozy a trén táhnout mezi předním a hlavním vojem.⁵⁰⁰ Každá z třech hlavních částí vojska na tažení, tedy přední, hlavní i zadní voj, má mít svého zvláštního velitele,⁵⁰¹ kterého mají poslouchat ostatní důstojníci v nepřítomnosti vojevůdce.

Před tím, než vojsko vytáhne z tábora, vyšle se do pole spízní jednotka s praporečnickem a vrchním vozmistrem. U nich se potom mají shromáždit všechny vozy a trén a čekat na další rozkazy.

Pokud je tento houf příliš velký, má se rozdělit podle vojů, ke kterým náleží. Trén a vozy náležející ke konkrétnímu voji tehdy mají mít vlastní prapor, pod kterým se

⁴⁹⁶ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 40.

⁴⁹⁷ Tamtéž, s. 37.

⁴⁹⁸ Řeč je pochopitelně o situaci v německých oblastech Říše.

⁴⁹⁹ Střední část vojska, která táhne mezi předním a zadním vojem, je zde překládána jako hlavní voj, ačkoliv se nemuselo nutně jednat, a často ani nejednalo, o početně nejsilnější oddíl vojska, jako spíše o oddíl srovnatelný s vojem předním a zadním.

⁵⁰⁰ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 38.

⁵⁰¹ V pramenech je použita hodnost „Oberst“, tedy plukovník. Vzhledem k tomu, že v tomto případě ovšem nejedná o velitele nad regimentem, volím pro překlad volnější označení „velitel“.

shromáždí u regimentního vozmistra a pokračují ke spízní jednotce. Když se potom jednotlivé houfy řadí na svá příslušná místa na tažení, má se držet jízdní trén společně se spízní jednotkou za předním vojem. Za nimi následuje trén a vozy náležející k přednímu voji. Po nich jdou vojáci z hlavního voje následovaní trénem a vozy, které k nim patří. Na závěr se řadí zadní voj a s ním i jeho trén s vozy.

S vozy nemají táhnout lidé, kteří k nim nenáleží. Zůstat u nich může pouze jejich vozmistr, trabanti, případně střelci přidělení na jejich obranu. Všichni trhovci se na tažení mají držet u voje, ke kterému jsou přiřazeni. Vojáci mají zakázáno se na tažení zdržovat u trénu.⁵⁰²

⁵⁰² L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 39.

10.5 Giorgio Basta - *Il Maestro di Campo Generale*

10.5.1 Giorgio Basta

Syn albánského šlechtice Giorgio Basta se narodil roku 1550 v La Rocca poblíž italského Tarentu⁵⁰³ a zemřel roku 1612 ve Vídni.⁵⁰⁴ V průběhu svého života se stal císařským generálem a autorem dvou významných odborných vojenských spisů.⁵⁰⁵

Svoji vojenskou kariéru započal v Nizozemí ve španělské armádě vévody Alexandra Farnese. Roku 1598 byl Rudolfem II. poslán jako vyšší důstojník bojovat do Sedmihradska proti vévodovi Zikmundovi Báthoryovi.⁵⁰⁶ O dva roky později porazil v bitvě u Miriszló valašského knížete Michala,⁵⁰⁷ kterého nechal následujícího roku zavraždit.⁵⁰⁸ V téže době porazil i Zikmunda Báthoryho v bitvě u Goroszló. Sedmihradskou šlechtu přinutil k přijetí Rudolfa II. za panovníka a od roku 1603 sám působil jako sedmihradský místodržící. Jeho vláda byla ovšem krutá a záhy vyvolala všeobecné povstání.⁵⁰⁹ Následujícího roku již bojoval v Uhrách proti Turkům. Jakmile v roce 1606 válka skončila, ukončil vojenskou službu. Jako vojevůdce v porovnání s řadou svých současníků vynikal především schopnostmi plánování a taktizování.⁵¹⁰

V posledních letech svého života sepsal dvě významná odborná vojenská díla, která vycházela z jeho dosavadních válečných zkušeností, ovšem i ze studia klasické literatury.⁵¹¹ Prvním bylo *Il Maestro di Campo Generale* o povinnostech velitele vojska, které vyšlo tiskem poprvé roku 1606, druhé potom *Governo della cavalleria leggiera* pojednávající o lehkém jezdecktvu. Obě dvě knihy vyšly nejprve italsky a teprve o něco později byly přeloženy též do němčiny.⁵¹²

⁵⁰³ Wilhelm Edler von JANKO, *Basta, Georg*, in: ADB 2, Leipzig 1875, s. 131. Dostupné online: <http://www.deutsche-biographie.de/ppn129107808.html?anchor=adb>, cit. 4. 7. 2015

⁵⁰⁴ V jiných zdrojích se lze setkat s odlišnými údaji, jako např. rokem narození 1544 či rokem úmrtí 1607.

⁵⁰⁵ Jiří FIDLER, *BASTA-HUTS Georg Graf von*, in: Kdo byl kdo. Slavní vojevůdci, Praha 1997, s. 37.

⁵⁰⁶ W. von JANKO, *Basta, Georg*, in: ADB 2, s. 131. Dostupné online: <http://www.deutsche-biographie.de/ppn129107808.html?anchor=adb>, cit. 4. 7. 2015

⁵⁰⁷ J. FIDLER, *BASTA-HUTS Georg Graf von*, in: Kdo byl kdo, s. 37.

⁵⁰⁸ W. von JANKO, *Basta, Georg*, in: ADB 2, s. 131. Dostupné online: <http://www.deutsche-biographie.de/ppn129107808.html?anchor=adb>, cit. 4. 7. 2015

⁵⁰⁹ J. FIDLER, *BASTA-HUTS Georg Graf von*, in: Kdo byl kdo, s. 37.

⁵¹⁰ W. von JANKO, *Basta, Georg*, in: ADB 2, s. 131. Dostupné online: <http://www.deutsche-biographie.de/ppn129107808.html?anchor=adb>, cit. 4. 7. 2015

⁵¹¹ Viz např. zmínky o řeckém vojevůdci Filipoimenovi: G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 36–37.

⁵¹² W. von JANKO, *Basta, Georg*, in: ADB 2, s. 131. Dostupné online: <http://www.deutsche-biographie.de/ppn129107808.html?anchor=adb>, cit. 4. 7. 2015

10.5.2 Il Maestro di Campo Generale

Spis Giorgia Basty *Il Maestro di Campo Generale* vyšel poprvé italsky roku 1606,⁵¹³ německy byl vydán až několik let po smrti autora roku 1617.⁵¹⁴ Stalo se tak u frankfurtského nakladatele Johanna Theodora de Bry,⁵¹⁵ který v předešlých dvou letech vydal dvě z děl vojenského teoretika Johanna Jacobiho von Wallhausena,⁵¹⁶ a měl tedy již jisté zkušenosti s vydáváním daného literárního žánru.

Il Maestro di Campo Generale je knihou, která bezpochyby nebyla určena pro čtenáře, kteří se s dobovým vojenstvím dosud nikterak neseznámili. Jiné dobové vojenské příručky mnohdy popisují i zcela základní skutečnosti, ovšem Bastův spis působí často spíše jako soubor zamyšlení nad vybranými tématy z oblasti vojenství, která je třeba dle autorova názoru ujasnit či uvést na pravou míru.

Giorgio Basta rozdělil své dílo na šest oddílů složených vždy z několika kapitol. První z těchto oddílů se zabývá úřadem a povinnostmi velitelů vojsk, kterým byla celá publikace primárně určena jakožto zdroj poučení od zkušeného válečníka.⁵¹⁷ Druhý oddíl pojednává o regimentech na pochodu, po něm následuje část pro nás nejzajímavější zaměřená na ložirování vojenských jednotek, za kterou jsou zařazeny texty o obléhání, o útoku a o bitvách.

Tematika táboření je soustředěna do jedenácti kapitol. Některé z nich jednoduše popisují zřízení a žádoucí podobu tábora. Z jiných je ovšem patrné, že velkou měrou reagují na autorovy mnohdy negativní zkušenosti s řešením otázek týkajících se táboření u některých vojenských jednotek.⁵¹⁸

⁵¹³ Giorgio BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, Venetia 1606.

⁵¹⁴ Giorgio BASTA, *Il Maestro di Campo Generale. Das ist Aussfürliche Anzeig, Bericht und Erklärung, von dem Ampt eines General Feld-Obersten, wie er nemblich tragenden hohen Ampts und Befelchs halben, das Feldt bestellen, und sein Kriegsbeer führen und regieren sol*, Franckfurt 1617. V dalším textu budou používány citace z tohoto německého vydání.

⁵¹⁵ Johann Theodor de Bry (1561–1623) byl nakladatelem, kreslířem, rytcem a ilustrátorem pocházejícím z původně nizozemské nakladatelské rodiny. Roku 1618 se jeho dcera provdala za Matthäuse Meriana st. (1593–1650), který de Bryho dílnu zdědil a založil známou Merianovskou dynastií, která se proslavila především vydáváním monumentálních edic jako *Theatrum Europaeum* a *Topographia*. P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 144, 586.

⁵¹⁶ O něm a jeho díle více v podkapitole *Wallhausenovy spisy* v kapitole *Johann Jacobi von Wallhausen – Kriegskunst zu Fuß, Manuale militare a Corpus Militare*.

⁵¹⁷ Tato skutečnost je zmíněna již v názvu celého svazku. Italský termín „il maestro di campo generale“ je obdobou německého „General Feldoberst“. Jedná se o velitele vojska jindy označovaného třeba jen termínem „General“, jehož nadřízeným byl Generalissimus. Podnázev svazku lze potom přeložit jako *Oznámení, zpráva a vyprávění o úřadu velitele vojska, který nese vysoký úřad, obstarává [bitevní] pole a vede vojsko*.

⁵¹⁸ Řeč je především o kapitole *Widerlegung deren, so vermeinen, das Läger zuverschantzen gebühre den Soldaten, und nicht den Schantzengräbern*, v překladu *Vyvrácení názoru těch, kteří se domnívají, že zajištění tábora šancemi přísluší vojákům, a ne kopáčům šancí*. G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 35.

10.5.3 Výběr vhodného místa pro tábor

Dříve než dorazí na plánované tábořiště vojsko, má dané místo osobně prohlédnout velitel vojska, na základě jehož průzkumu se upraví instrukce pro případnou stavbu opevnění a pro hlídky. S velitelem vojska má vyjet také několik vysokých důstojníků⁵¹⁹ a přední voj armády jakožto jejich ochrana. Dále dostatečný počet kopáčů opevnění, kteří budou v případě potřeby rovnat cesty pro děla a vozy a kteří budou chráněni adekvátním počtem vojáků. Tito kopáči budou k výkonu své práce potřebovat pracovní nástroje, které se nakládají na vozy a trakaře, mezi kterými Basta konkrétně vyjmenovává lopaty, motyky a krumpáče.

Pokud je to potřeba, bude ležení opatřeno šancemi. Z tohoto důvodu s velitelem vojska jede také inženýr a několik úředníků, kteří dohlížejí na kopáče opevnění. Inženýr nebo některý z úředníků má vytvořit plán opevnění podle velitelova rozkazu. Má přitom dbát na množství vojáků, které je třeba ubytovat, aby jím navrhované kvartýry a shromaždiště byly dostatečně velké.⁵²⁰

K rekognoskaci terénu by měl být budoucí velitel trénován od mládí, protože se prý jedná o vědu, kterou nelze prostě předsat a naučit, ale musí být dlouho provozována a procvičována. Pro příklad se obrací do antiky a zmiňuje řeckého vojevůdce a státníka Filopoimena.⁵²¹ Ten v tomto umění údajně obzvláště vynikal, a to proto, že prý na cestách promýšlel strategické výhody a nevýhody míst, kterými procházel, což mělo zlepšit jeho schopnost rychle se rozhodovat v krizových situacích v čele vojska. Byl-li na cestě se společností, údajně vyzýval své druhy, aby se kolem sebe rozhlíželi, a poté se jich pro zábavu a procvičení ptal, jak by jednali, když by na daném místě byli s vojskem a zaútočil na ně nepřítel zepředu, ze stran či zezadu. Dále se ptal, jak by se lišil jejich postup v případě, že by měli k dispozici pevnou zformovanou jednotku, od situace, kdy by je následovalo volné uskupení vojáků. Jeho další otázky se prý týkaly toho, které místo v okolí by mělo být dobyto jako první pro získání výhody, s kolika lidmi a s jakými zbraněmi by bylo nejlepší se tam bránit, a také kam situovat zavazadla a nebojující lid⁵²² a jakými hlídkami je zaopatřit. Giorgio Basta zde dává Filopoimena všem velitelům vojsk

⁵¹⁹ Konkrétně jsou zmíněni generál lajtnant nad dělostřelectvem, vrchní kvartýrmistr, vrchní furýři jezdeckta a pěchoty a dvorští furýři. G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 34.

⁵²⁰ Autor ovšem dodává, že se má hledět především na velikost shromaždiště, protože vojáci případně mohou ložirovat mimo tábor, přičemž i toto malé ležení lze opatřit šancemi. G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 34.

⁵²¹ Filopoimen (kol. 253–183 př. n. l.) byl řeckým vojevůdcem a politikem. Stál v čele tzv. achájského spolku, který bojoval za nezávislost Achájů vůči Římu. Brockhaus *Enzyklopädie in vierundzwanzig Bänden*. Siebzehnter Band, Mannheim 1992, s. 104.

⁵²² Jím může být míněn trén, kopáči opevnění i vojáci dočasně neschopní boje.

za příklad. Velitelé mají nejen sami cvičit zkoumání terénu, ale měli by též diskutovat s dalšími důstojníky dříve, než se rozhodnou, jak budou velet.⁵²³

Velitel vojska má při promýšlení, na kterém místě se bude tábořit, brát v úvahu několik aspektů. Má se zamyslet nad vhodností samotného místa, tedy jeho velikostí a tvarem, kde by byly vchody do případného tábora potenciálně nebezpečné, jestli je daný prostor otevřený, nebo je ohraničený lesem, křovinami, skalami nebo příkopy, kde to bude nejpohodlnější pro jezdectvo, kde pro pěchotu a tak dále. Kromě toho má velitel ještě prozkoumat okolí, aby se nestalo, že blízké místo s lepšími podmínkami přenechá nepříteli. Jde především o to, aby poblíž nebyla nějaká výšina, ze které by bylo možné do tábora vidět a případně i střílet, nebo místo, ze kterého by nepřítel mohl zabránit odchodu z tábora, uzavřít cestu nebo způsobit jiné nepříjemnosti. V případě, že by poblíž takové místo bylo, mělo by se o to více pracovat na opevnění.

Basta dále upozorňuje, že tábor se rozbíjí „nejen k ležení, nýbrž také k boji.“ Myšlenku rozvádí tak, že je třeba myslet na to, co je silnou stránkou toho kterého tábořícího vojska, tedy jestli do výhodného postavení k boji umístit spíše jezdectvo nebo pěchotu.⁵²⁴

10.5.4 Stavba tábora

Autor rozlišuje mezi tábory, v nichž se stráví jedna nebo pouze několik málo nocí, načež se pochoduje dál, a tábory, ve který se plánuje setrvat delší dobu např. z důvodů obléhání nebo přezimování. O tom, že v případě dlouhodobých táborů je potřeba více plánování i více dalších prací, jistě není pochyb.

Basta se zde opět obrací k antickým vzorům a tvrdí, že Římané své tábory vždy pečlivě vyměřovali a hleděli na to, aby měly nejen čtyřúhelný tvar, ale i jednotnou podobu. Spíše se snažili nalézt místo, kde mohli postavit ležení obvyklého tvaru, než aby jeho tvar uzpůsobovali možnostem místa. Bylo to proto, aby vojáci pokaždé snadno a rychle našli své příslušné místo, protože nejen každá legie, ale i každá rota věděla, kde mají stát její přístřešky. Táboření by tak jistě bylo rychlejší, autor ovšem poznamenává, že si to v jeho době již není možné představit. Musí podle něj stačit, že je tábor zaopatřený a pohodlný.

Za zajištěný tábor lze podle Basty považovat takový, který je před nepřítelem dostatečně krytý. Nenachází se tedy v jeho okolí žádná výšina, ze které by ho mohl nepřítel ostřelovat, všichni vojáci mohou ležet společně v jednom táboře, jedna ze stran je kryta lesem, řekou, srázem nebo nějakou jinou přírodní překážkou. Pokud je v okolí nějaká

⁵²³ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 36–37.

⁵²⁴ Tamtéž, s. 37.

výšina, měla by se též dobýt a opevnit. Za výhodný je zde považován tábor, který je postaven na vrcholu a úbočí kopce, který žádný jiný okolní kopec nepřevyšuje.

Pohodlný tábor je zase ten, ve kterém se všichni tábořící vejdou do svých ležení, do kterého může být bez překážek nošen proviant i další potřebné věci a poblíž něhož lze nalézt vodu, dřevo a krmení pro koně.⁵²⁵

Tábor nemá být příliš úzký ani zbytečně široký. Má v něm být dostatek prostoru, aby se do něj vešla ležení všech vojáků i další potřebná místa jako tržiště a shromaždiště. Při velké šíři by si ale zase kopáči opevnění stěžovali, že toho musí obehnat šancemi zbytečně mnoho, a hlídky by od sebe potom stály příliš daleko.

Přesuny vojska mají být plánovány tak, aby se došlo do ležení v průběhu dne, a to dostatečně brzo na to, aby měli vojáci ještě dost času vztyčit své přístřešky a zaopatřit své koně. V případě, že by to nebylo možné stihnout, mají vojákům pomoci i důstojníci.

Pokud hlavní voj dojde k táboru předtím, než se vše připraví, má vojsko počkat. Velitel vojska má podat hlášení generalissimovi, informovat ho o dispozicích tábora, ukázat mu jeho plán a seznámit ho s případným neobvyklým řešením nějakého problému v táboře. Generalissimovu mínění by se měl celou dobu také podřizovat. Až poté, co je generalissimus uveden do svého ležení, vydává velitel vojska nařízení, aby se každý nastěhoval do svého kvartýru.⁵²⁶

10.5.5 Rozdělení tábora a ubytování jednotlivých osob

Giorgio Basta rozlišuje obecné a zvláštní rozdělení tábora. V obecném je základem nejprve určit důležitá místa v táboře,⁵²⁷ ve zvláštním se nejdříve stanoví vojákům místa, na kterých se mají utábořit.

Postupovat se má v obou případech tak, že velitel vojska dá vrchnímu kvartýrmistrovi soupis informací, mj. o tom, jaký tvar mají mít jednotlivé kvartýry, kde má která jednotka ložirovat, kde mají být důležitá místa, jako např. ležení generalissima. Úředníci mající dozor nad kopáči opevnění dostanou zprávu, jakým způsobem se mají vést příkopy a kolik prostoru se má ponechat mezi nimi a kvartýry pro shromaždiště,⁵²⁸ na kterém se vojáci mají být schopni v případě potřeby seřadit do bitevního postavení.⁵²⁹ Proto se obvykle staví v čele tábora ve směru proti nepříteli.

⁵²⁵ Tamtéž, s. 38.

⁵²⁶ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 39.

⁵²⁷ Jímí jsou myšlena např. tržiště, shromaždiště nebo kvartýry vrchního velení vojska.

⁵²⁸ V originále „Lärmenplatz“.

⁵²⁹ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 39.

Velitel vojska ukáže každé jednotce místo, které má zaujmout při případném poplachu. Zvláště má dát pozor na to, aby nepostavil jezdeckto před pěchotu, ale má ho držet po stranách. Tuto poučku autor vysvětluje tím, že když by stálo jezdeckto vepředu a nepřítel by ho zatlačoval, rozbilo by pěchotní jednotky stojící za ním. Je vhodné, aby bylo shromaždiště dostatečně kryto opevněním, protože tehdy může stát vojsko za náspem připraveno a zároveň neviděno nepřítelem. Tuto výhodu Basta přirovnává k výhodnému táboření na kopci, kde do tábora na shromaždiště nepřítel též nemůže vidět.

Uvnitř tábora, často v jeho střední části či v části protilehlé shromaždišti, stojí tržiště. Má mít svoje zvláštní hlídky, které se mají skládat z příslušníků všech národů, které se v táboře nacházejí, aby se mohli všichni návštěvníci trhu cítit bezpečně a být bez obav z upřednostňování či naopak ustrkování některého národa. Tomu má napomoci také profous, který nejen že dohlíží na pořádek na tržišti, ale většinou tam má i své ležení společně se svými pomocníky.

Řezníci mají být umístěni až za ležením, před příkopy okolo tábora. Mezi nimi a kvartýrem má zůstat široká ulice. Zvířata se mají porážet a maso se má prodávat co nejdál od ležení, aby nebyl tábor obtěžován zápachem. Důležité je, aby se odpad házel do řeky, nebo pokud řeka poblíž není, aby se zahrabával do země.⁵³⁰

Vzhledem k tomu, že se táboří v různých terénech, nelze udržet jednotný tvar táborů, ale je třeba je podle potřeby upravovat. K tomu je nutné, aby velitel vojska i vrchní kvartýrmistr měli dostatek zkušeností, a mohli tak správně rozhodnout o co nejvýhodnější podobě tábora. Je třeba si dávat pozor na to, aby od sebe navzájem nebyly příliš blízko ani daleko kvartýry ani samotné stany. Na základě svých zkušeností mají být schopni na první pohled ověřit, jestli je prostor dost široký k tomu, aby se na něj vešel celý tábor.

Při rozdělování míst v táboře je třeba hledět na specifické vlastnosti různých jednotek. Jako nejhorší možnost udává Basta tu, kdy by jezdeckto kvartýrovalo na hrbolatém prostoru, kde by se nemohlo dobře hýbat, pěchota byla v úzkém, nízko položeném prostoru a děla byla zastrčena do hlubokého dolíku. Dodává ovšem, že i znalost těchto záležitostí přichází až s dobrými a dlouhými zkušenostmi.

Činnost velitele vojska má v otázce kvartýrování skončit u toho, že zvolí místo, určí jeho obvod a nařídí, jak mají být rozloženy jednotlivé kvartýry. Dále už má rozhodovat vrchní kvartýrmistr. Ten má být nejen moudrým a zkušeným mužem, ale má být prý také velmi uvážlivý a shovívavý, dokonce více, než ostatní důstojníci ve vojsku. Musí totiž řešit mnoho nespokojeností mezi vojáky, protože jim nemůže vždy zcela vyhovět. Většinou je

⁵³⁰ Tamtéž, s. 40.

totiž třeba rozdělit mezi vojsko pohodlná i nepohodlná ležení.⁵³¹ Vojákům, které uslyší si stěžovat, protože nejsou spokojeni se svým místem, nemá lhát, ale má jim vysvětlit, že v tomto případě již není možné nic měnit, ovšem příště dojde ke zlepšení jejich situace. I kdyby žádné stížnosti neslyšel, má myslet na to, že těm, kteří nyní leží na horším místě, má příště dát místo lepší. Tím se zajistí, že nebude nařčen z předpojatosti, vojáci se proto nebudou bouřit a nevznikne mezi nimi nepřátelství.⁵³²

Giorgio Basta připomíná již výše uvedenou informaci,⁵³³ že se má vrchní kvartýrmistr společně s vrchním velitelem vydat prozkoumat terén, na kterém se plánuje založit tábor. S ním jedou zvláštní furýři,⁵³⁴ z nichž má u sebe každý držet ještě několik vojáků na pomoc. Vrchní furýr nebo vrchní kvartýrmistr s sebou mají vézt vždy provaz, pomocí kterého stanoví rovné linie při rozměřování tábora, „protože není nic ostudnějšího než ležení, které stojí špatně a křivě.“⁵³⁵

Protože je vrchní kvartýrmistr osobou, jejíž asistence je v táboře často potřebná, má nosit nějaké znamení, aby ho bylo možné snadno najít. Basta zde navrhuje kopí s páskou nebo prapor, který bude tvarově i barevně odlišný od ostatních praporů v táboře, aby ho bylo možné poznat již z dálky.

Pěchota má být v táboře umístěna proti nepříteli, protože tam je nejlépe připravená na nečekaný nepřátelský útok, v jehož případě se má jako první přidat k obraně opevnění. Praporec pěchoty mají být srovnané do jedné řady a žádný z nich nemá vyčnívat.

Jezdeckto má být postaveno za pěchotu. Autor upozorňuje, že v Uhrách ani v Holandsku se tato praxe nepoužívá, protože tam jezdeckto obvykle ložiruje ve vesnicích. Jezdeckto s sebou vozí velké množství stanů, mezi kterými stojí koně, kteří mají zůstat v klidu na svém místě. Od jednoho zástupu stanů⁵³⁶ se ponechává k druhému volný prostor asi padesáti kroků, aby tam byl dostatek místa nasednout na koně, a beze zmatků čekat na další rozkazy.⁵³⁷

Jedním z problémů dobových vojsk, které se projevují především v kvartýrech, je přítomnost většího množství příslušníků různých národností, které se mnohdy nemají příliš

⁵³¹ „..., což se stává toliko příliš často.“ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 41.

⁵³² Pro úplnost dodejme, že Giorgio Basta na závěr této kapitoly uvádí informaci, že v Nizozemsku vrchní kvartýrmistr též obsazuje hlídky, protože se v jejich vojskách nenachází osoba s hodností „General Sergeant Maieur“, jako je tomu v Uhrách. V kapitolách o obsazení hlídek ovšem Basta tuto hodnost již nezmiňuje. G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 41.

⁵³³ V podkapitole *Výběr vhodného místa pro tábor*.

⁵³⁴ „Particular Furier“. G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 41.

⁵³⁵ Tamtéž.

⁵³⁶ Termín „zástup“ (v originále „Reie“) je v této práci užíván nejen pro označení vojáků stojících za sebou, ale také v případě např. táborových stanů postavených za sebe, a to pro odlišení od „řady“ (v originále „Glied“), která značí např. stany stojící vedle sebe.

⁵³⁷ Tamtéž, s. 42.

v oblíbě. Vrchní kvartýrmistr proto má ty početnější z nich v táboře umístit tak, že mezi nimi nechá širokou ulici, jaké se jinak staví mezi jednotlivými regimenty, případně mezi jezdeckem a pěchotou.⁵³⁸

Co se dělostřelectva týče, má se postavit několik děl do čela tábora proti nepříteli a několik také na strany. U nich mají být situovány také sudy se střelným prachem a kule. Zbytek munice a další příslušenství k dělům má být umístěno mimo dosah většiny lidí. Obzvláště má být vzdáleno od tržiště. U munice má mít své ležení generál nad dělostřelectvem, jeho důstojníci a stráž, které mu jsou na žádost přidělovány velitelem vojska. Ten ho musí v případě potřeby zaopatřit dostatečným množstvím lidí.

Mezi další povinnosti vrchního kvartýrmistra patří také dohled nad tím, aby nikdo nezabíral kvartýr někomu jinému, a aby nikdo nepřekročil jasně vymezené hranice svého kvartýru, které mají být označeny zvláštními kůly. Po tom, co se celé vojsko ubytuje, má vrchní kvartýrmistr obejít celé ležení a zkontrolovat, jestli je všechno provedené podle jeho rozkazů. Když potká nějakého vojáka nebo trhovce mimo svůj kvartýr bez řádného důvodu, má ho s vědomím a svolením velitele vojska příkladně potrestat. Takovouto vizitaci má občas provést i sám velitel.⁵³⁹

10.5.6 Táborové opevnění

Giorgio Basta ve svém díle rozebírá důležitost toho, aby opevnění nestavěli vojáci, ale skupiny kopáčů, které mají táhnout s vojskem. Úvod této kapitoly poměrně jasně ukazuje, co si autor myslí o opačném jednání: „Mohou být někteří, kteří se domnívají, že jsou velmi zkušený ve všech vojenských záležitostech. Předpokládají, možná z obavy z vysokých nákladů, že je možné ušetřit tak, že lze zahrnout kopáče opevnění. Chtějí to mít zařízení tím způsobem, že vojáci opatří tábor šancemi sami. Na to mám názor (...), že bojují pouze v knihách a žádné opevnění nikdy neviděli, jako ti, kteří cestují ve svých knihách (...).“⁵⁴⁰

Autor dále píše, že považuje prakticky za nemožné, aby unavený, zesláblý a zpocený voják byl schopen po příchodu na místo si sám postavit svůj přístřešek a potom ještě stavět šance kolem tábora. Poté se ale vrací k finanční stránce věci. Tvrdí, že v případě, že opevnění budou stavět vojáci, půjde práce pomalu a nebude dostatečně kvalitní, což později způsobí daleko větší finanční ztráty. Apeluje tedy na to, že levnější bude využívat vojáky k opevňovacím pracím pouze minimálně, a vedle nich si držet u regimentu kopáče,

⁵³⁸ O tom, že ani tyto dvě složky armády se spolu příliš nepřátelily, se lze dočíst v řadě dobových knih. Srov. např. J. STROMŠÍK – J. ZAORÁLEK (edd.), *Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen, Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 205.

⁵³⁹ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 43.

⁵⁴⁰ Tamtéž, s. 35.

kterým půjde práce rychleji a lépe. Nadčasově zní myšlenka, že nadřazení těchto dělníků mají dohlížet, aby jejich pracovníci nebyli příliš zatěžováni a též aby netrpěli nedostatkem proviantu.⁵⁴¹

Opevnění tábora je podle Basty velmi důležité. Píše, že šance okolo tábora jsou vždy používány těmi, kteří udržují jistou vojenskou disciplínu, zatímco barbaři na jejich stavbu nedbají.⁵⁴² Pokud nehrozí nebezpečí, není prý nutné stavět opevnění okolo celého tábora, ale děla a munici je třeba držet na takovém místě, které se nechá šancemi opatřit. Je to proto, aby byl dělostřelecký materiál zajištěn před ohněm, zradou i před nepřítelem.

Pokud se staví šance okolo obvodu celého tábora, má velitel vojska podat zprávu důstojníkům o tom, jak mají být příkopy široké a jak velká oblast se do nich má vejít. Ti potom danou práci rozdělí mezi velitele kopáčů opevnění a vysvětlí jim, jak široké a vysoké mají postavit násypy. Úkoly jsou tak rovnoměrně rozloženy a každý potom ví, kolik toho má udělat, a práce tak jde rychleji.

Velitel vojska má důstojníkům připomínat, že nemají pouze dbát na správnou šířku opevnění a podobné náležitosti, ale mají též využívat všech přirozených výhod místa, na kterém se táboří. Často si prý nikdo nevšimne, že je poblíž nějaký příkop, nebo že se země pozvolna zvedá a některé části tábora jsou tak výše než jiné.

Opevnění nemá být vedeno po obvodu tábora bez přerušení, ale mají se ponechat nějaká neopevněná místa, kterými může vyjít z tábora ven pět nebo šest koní vedle sebe. Tyto východy mají být kryté raveliny.⁵⁴³ Bývají většinou u shromaždišť jezdeckta po stranách tábora, a to proto, že jezdeckto obvykle útočí na bocích sestav.

Čelo tábora má být opatřeno šancemi jako první. Stavbě opevnění by se mohl snažit nepřítel zabránit, proto má opevňovací práce nejprve chránit přední voj vojska, poté i hlavní voj, který dorazí později, a na závěr i zadní voj. Na svých pozicích před opevněním zůstanou, dokud nebude tábor dostatečně zajištěný.

Jak už bylo jednou připomenuto,⁵⁴⁴ velení se má snažit hledět na to, aby vojáci dorazili do tábora ve dne, a to co nejdříve. Je to proto, aby i ti, kteří táhnou se zadním vojem, měli dostatek času se zaopatřit vším potřebným, dokud je světlo.⁵⁴⁵

⁵⁴¹ Tamtéž.

⁵⁴² Tamtéž, s. 43.

⁵⁴³ Ravelin je prvkem pevnostního stavitelství, kterého bylo ovšem možné používat ve zjednodušené podobě i při stavbě polních táborů. Jedná se většinou o trojúhelníkovou nebo pětiúhelníkovou pevnůstku předsunutou před valem spojujícím dva bastiony. Byla nástupcem středověkého barbakánu. Ch. DUFFY, *Kámen a oheň*, s. 66–68. V tomto případě ravelin představoval předsunutý zalomený násep před vstupem do tábora, který kryl.

⁵⁴⁴ V podkapitole *Stavba tábora*.

⁵⁴⁵ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 43. Rozdělení tábora a podoba jeho opevnění dle Giorgia Basty na obr. 9 v příloze.

10.5.7 Táborové hlídky

Poté, co velitel vojska dorazí na místo, kde hodlá postavit tábor, a je si vědom toho, že je nepřítel poblíž, má vyslat do okolí několik skupinek jezdců. Některé z nich mají dávat pozor na nepřitele, jiné pátrat, kde se dá obstarat jídlo a krmení. Basta zde totiž připomíná, že: „ztráta lidí je pro velitele vojska sice dosti nevýhodná, ale ztráta krmení a těch, kteří ho mají dodat, probouzí nejen obecně nevoli, nýbrž je také škodlivá pro celé vojsko.“

Zatímco se připravuje ležení a přicházejí do něj vojáci, má velitel vojska promyslet, kam se postaví hlídky. Každý večer se má na hlídkách prostřídát asi třetina vojáků v táboře; v případě většího nebezpečí jich má být více a v pohotovosti má též zůstat větší množství důstojníků.

V táboře má být v noci klid a všichni mají odpočívat. Tomu má napomoci zákaz pití alkoholu před spaním, kromě kterého je vinným šenkům stanoven konkrétní čas, po kterém už nemají nalévat víno. I jediný hlas může způsobit rozruch v táboře, proto mají ti, kteří budou klid porušovat, být pro příklad ostatním přísně potrestáni. Basta v tomto bodě dává za příklad dokonce turecká vojska, která údajně klid v táboře dodržují velmi přísně.⁵⁴⁶

V některých případech se neopevňuje celý tábor, ale pouze jeho část. K tomu dochází např. tehdy, když vojsko nemá dostatek kopáčů opevnění, nebo třeba v případě, že vojsko dorazí na místo tábora příliš pozdě a šance se nestihnou za světla postavit. Za této situace je potřeba zajistit dostatečné množství hlídek okolo tábora.

Jednotlivé praporce se ubytují obvyklým způsobem, a poté si každý z nich postaví své zvláštní hlídky. Na sto kroků okolo nebezpečných míst se mají postavit skupiny dvanácti až patnácti arkebuzírů a pikenýrů, které budou stát tak daleko od sebe, aby se mezi ně vešly ještě dvě tzv. štítové hlídky.⁵⁴⁷ Kromě nich se staví tzv. ztracené štítové hlídky,⁵⁴⁸ které při poplachu kladou nepříteli odpor tak dlouho, jak jen mohou, aby mělo vojsko čas se připravit. Štítové hlídky jezdeckta se potom staví především mezi výše uvedené skupiny pěších hlídek a tábor.

Pokud jsou kolem tábora zhotoveny příkopy, stačí vně tábora postavit dvojité nebo trojitě ztracené štítové hlídky, které budou chráněny hlídkami jezdeckta. Jezdci obecně mají hlídat tábor spíše zvenčí a objíždět ho.

⁵⁴⁶ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 46.

⁵⁴⁷ Štítové hlídky, v originále "Schildwachten", jsou termínem, který v první polovině 17. století označoval ozbrojenou stráž dbající o bezpečnost vymezeného prostoru (tedy třeba tábora či jeho části, nebo také prostor v pevnosti či na jiném vojáky obsazeném místě). Tato hlídka měla mít vždy zbraň připravenou k použití a nesměla ji odložit.

⁵⁴⁸ V originále „verlorene Schildwachten“, štítové hlídky, které se volně pohybují po prostoru a zasahují tam, kde je potřeba.

Když je toto všechno zařízeno, má velitel vojska nakázat vrchnímu profousovi, jeho důstojníkům a pomocníkům, aby dávali pozor na čistotu shromaždiště i všech ostatních míst v táboře. Dále má nařídit kopáčům opevnění, aby vyrovnali všechna důležitá místa v táboře. Poté jde tento velitel ke generalissimovi, kterému podá zprávu o své práci a udělených rozkazech, a jako první přijme heslo. To se potom od něj dostane ke všem důstojníkům.

Tím ale pro velitele vojska práce nekončí. Měl by chodit kontrolovat hlídkující vojáky, aby svůj úkol vykonávali řádně.⁵⁴⁹ Kromě toho by občas sám měl jít na hlídku a zpravidla by měl brát hlídku jako první. Pokud uvidí někoho, kdo řádně nehlídá, má ho přísně potrestat. Tresty za špatné hlídání jsou i u jiných autorů obvykle velmi tvrdé; Giorgio Basta zde pro to uvádí poměrně logický důvod: ledabylost na hlídce by mohla způsobit ohrožení pro celý tábor.

V případě, že je vyvolán poplach, mají se vojáci okamžitě vydat na shromaždiště a nesmějí z něj bez rozkazu a povolení velitele vojska svévolně sami odejít. Žádná jednotka nemá bez jeho vědomí ve dne ani v noci opouštět tábor. Pokud se chce v noci dostat nějaká jednotka do tábora, nesmějí ji nechat hlídky projít ani tehdy, pokud ji znají. Nejprve je třeba podat zprávu veliteli vojska, od kterého k jejímu případnému vpuštění dovnitř dostanou zvláštní rozkaz.

Pokud poblíž tábora leží mlýny, vesnice nebo třeba zámky, má velitel vojska zřídit několik stráží, které je budou opatrovat. Je tomu tak pochopitelně kvůli strategickým výhodám těchto míst.⁵⁵⁰

10.5.8 Zásobování tábora

Ačkoliv většinu záležitostí okolo potravin v táborech řeší proviantmistři a profousové, některé povinnosti připadají i na velitele vojska. Za naprostý základ lze považovat nutnost vybrat k táboření takové místo, u kterého nemůže nepřítel zabránit dovozu proviantu. Velitel vojska se má dále starat o to, aby se proti nepříteli zajistily všechny cesty, které by mohly být pro markytány potencionálně nebezpečné.

Proviantmistr a profous mají veliteli vojska předkládat přehled toho, kolik jídla se v táboře denně spotřebuje a kolik je ho tam zapotřebí. Na základě toho se určí, jak často je nutné zajistit dovoz dalšího proviantu. K bezpečnému doprovodu proviantmistrů a kramářů do tábora má být vyčleněn dostatečný počet vojáků.

⁵⁴⁹ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 47.

⁵⁵⁰ Tamtéž, s. 48.

Kramáři jsou občas vystaveni posměchu či urážkám některých osob z tábora. Ačkoliv by se mohlo zdát, že se nejedná o žádný vážný problém, Basta poznamenává, že si má velitel vojska uvědomit, že by tyto incidenty mohly kramáře odradit od návštěvy tábora. Proto mají být urážky kramářů trestány přísně.

Po dovezení zboží do tábora je třeba ho ocenit, což mají na starosti profousové. Je nutné zařídit, aby byly ceny snesitelné jak pro markytány, kteří musejí vynaložit úsilí při získávání i dovozu zboží, tak i pro vojáky, kteří zboží kupují ze svého žoldu. Na vrchního profouse a na jeho zaměstnance a pomocníky má dohlížet velitel vojska,⁵⁵¹ aby nestanovovali příliš vysoké ceny, protože vojáci potom žold utratí zbytečně rychle. Mezi další neduhy mezi trhovci patří např. špatně uložené a zkažené zboží a používání klamných měr a vah. Pokud je cena stanovena správně, ovšem markytán prodává podvodně, má být přísně potrestán.

Někdy se stává, že je vojákům jako součást žoldu dáván chléb z erárních zásob. Tehdy má být na rozkaz velitele vojska pověřeno několik osob tím, aby tyto erární chleby řádně prohlédly. Stává se totiž, že je chléb špatně upečen nebo je na jeho výrobu použita mouka nebo těsto, které obsahují nevhodné nebo dokonce škodlivé příměsi. Vojáci z toho potom mohou onemocnět. Basta zde poznamenává, jak snadno lze v tomto případě vidět, jak mohou být lidé lakomí a zlomyslní a působit tak škody. Najdou se prý takoví, kteří tvrdí, že mají dobrý recept na chléb, při kterém se ušetří mouka a je to zcela bezpečné. Těm se ovšem podle autora nemá vůbec naslouchat, a pokud nebudou přímo potrestáni, mají se alespoň s posměchem odbýt.⁵⁵²

Když jsou potraviny dovezeny do tábora, mají být nejprve předběžně oceněny vrchním proviantmistrem a velitelem vojska. Profousům potom přísluší především označení těchto potravin a oznámení výsledných cen prodávajícím. Vrchní velitel má ocenit také všechno další zboží jako např. oblečení, v jehož případě je problematické jednotlivé rozdílné kusy šatů mezi sebou porovnat a ne vždy je možné ho ocenit jednotně. Stanovené ceny veškerého zboží se potom mají vyvolat za zvuku bubnů a trubek, a následně mají být vyvěšeny na veřejném místě, aby je mohli všichni vidět a nikdo se v případě sporu nemohl vymlouvat na jejich neznalost.

Společně s markytány se mohou do tábora vplížit také špehové, proto má velitel vojska nechat trhovce kontrolovat. Měl by každý den sledovat, kdo do tábora přichází a kdo z něj zase odchází, odkud tito lidé jsou, co přinášejí a jak dlouho v táboře byli. Tento dohled by

⁵⁵¹ Tamtéž, s. 5.

⁵⁵² Tamtéž, s. 6.

měl nejen případného špeha nakonec odhalit, ale také by ho měl rovnou odradit od pokusu vydávat se za táborového prodáváče.

Bezpečnosti by také mělo pomoci, že bude na tržiště vpuštěn jen určitý počet markytánů, z nichž bude mít každý své zvláštní povolení od velitele vojska. Trhovci mají z tábora odjet hned poté, co vyprodají své zboží, a mají přivézt zase nové. Tak se udrží trh stále zásobený a denně bude dovezen čerstvý proviant. Určité privilegované postavení mají mít na táborovém trhu místní zemědělci a jejich ženy, protože jejich zboží bude čerstvější a levnější než zboží dovážené z větší dálky.

Na trhovce je potřeba dohlížet ještě z jednoho důvodu, a to proto, aby nepodpláceli důstojníky a neuzavírali s nimi žádné podvodné dohody, dle kterých by mohli své zboží prodávat co nejdražší.⁵⁵³

Stává se, že trhovcům dochází zboží a proto se zdražuje. Tímto způsobem by ale na chudší obyvatele tábora brzy nic nezbylo, proto má velitel vojska vydat zvláštní nařízení. Na jeho základě se převezme všechn proviant do erárních zásob, kde se stejnoměrně rozdělí. Aby se ovšem v eráru přebývajícím jídlo zbytečně nezkazilo, mají komisaři tento přebytek odnést na trh a tam ho prodat. Vydělané peníze se poté uloží k případné další potřebě vojska.⁵⁵⁴

⁵⁵³ Tamtéž, s. 7.

⁵⁵⁴ Tamtéž, s. 8.

10.6 Johann Jacobi von Wallhausen – *Kriegskunst zu Fuß, Manuale militare a Corpus Militare*

10.6.1 Johann Jacobi von Wallhausen

Johann Jacobi původně zvaný Tautphoeus byl významným vojenským spisovatelem, který se narodil někdy kolem roku 1580 pravděpodobně v Dauphe poblíž německého Biedenkopfu, zemřel roku 1627 a pohřben byl v Gdaňsku.

Pocházel z hessenské farní rodiny Jacobi, která od poloviny 16. století nesla latinisované jméno Tautphoeus podle německé obce Dauphe. Johann Jacobi si toto jméno změnil na „Wallhausen“ až počátkem 17. století. Byl studentem pedagogia a později také univerzity v Marburgu. Ovšem již roku 1599 po souboji, ve kterém zabil svého protivníka, školu opustil a nastoupil vojenskou službu v Nizozemí u prince Mořice Oranžského. Poté, co sloužil několik let jako voják v Uhrách a Rusku, nastoupil roku 1613 jako hejtman do služby Gdaňsku, kde se takto stal „slavného města Gdaňsku jmenovaným vrchním vachtmistrem a hejtmanem.“⁵⁵⁵ Roku 1616 byl povolán jako ředitel vojenské akademie ve městě Siegen⁵⁵⁶ ve službě Jana VII. hraběte Nasavsko-Siegenského.⁵⁵⁷ Aby mohl tuto funkci vykonávat, byl uvolněn ze služby v Gdaňsku. Ovšem už roku 1617 vystoupil ze služby u hraběte Jana a siegenskou školu opustil, pravděpodobně mimo jiné v důsledku velkého zadlužení a množícího se plagiátorství jeho vojenských teroretických děl. Roku 1620 ho nalezneme jako plukovního lajtnanta ve službě u mohučského kurfiřta Jana Schweikarta von Cronberg. Po krátké době ale odešel zpět do Gdaňsku, kde roku 1627 také zemřel.⁵⁵⁸

Wallhausen plánoval velkolepé šestidílné kompendium o vojenské vědě. Jeho jednotlivé části měly pojednávat o vojenském umění pěchoty, vojenském umění jezdeckta, vojenských řádech a pořádcích, vojenském umění dělostřelectva, fortifikacích a o námořním boji. Vydal z něj ale jen knihy věnované pěchotě,⁵⁵⁹ jezdecktu⁵⁶⁰ a dělostřelectvu.⁵⁶¹ Tyto tři knihy později přepracoval do stručnější systematické příručky *Corpus militare, darinnen das heutige Kriegswesen in einer Perfecten uns absoluten jdea*

⁵⁵⁵ Tímto titulem se Wallhausen podepisoval pod některá svá díla.

⁵⁵⁶ Tato škola bývá v literatuře označována za „nejstarší vojenskou akademii světa“, ačkoliv sám Wallhausen se ve svých dílech odkazuje k antickým vojenským školám. Srov. P. EVEN, *Das Haus Oranien-Nassau*, s. 22 a J. J. von WALLHAUSEN, *Künstliche Picquen-Handlung*, Hanaw 1617, s. [1–3].

⁵⁵⁷ P. EVEN, *Das Haus Oranien-Nassau*, s. 22.

⁵⁵⁸ Hans ZOPF, *Jacobi von Wallhausen, Johann*, in: NDB 10, Berlin 1974, s. 238. Dostupné online: <http://www.deutsche-biographie.de/ppn104281960.html>, cit. 4. 7. 2015.

⁵⁵⁹ J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuss*, Oppenheim 1615.

⁵⁶⁰ J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Pferd*, Franckfurt am Mayn 1616.

⁵⁶¹ J. J. von WALLHAUSEN, *Archiley-Kriegskunst*, Hanaw 1617.

begriffen und vorgestellt wird,⁵⁶² ve které zmiňuje ta nejdůležitější pravidla.⁵⁶³ K jeho další tvorbě patří také *Ritterkunst*,⁵⁶⁴ *Camera militaris oder Kriegskunst Schatzkammer*,⁵⁶⁵ *Defensio patriae oder Landrettung*,⁵⁶⁶ *Künstliche Picquen-Handlung*⁵⁶⁷ a další.⁵⁶⁸

10.6.2 Wallhausenovy spisy

Johann Jacobi von Wallhausen se stal autorem řady vojenských teoretických spisů, z nichž byly mnohé vydány vícekrát. Jedno z jeho nejznámějších děl *Kriegskunst zu Fuß* vyšlo poprvé roku 1615⁵⁶⁹ nákladem Johanna Theodora de Bry, který byl již výše zmíněn v souvislosti s vydáním Bastova *Il Maestro di Campo Generale* v roce 1617. Tato kniha byla vytištěna v oppenheimské dílně Hieronyma Gallera.⁵⁷⁰ K druhému vydání došlo o pět let později roku 1620⁵⁷¹ ve Frankfurtu nad Mohanem opět nákladem Theodora de Bry, tentokrát ovšem v tiskárně Erasma Kempfera.⁵⁷² Třetí vydání následovalo v roce 1630⁵⁷³ v nizozemském Leeuwardenu u tiskaře Claude Fontaine.

Spis *Manuale Militare* byl vydán pouze jednou, a to roku 1616⁵⁷⁴ ve Frankfurtu nad Mohanem autorovým nákladem u Paula Jacobiho.⁵⁷⁵ Kniha *Corpus Militare* vyšla dvakrát, a to v letech 1617⁵⁷⁶ a 1627⁵⁷⁷ v Hanau nákladem autora.

⁵⁶² J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus militare*, Hanaw 1617. V překladu: Tělo vojenské, v němž bude pojato a představeno dnešní válečnictví v dokonalé a úplné myšlence.

⁵⁶³ M. JÄHNS, *Geschichte der Kriegswissenschaften*, Band 2., s. 930.

⁵⁶⁴ J. J. von WALLHAUSEN, *Ritterkunst*, Franckfurt am Mayn, 1616.

⁵⁶⁵ J. J. von WALLHAUSEN, *Camera militaris*, Franckfurt am Mayn, 1621.

⁵⁶⁶ J. J. von WALLHAUSEN, *Defensio patriae*, Franckfurt am Mayn, 1621.

⁵⁶⁷ J. J. von WALLHAUSEN, *Künstliche Picquen-Handlung*, Hanaw 1617.

⁵⁶⁸ Kompletní seznam jeho vojenských teoretických děl viz Jiří HOFMAN, *Uherské bojiště v díle J. J. Wallhausena*, in: Mária Jagnešáková – Zbyšek Ondřeka (edd.), *Kurucké vojny a ich odkaz v histórii, kultúre a umení*, Dolný Kubín – Český Těšín [2012], s. 10.

⁵⁶⁹ Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, Oppenheim 1615.

⁵⁷⁰ Hieronymus Galler (činný od 1610, zemř. 1627) pocházel z Basileje. Jako tiskař působil nejprve ve Frankfurtu nad Mohanem, později v Oppenheimu ve spolupráci s nakladatelem Theodorem de Bry a vdovou po Leviniovi Hulsiovi. Christoph RESKE, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet. Auf der Grundlage des gleichnamigen Werkes von Josef Benzing*, Wiesbaden 2007, s. 762.

⁵⁷¹ Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, Franckfurt 1620.

⁵⁷² Erasmus Kempfer (1611–1657) byl frankfurtským tiskařem pocházejícím z Herbornu. *Kempfer, Erasmus (1611-1657)*, in: Consortium of European Research Libraries. Dostupné online <http://thesaurus.cerl.org/record/cni00031312>, cit. 8. 6. 2015.

⁵⁷³ Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, Leeuward 1630. V této práci bude citováno vydání tohoto díla z roku 1630.

⁵⁷⁴ Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, Franckfurt 1616.

⁵⁷⁵ Paul Jacobi (činný ve Frankfurtu nad Mohanem 1614–1629) byl frankfurtským tiskařem pocházejícím z rodiny místního šoltyse, který se roku 1614 oženil s Katharinou Müllerovou, vdovou po tiskaři Matthäusovi Beckerovi mladším a převzal tak jeho dílnu. Ch. RESKE, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*, s. 249, 252–253.

⁵⁷⁶ Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, Hanaw 1617. V této práci bude citováno vydání tohoto díla z roku 1617.

⁵⁷⁷ Toto vydání uvádí ve své studii Jiří Hofman, nepodařilo se mi ho ovšem dohledat. Jiří HOFMAN, *Uherské bojiště v díle J. J. Wallhausena*, in: Mária Jagnešáková – Zbyšek Ondřeka (edd.), *Kurucké vojny a ich odkaz v histórii, kultúre a umení*, Dolný Kubín – Český Těšín [2012], s. 10.

Kapitoly pojednávající o vojenských táborech podle Johanna Jacobiho von Wallhausena nebudou vycházet pouze z jediné jeho knihy, ale z myšlenek, které jsou obsaženy v titulech *Kriegskunst zu Fuß*, *Manuale Militare* a *Corpus Militare*. Jeho poznatky se v těchto spisech často opakují, jindy se ovšem doplňují, protože autor věnoval jednotlivým tématům v různých dílech odlišnou pozornost. Vedle otázek, jakými jsou výběr vhodného místa pro tábor, opevnění nebo táborové hlídky se Wallhausen jako jediný ze studovaných autorů detailněji věnuje též problematice kvartýrování vojska ve vesnicích.⁵⁷⁸

10.6.3 Výběr vhodného místa pro tábor

Když se vybírá místo, na kterém se postaví tábor, je nutné zohlednit různé faktory. Kvartýrmistr musí mít představu o rozlehlosti výsledného tábora, aby mohl zajistit, že plocha, na kterou se má vojsko ubytovat, bude adekvátně velká. Při plánování je třeba myslet nejen na přístřešky všech vojáků, ale i na dostatečně velké shromaždiště, kde bude možné vojsko sešikovat.

Umístění tábora, jeho opevnění a hlídky mají být vyřešeny obecně tak, aby nepřítel nemohl přijít nepozorovaně a bez ohrožení k táboru, ale aby byl včas zpozorován a odražen.⁵⁷⁹

V táboře je vhodné mít k dispozici následující věci: vodu, dřevo, dostatek proviantu pro vojáky a píce pro koně i ostatní zvířata. Pokud voda nebo dřevo nejsou přímo součástí tábora, nebo pokud vojsko aktuálně nemá zásoby proviantu, píce atp., je nutné mít možnost jejich dovozu z ne příliš vzdáleného místa. Cesta k tomuto místu musí být hlídána, protože její případné odstrižení nepřítelem by mohlo způsobit vojsku velké komplikace.

Pokud se staví polní tábor, je důležité zohlednit skutečnost, zda se tak děje v přátelské či nepřátelské zemi. V zemi nepřítele je třeba počítat s možnými útoky na tábor, a proto je nutné se s daným místem důkladně seznámit.

Okolí tábora se má ovšem prozkoumat i v případě táboření v přátelské zemi. Poloha kvartýru má být co možná nejvýhodnější.⁵⁸⁰ Je potřeba vědět, jak hluboká nebo široká je tamní řeka, mít přehled o okolních kopcích, křovinách, lesích, bažinách, příkopech atp.

⁵⁷⁸ Zmiňuje ji též Raimondo Montecuccoli, ovšem věnuje jí pouze několik vět. Viz Raimondo MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten des Fürsten Raymvndi Montecuculi, Röm. Kays. Maj. Generalissimi, Worinnen die Anfangs-Gründe der Kriegs-Kunst sehr deutlich beschrieben sind*, Leipzig 1736, s. 317.

⁵⁷⁹ J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 17.

⁵⁸⁰ Tamtéž, s. 18.

Všechny tyto přírodní podmínky lze totiž při táboření zužitkovat. S jejich využitím např. není nutné opevňovat celý tábor, ale je možné ponechat některou z jeho hranic přírodní.⁵⁸¹

V díle *Manuale militare* Wallhausen uvádí, že tábor by měl být postaven ideálně tam, kde je rovné a pevné podloží. V okolí nemají být žádné vyvýšeniny, které by bránily přehlédnutí terénu. Jestliže se terénním nerovnostem vyhnout nedá, je vhodné je zakomponovat do ležení při jeho opevňování. Nedoporučuje se tábořit přímo u lesa, protože by se skrz něj mohl nepozorovaně přiblížit nepřítel. Z bezpečnostních důvodů je tedy vhodné tábořit minimálně 100 kroků⁵⁸² od něj.⁵⁸³

Pokud by se z přírodních podmínek, které jsou vhodné pro táboření, měla vybrat jen jedna, je dle Wallhausena nejdůležitější voda, a to tekoucí nebo prýstící.⁵⁸⁴ Ta je důležitá kvůli přísunu pitné vody pro vojáky i pro koně. Silnější řeku lze také snadno využít jako přirozenou hranici tábora, díky které je možno situovat opevnění tábora pouze podél jeho tří zbývajících stran. Stojatá voda by nebyla vhodná, protože její voda většinou není pitná a obvykle ji ani není možné využít jako přirozené hranice tábora.

V horách nebo v kopcích není doporučeno tábořit mj. proto, že tam netečou dostatečně silné řeky. V nížině se zase musí dát pozor na to, jestli je řeka tak daleko po proudu ještě čistá a voda z ní pitná. Nedostatečně pevný břeh řeky nebo její bažinaté okolí znemožňují přístup k řece a nabírání vody, bažiny navíc nepříjemně zapáchají a voda v jejich okolí není vhodná k pití.⁵⁸⁵

V knize *Corpus militare* Wallhausen doplňuje, že je třeba dávat pozor na to, aby se vojsko neubytovávalo v bažinách, do kterých bylo zahrnuto nepřítelem.⁵⁸⁶ Autor nezmiňuje jednotlivé problémy, které přináší pobyt v tomto prostředí, lze se ale domnívat, že má na mysli např. nepříjemný hmyz, který se tam líhne, nemoci, které se tam snadno šíří, možné utonutí lidí, koní i ostatních zvířat, rezavění kovových částí zbraní a zbrojí, případně navlhnutí střelného prachu.

Při táboření je důležité mít možnost opatřit dostatek krmiva, vody, dřeva a slámy. Slámu autor zmiňuje jako krmivo pro koně, je ovšem podstatná i pro vojáky, kteří ji využívají například jako krycí materiál pro své přístřešky.

⁵⁸¹ J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, s. 97.

⁵⁸² Cca 75 m.

⁵⁸³ J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 18–19.

⁵⁸⁴ J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, s. 97.

⁵⁸⁵ J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 18.

⁵⁸⁶ J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 94.

V táboře musí být dostatek dřeva, které se využívá při zakládání ohňů na hlídkách a v kuchyni i při stavbě přístřešků vojáků.⁵⁸⁷

V díle *Kriegkunst zu Fuß* Wallhausen píše, že ležení může mít půdorys čtyřúhelníkový⁵⁸⁸, případně kruhový.⁵⁸⁹ V knize *Manuale militare* doporučuje a poté popisuje jako obvyklý tábor čtyřúhelníkový, který by měl být opevněn náspy a příkopy tvarovanými podobně, jako je tomu v případě pevnosti. Správně tvarované opevnění je důležité třeba tehdy, když hrozí, že se v noci bude z tábora střílet z děl. Dělostřelci si při správném nasměrování svých zbraní v tomto případě nebudou působit vlastní škody.⁵⁹⁰

Jako příklady, podle kterých by mohl být kvartýr postaven, uvádí Wallhausen tábory prince Mořice Oranžského před Gertrudenbergem v roce 1593 a před Grave v roce 1602 a tábor markýze Spinoly před Reinbergem roku 1606.⁵⁹¹

10.6.4 Ubytování

Johann Jacobi von Wallhausen řadí ve čtvrté části svého díla *Corpus militare* mezi umění důležitá pro válku i schopnost vojska se ubytovat. V této kapitole zmiňuje čtyři základní podmínky, které jsou podle něj k úspěšnému zvládnutí tohoto „umění“ důležité, a tyto body v dalších odstavcích rozvádí. Jedná se o znalosti jak v táboře ubytovat každou osobu dle jejího významu, jak rozdělit celý tábor ulicemi a uličkami, jak tábor dobře opevnit a jak ho dobře bránit.⁵⁹²

Prostor, který je přidělen k ubytování jednotlivým vojákům, se velmi liší podle jejich postavení a zařazení. Obyčejní pěší vojáci s mušketami nebo píkami dostanou jen nepříliš rozlehlé místo k postavení svého stanu či přístřešku, naopak důstojníci obdrží poměrně rozsáhlou plochu, na kterou se postaví jejich velký stan. Kolem něj by navíc měli mít ponechaný volný prostor.

Plocha určená k ubytování se rozdělí a každý se postupně dostaví na své přidělené místo. Nejprve to budou vysocí důstojníci, kteří velí nad celou armádou. Jejich ležení bývá umístěno v centrální části tábora. Ti si rozdělí svůj prostor tak, že velitel vojska, jeho lajtnant a polní maršál dostanou největší území, a to každý o rozloze 300 x 300 stop.⁵⁹³

⁵⁸⁷ J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 18.

⁵⁸⁸ V obrazových přílohách jeho děl se obvykle jedná o tvar čtverce nebo obdélníku.

⁵⁸⁹ J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, s. 98.

⁵⁹⁰ J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 19.

⁵⁹¹ Tamtéž, s. 17. Dva posledně jmenované tábory detailně popisuje v dalších částech této knihy a uvádí též jejich plány. Viz J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 82–84, Fig. 8, Num. 1, 3. Viz obr. 15 a 16 v příloze.

⁵⁹² J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 94

⁵⁹³ Cca 90 x 90 m.

Vrchní vachtmistr a kvartýrmistr dostanou přidělen menší prostor 150 x 50 stop.⁵⁹⁴ Ležení vrchního profouse a jeho lidí má mít rozlohu 300 x 100 stop⁵⁹⁵ a poměrně velké ležení, jehož rozměry ovšem nejsou v prameni specifikovány, má dostat též garda velitele vojska a jeho hosté či vyslanci, kteří přišli do tábora.

Jako druzí mají být ubytováni důstojníci a vojenští úředníci, kteří velí jednotlivým částem vojska, tedy nejprve vrchní velitel nad jezdeckým nebo nad pěchotou a jeho lajtnant, z nichž má každý dostat ležení o rozměrech 300 x 100 stop.⁵⁹⁶ Poblíž nich leží v některých případech vrchní vachtmistr⁵⁹⁷ a kvartýrmistr, kteří mohou být také ubytováni u svého praporce.

Jako třetí je podle Wallhausena vhodné ubytovat důstojníky dělostřelectva. Vrchní velitel nad artilerií je ubytován společně s děly a jejich příslušenstvím, proto potřebuje značně velký prostor 300 x 600 stop.⁵⁹⁸ Po něm se ubytovává vrchní vozmistr, tedy velitel nad trénem a vozy, na prostoru 150 x 50 stop.⁵⁹⁹ Tyto rozměry je ovšem možné upravit na základě aktuálního množství vozů u vojska.

Poté, co se ubytují i zbývající důstojníci, přijdou na řadu poddůstojníci a prostí vojáci. Wallhausen nejprve zmiňuje pěchotu: Autor zde počítá s regimentem o 1000 mužích, tedy deseti praporcích o 100 mužích. Jednotlivé praporce jsou ubytovávány pohromadě, každý na ploše 300 x 24 stop.⁶⁰⁰ Vojáci jsou v nich rozděleni do zástupů,⁶⁰¹ přičemž každý jeden muž má mít pro sebe plochu 8 x 4 stopy.⁶⁰² Velitelé mají pro své ležení vyhrazenou plochu větší. Nejvíce prostoru má hejtman, a to 24 x 24 stop.⁶⁰³ Jeho lajtnant a fendrich mají mít oba ležení rozlehlé 14 x 12 stop.⁶⁰⁴ Za zástupy vojáků má být ulice široká 18 stop,⁶⁰⁵ za kterou se nachází prostor vyhrazený pro markytány. Uvedené rozměry jednotlivých kvartýrů mohou být větší či menší s ohledem na skutečný počet vojáků v praporcích.⁶⁰⁶

V případě celého pěšího regimentu má největší plochu k ubytování obdržet plukovník, a to 500 x 60 stop.⁶⁰⁷ Pokud je regiment silnější a jeho lajtnant velí nad částí regimentu nebo dokonce nad jeho polovinou, má mu být dána k ubytování plocha stejně velká.

⁵⁹⁴ Cca 45 x 15 m.

⁵⁹⁵ Cca 90 x 30 m.

⁵⁹⁶ Cca 90 x 30 m.

⁵⁹⁷ J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 95.

⁵⁹⁸ Cca 90 x 180 m.

⁵⁹⁹ Cca 45 x 15 m.

⁶⁰⁰ Cca 90 x 7,2 m.

⁶⁰¹ J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 96.

⁶⁰² Cca 2,4 x 1,2 m.

⁶⁰³ Cca 7,2 x 7,2 m.

⁶⁰⁴ Cca 4,2 x 3,6 m.

⁶⁰⁵ Cca 5,4 m.

⁶⁰⁶ J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 97.

⁶⁰⁷ Cca 150 x 18 m.

Jestliže ale lajtnant funguje pouze jako výkonný důstojník plukovníka, má mít prostor menší a je ubytován vedle plukovníka. Zvláštní vymezený prostor dostanou také regimentní vachtmistr, kvartýrmistr, kaplan, šoltys, vozmistr a profous.

Co se týká jezdeckta, autor předpokládá jízdní praporec o 50 mužích, jízdní regiment by tedy čítal 500 vojáků. Vojáci budou stejně jako v případě pěchoty rozděleni do zástupů, ovšem vedle nich budou v dalších zástupech ustájeni jejich koně. Jeden jízdní praporec má mít kvartýr o rozměrech 190 x 44 stop,⁶⁰⁸ každý jezdec má mít ležení velké zhruba 10 x 10 stop.⁶⁰⁹ Ubytování důstojníků, poddůstojníků, vojenských úředníků nebo markytánů má být řešeno obdobně jako u pěchoty. Na ploše 40 x 70 stop⁶¹⁰ má být ubytován rytmistr, lajtnant a fendrich, přičemž rytmistovo ležení se má rozkládat na polovině dané plochy,⁶¹¹ zatímco lajtnant a fendrich obdrží její čtvrtiny.⁶¹²

Nutné je pamatovat také na umístění vozů. Mnoho jich patří k dělostřelectvu, z nichž některé vezou střelný prach a munici, jiné různé nářadí, jako třeba rýče a lopaty pro ženíjní práce. Dalším typem jsou vozy proviantní. K těm všem patří značný počet dalších koní, které je též třeba v táboře ustájit.⁶¹³

Kvartýrování má proběhnout tak, že pořádek pro ubytování vypracují vojenští stavitelé minimálně den před tím, než vojsko přitáhne na místo tábora. Polní velitel dá každému regimentnímu kvartýrmistrovi nákres, jak má situace vypadat. Hlavní kvartýrmistr po prostudování tábora vykáže každý regiment na své místo. Tento vymezený prostor potom regimentní kvartýrmistr s pomocí furýrů vojákům rozvrhne a vytyčí stanoviště jednotlivých praporců, kdy každý praporec bude odveden zvlášť na své místo.

Vojenští úředníci a svobodníci mají tu výhodu, že mohou v rámci kvartýru svého praporce zaujmout nejlepší místa.⁶¹⁴

10.6.5 Rozdělení tábora

Táborové ulice lze rozdělit na vnitřní a vnější. Hlavní vnitřní ulice vedou podélně skrz celý tábor. Mají být dvě až čtyři – jejich počet se odvíjí od velikosti tábora. Široké bývají zpravidla 100 stop.⁶¹⁵ Na jejich koncích by měly stát táborové brány. Aby mohlo být ležení takto členěno, je nejvhodnější formovat tábor do čtyřúhelníku. Vnější ulice potom vedou

⁶⁰⁸ Cca 57 x 13,2 m. J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 98.

⁶⁰⁹ Cca 3 x 3 m.

⁶¹⁰ Cca 12 x 21 m.

⁶¹¹ Cca 6 x 10,5 m.

⁶¹² Cca 3 x 5,25 m. J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 99.

⁶¹³ J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 23.

⁶¹⁴ J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 100.

⁶¹⁵ Cca 30 m.

okolo tábora či jednotlivých regimentů, které jsou v táboře ubytovány, a široké by měly být 250 stop.⁶¹⁶ Je důležité znát velikost každého z regimentů, a podle množství vojáků potom stanovit rozčleňující uličky procházející příčně skrze zástupy stanů.

V táboře se nacházejí kromě přístřešků prostých vojáků i větší stany úředníků a důstojníků, a také volná prostranství určená k různým účelům. Velitel má být ubytován uprostřed celého kvartýru, a jeho ležení má být postaveno čelem k nepříteli. Nedílnou součástí tábora jsou i stánky markytánů, které jsou situovány do jedné či více zvláštních uliček.⁶¹⁷

Za táborovým opevněním má být ponecháno shromaždiště, které slouží k sešikování celého vojska, a proto musí být dostatečně rozlehlé. Za ním leží přístřešky pěchoty. Ty jsou někdy rozděleny podle toho, zda jejich obyvatelé patří k přednímu nebo zadnímu voji. Přední voj bývá ubytován naproti nepříteli a zadní voj se zbývajících šik se nachází po stranách a v zadní části tábora. Jezdeckvo je ubytováno za předním vojem pěchoty a po stranách. Za jezdeckvem jsou na pravé straně děla s příslušenstvím a na levé straně proviantní vozy s příslušenstvím.

Pokud jednu z hranic tábora tvoří řeka, je třeba bránit jen tři zbývajících strany. V tom případě má být tábor uspořádán tak, že přední voj stojí proti nepříteli, zadní voj je na levé straně a ostatní šiky na straně pravé.⁶¹⁸

10.6.6 Táborové opevnění

V některých případech je nutné opevnit celý tábor, ovšem Wallhausen doporučuje vybrat k táboření takové místo, na kterém je možné využít přírodních podmínek, které se do opevňovacích prací zakomponují. Násep vhodný k obehnání tábora je podle autora šest stop vysoký a šest silný ve své spodní části,⁶¹⁹ nahoře silný čtyři stopy.⁶²⁰ Vedle něj má být příkop. Takto popsaná konstrukce by se ovšem v praxi pravděpodobně sesouvala, proto lze předpokládat, že k vytvoření takovéhoho náspu bývalo použito nějakého zpevňujícího materiálu – pravděpodobně větví nebo prken, což můžeme sledovat i v dobových ikonografických pramenech.

⁶¹⁶ Cca 75 m.

⁶¹⁷ J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 101–102.

⁶¹⁸ J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 19–20. Doporučovaná podoba tábora ležícího ve volném poli a tábora situovaného u řeky na obr. 10 a 11 v příloze. Komparace jednoho typu jeho táborů s táborem uvedeným v mladším spise *Les Travaux de Mars* na obr. 12 a 13 v příloze.

⁶¹⁹ Cca 1,8 m.

⁶²⁰ Cca 1,2 m.

Násep může být silnější a opatřený předprsní, na kterou se staví děla. Rozmístění děl k obraně tábora Wallhausen velmi doporučuje.⁶²¹

Opevňovací práce vykonávají vojáci bezplatně, pokud se jedná o práci běžnou. Kdyby měl být tábor důkladněji opevněný nebo pokud by práce byla jinak nestandardní, mají vojáci dostat odměnu.⁶²² V některých případech na šancích pracují kopáči opevnění, kteří jsou placeni jako vojáci. Ti navíc při tažení připravují cesty pro vojsko – odklízejí nerovnosti, zarovnávají příkopy atp.⁶²³

Jako další možný způsob zabezpečení tábora uvádí i Wallhausen stavbu vozové hradby.⁶²⁴

10.6.7 Táborové hlídky

Pokud vojsko táboří v poli, staví se hlídky a štítové hlídky do tábora i okolo něj,⁶²⁵ a to z jezdeckva i z pěchoty. Vzhledem k tomuto opatření se mohou vojáci snáze řadit do požadovaných formací a při cestě z tábora i zpět do něj se mohou pohybovat sešikovaní. V případě nedostatečného zaopatření hlídkami by mohl být jejich postup zmatečný a riskantní. Aby byla zachována schopnost vojska se rychle sešikovat, má se dbát na to, aby byl každý ubytován na svém přiděleném místě. Zvláště tedy pěchota, jezdeckvo, děla s příslušenstvím, proviant a proviantní vozy, plukovník, jednotliví důstojníci a úředníci.

Pokud hrozí nepřátelský vpád do vesnice, ve které je kvartýr vojska, je třeba si podle Wallhausena uvědomit tři základní věci: jestli je nepřítel pouze pěší nebo jízdní, jestli je vojsko lépe připraveno na střet s pěchotou či s jezdeckvem a jaké jsou podmínky dané vesnice. Je tedy nutné dobře znát výhody dané krajiny. Vědět, jestli je „rozlehlá nebo úzká, kopcovitá nebo plochá, holá nebo porostlá křovinami či lesy, jestli v ní tečou řeky a potoky, nacházejí se tam průsmyky, bažiny, nebo třeba močály.“⁶²⁶

Po zjištění těchto třech bodů je potřeba se proti vpádu zabezpečit, o což se stará hlavně vachtmistr, ale také kvartýrmistr, který dohlíží především na dění uvnitř kvartýru. Částečně se stará o denní i noční hlídky pohybující se uvnitř polního tábora či obce.⁶²⁷

Hlídky uvnitř tábora slouží především k zabránění škod vzniklých z nedbalosti, jakým může být třeba požár. Při kvartýrování v poli i ve vesnici je třeba pamatovat na dobré uložení střelného prachu, a to na nejbezpečnějším místě celého tábora. Prach, který patří

⁶²¹ J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 103.

⁶²² Tamtéž, s. 104.

⁶²³ Tamtéž, s. 105.

⁶²⁴ J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, s. 97.

⁶²⁵ J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 17.

⁶²⁶ J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, s. 105.

⁶²⁷ Tamtéž.

k dělům, má být ovšem situován přímo u nich. Musí být chráněn hlídkami a zároveň by měl být opatřen menším opevněním. Hlídky mají dávat pečlivý pozor na to, aby se od prachu držel co nejdál jakýkoliv oheň.⁶²⁸

V případě kvartýrování ve vesnici je vhodné nechat muniční vozy mimo vesnici nebo podle situace na jejím okraji. Tam jsou vozy bezpečnější před vypuknutím požáru nebo jiným nebezpečím, které hrozí ve vesnici. Munici mají hlídat tzv. doplšoldneři⁶²⁹ nebo pikenýři. Nemají to být mušketýři, protože kvůli jejich běžné manipulaci s ohněm by hrozilo, že prach omylem zapálí.⁶³⁰

Již bylo zmíněno, že se táborové hlídky obsazují vně i uvnitř tábora. Pokud společně kvartýruje jezdeckvo a pěchota, má vnější hlídky zajišťovat jezdeckvo. To dokáže v případě potřeby zareagovat na kontakt s nepřítelem rychleji, a tak informuje kvartýr dříve. Velikost této vnější hlídky je zohledněna skutečností, jak silný je nepřítel.

Jízdní vojáci drží hlídky také u hlavní brány. Jednat se má vždy o vojáky ze stejného praporu.⁶³¹ Tyto hlídky zajišťuje podle potřeby celá rota nebo její polovina, a to obzvláště tehdy, když se očekává kontakt s nepřítelem. Kaprál nebo rytmistr mezitím staví z jezdeckva štítové hlídky, které v případě potřeby varují i ty nejvzdálenější jedince jedním výstřelem. Tyto hlídky se mají střídát střídají každé dvě nebo tři hodiny.

Vnitřní hlídky jsou zastávány pěšími vojáky. Pohybují se především za táborovým opevněním a hlídkují také u vstupů dovnitř. Někdy se pohybují i mimo tábor, ovšem vždy blízko něj. Rozdělit je lze na hlavní hlídky a štítové hlídky. Hlavní hlídky jsou postaveny u branek do tábora a v jeho rozích. Pokud je tábor dostatečně silný a nepřítel ho bezprostředně neohrožuje, vyjde hlídka na každého vojáka zhruba každou čtvrtou noc. Pokud je tábor slabší a nepřítel blízko, může na něj vyjít každou druhou noc.⁶³²

Pěší štítové hlídky jsou v táboře dvojího typu. První typ je zřizován veřejně. Tyto hlídky se pohybují ve dne i v noci uvnitř příkopů nebo opevnění tábora a obvykle se střídají po jedné nebo dvou hodinách. Druhý typ je méně běžný, tajný. Tyto hlídky se formují ze svobodníků, když je nepřítel blízko a hrozí, že tábor přepadne. Ustanovují se v noci. Střídají se také po jedné nebo dvou hodinách, pro upozornění na nebezpečí střílí.

⁶²⁸ J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 23.

⁶²⁹ Jedná se o žoldnéře, kteří pobírali žold ve zvýšené, často dvojnásobné výši. Byli to zkušení a vycvičení bojovníci. V první polovině 17. století šlo nejčastěji o pikenýry, kteří museli být odvážní a zkušení, protože museli vydržet nápor jezdeckva a při útoku proráželi sestavu nepřítele.

⁶³⁰ J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, s. 103.

⁶³¹ J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 105.

⁶³² Tamtéž, s. 106.

Pokud žádné nebezpečí aktuálně nehrozí, svobodníci obcházejí s lajtnantem nebo jiným úředníkem celkem v šesti nebo sedmi osobách vnější příkopy, kde hledají další potencionální nebezpečí.⁶³³

Hlídky se zabezpečují dvěma způsoby: heslem a obchůzkou. Heslo vymýšlí velitel vojska, který ho předá vrchnímu vachtmistrovi. Od něj ho převezmou vachtmistři na regimentní úrovni a od nich poté šikovatelé. Potom čekají, než si dané slovo či větu všechny řady vojáků mezi sebou potichu předají. Heslo, které takto vachtmistr poslal, se k němu musí opět vrátit. Šikovatelé ho po této kontrole předají hejtmanům, kaprálům nebo rytmistrům, kteří obsazují hlídky, a svobodníkům, kteří se v noci na hlídkách střídají.

Heslo se předá i návštěvám v táboře nebo přítomným vyslancům. Uděluje jim ho velitel vojska prostřednictvím velitele gardy. Zabezpečení pomocí hesel se neprovádí v případě štítových hlídek, protože by to prý způsobovalo zmatek.⁶³⁴

Druhý způsob zabezpečení hlídek je prostřednictvím obchůzek. Ty v nebezpečných úsecích někdy kontroluje vrchní vachtmistr, obvykle je to ale úkolem regimentního vachtmistra. Každou hodinu mají být tyto štítové hlídky minimálně dvakrát kontrolovány prostřednictvím svobodníků.⁶³⁵

10.6.8 Kvartýrování ve vesnici

Wallhausen na rozdíl od většiny ostatních vojenských teoretiků, jejichž díla jsou v této práci rozebírána, popisuje vedle polních táborů také kvartýrování v obcích.⁶³⁶ Oba dva způsoby mají určité klady i zápory. V poli je vhodné se ubytovat, pokud je nepřítel příliš blízko. Vojsko by v tomto případě mělo zůstat v sestavě co nejpodobnější bitevnímu postavení, protože mu permanentně hrozí střet s nepřítelem. Jiná situace, kdy se vojsko ubytovává přednostně v poli, nastává, jestliže hrozí nakažení vojáků morem či jinou nemocí. Ubytování v poli je nutné logicky i tehdy, když vojsko něco obléhá, nebo pokud je země pustá a neobydlená.

Ve vesnici se kvartýruje, jestliže se nepředpokládá nepřítel příliš blízko. Pokud by se nepřítel přeci jen chtěl pohnout směrem k vojsku, musí být od něj toto vojsko dostatečně vzdáleno, aby mělo ještě dost času pro vyhlášení poplachu a seřazení do bitevního postavení.

⁶³³ Tamtéž, s. 107.

⁶³⁴ Tamtéž, s. 108.

⁶³⁵ Tamtéž, s. 109.

⁶³⁶ Kvartýrování ve vesnici zmiňuje též Raimondo Montecuccoli – viz podkapitola *Různé druhy táborů* v kapitole *Raimondo Montecuccoli - Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*.

Pokud je země dosud nevydrancovaná, nabízí vesnice vojákům pohodlnější ubytování, snadné opatření jídla a pití, i možnost sehnat si takřka jakékoliv další potřeby. Kvartýrmistr má v případě tohoto typu ubytování snazší práci než při táboření v poli, protože při plánování kvartýru vychází z podmínek jasně daných podobou obce.

Nevýhodou ubytování ve vesnici je například komplikovanější seřazení do bitevního postavení. Vojsko se často do jedné obce nevejde, proto musí být rozděleno do několika vesnic. V případě poplachu se potom těžko shání dohromady. Pohromadě mají kvartýrovat alespoň jednotlivé jízdní nebo pěší praporce. Pokud je regiment rozdělen a hrozí útoky nepřítele, je třeba mít dostatečný přehled o podobě vesnic a jejich okolí, aby nebyly jednotlivé části regimentu vzdáleny moc daleko od sebe, a mohly se v případě poplachu rychle semknout.⁶³⁷

Při táboření ve vesnici má být shromaždiště umístěno naproti nepřítelovu postavení. Pokud je to možné, má ležet na nějaké výšině, ze které je možné se rozhlížet po okolí.⁶³⁸

Ve vesnicích panuje větší nebezpečí šíření různých nemocí, protože v nich nepobývají pouze vojáci, ale i jejich stálí civilní obyvatelé, o jejichž zdravotním stavu se zpravidla nic předem neví. Stejně tak můžou vojáci nakazit civilní obyvatelstvo. Wallhausen proto souhlasí s ubytováváním armády ve vesnicích nepřátelských zemí, ale ve vlastních či spřátelených zemích ho nedoporučuje, leda by to bylo nutné z důvodů velmi nepříznivého počasí, kterým myslí např. silné deště nebo mrazy.

Další nevýhodou pobytu vojska ve vesnicích je skutečnost, že v nich vojáci rabují, a je jim jedno, zda to jsou vesnice přátelské či nepřátelské. Wallhausen konkrétně uvádí, že vykradou komory, sklepy, truhly i skříně. Židle, lavice a stoly, které jsou přibité, prý odtrhnou. Pokud vše nespálí, tak to rozstřílejí. Situace je tak kritická, že autor neváhá srovnávat takto jednající křesťanské armády s těmi pohanskými.⁶³⁹

Navrhuje možnost, jak danou situaci řešit, která ovšem působí spíše úsměvně: Pokud vojevůdce táhne s regimentem zemí na dlouhou vzdálenost (zde 50 mil)⁶⁴⁰ a dovolí mu zakvartýrovat na delší dobu (zde čtyři týdny), měli by vojáci dostat žold na šest měsíců dopředu. V tom případě prý nebudou svévolně působit škody civilnímu obyvatelstvu, nebudou bít muže a znásilňovat ženy.⁶⁴¹ V podmínkách, kdy vojáci dostávali žold běžně s několikaměsíčním zpožděním, ovšem tento návrh patrně nebyl příliš realizovatelný.

⁶³⁷ Tamtéž, s. 105.

⁶³⁸ J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 17.

⁶³⁹ J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, s. 104.

⁶⁴⁰ Délka míle se v různých geografických oblastech i v různých dobách značně lišila. Budeme-li počítat s její průměrnou hodnotou 7,5 km, jedná se cca o 375 km.

⁶⁴¹ J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, s. 104.

O kvartýrování ve vesnici se stará kvartýrmistr. Ta nejlepší místa ve vesnici získají důstojníci – nejprve velitel a potom jeho lajtnant. Fendrich má být v centru vesnice, zatímco ostatní vojenští úředníci jsou rozděleni mezi prosté vojáky. Jednotlivé korporalšafty⁶⁴² mají být ubytovány pohromadě, je-li to možné. U nich se nachází jejich kaprál, landpassat a někdy také šikovatel. Kvartýrmistr se má postarat o spokojenost vojáků i v tom ohledu, aby menší prapor nedostal větší kvartýr a větší prapor kvartýr menší. Svým dobrým plánováním má předejít sporům a závisti mezi vojáky. Kdyby k nepoměru přece jen došlo, měl by jednotlivé prapory mezi sebou vyměnit.

Kapitolu o kvartýrování ve vesnici v knize *Kriegskunst zu Fuß* uzavírá Wallhausen krátkou úvahou o tom, zda je lepší ubytovat regiment v poli nebo na vesnici. Bude-li to v poli, vojáci si prý slámu na pokrytí svých přístřešků stejně seženou v okolních vesnicích. Bude-li to ve vesnici, je možné, že vojáci vše svévolně zničí a zapálí.⁶⁴³

⁶⁴² Praporec bývá rozdělen na tři korporalšafty (v originále Corporalschafften), kterým velí kaprálové, kterým jsou k ruce tzv. landpassati. Korporalšafty fungují tak, že se rozdělí na dvě poloviny, přičemž jedné z nich velí kaprál a druhé landpassat, případně celému korporalšaftu velí kaprál a landpassat funguje jako jeho lajtnant. Za výcvik každého korporalšaftu zodpovídal jeho šikovatel (v originále Feldwebel). Andrej ROMANÁK, *Příspěvek k organizaci žoldnéřské pěchoty a jezdeckva*, in: Zdeněk Brandl – Josef Petrář (edd.), SVPP 1995 (= K 350. výročí bitvy u Jankova 1645–1995), s. 146–147.

⁶⁴³ J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, s. 106. Ilustrace kvartýrování ve vesnici dle Wallhausena na obr. 14 v příloze.

10.7 Raimondo Montecuccoli - *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*

10.7.1 Raimondo Montecuccoli

Významný císařský vojevůdce a generalissimus Raimondo Montecuccoli se narodil roku 1609 do italské šlechtické rodiny na zámku Montecuccolo poblíž Modeny.⁶⁴⁴ Zemřel následkem nehody v roce 1680 v Linci a pochován byl ve Vídni. Stalo se tak pouhý rok poté, co byl Leopoldem I. povýšen na vévodu.

Svoji vojenskou dráhu započal již v šestnácti letech, kdy začal sloužit pod svým strýcem Ernestem Montecuccolim,⁶⁴⁵ který trval na tom, že si jeho synovec projde všemi těžkostmi války, bude postupovat z pozice prostého vojáka⁶⁴⁶ – mušketýra⁶⁴⁷ – a navíc pozná službu u všech druhů vojska.⁶⁴⁸ V průběhu třicetileté války bojoval ve velkých bitvách u Breitenfeldu (1631), Lützen (1632), Nördlingenu (1634) a Wittstocku (1636). V roce 1639 upadl do švédského zajetí, ve kterém zůstal až do roku 1642. Nejprve byl držen ve Wismaru, později ve Štětíně, kde mu Švédové povolili volný přístup do knihovny pomoranských vévodů, ve které mohl studovat díla svých předchůdců. Tam také sepsal své první odborné vojenské pojednání *Trattato della guerra*.⁶⁴⁹

Po skončení třicetileté války bojoval např. v tzv. malé severní válce (1655–1660)⁶⁵⁰ a od roku 1661 vedl císařská vojska proti Turkům v Uhrách. V roce 1663 byl sice na čas zbaven velení, ovšem již roku 1664 byl povolán zpět, načež porazil Turky v bitvě u Sv. Gotthardu. Poslední válečné tažení, kterého se zúčastnil, proběhlo v letech 1672–1675 proti Francii.⁶⁵¹

Raimondo Montecuccoli sepsal řadu vojenských spisů, jejichž tvorbě se věnoval především v mírových dobách. Tak vznikla i jeho dvě nejrozsáhlejší díla – roku 1653 *Dell' arte militare* a roku 1670 *Della guerra col Turco in Ungheria*.⁶⁵²

Montecuccoli byl výborným vojevůdcem, který se navíc velmi dobře orientoval v ekonomice vedení války. Jeho nejznámějším a často citovaným výrokiem je: „Pro vedení

⁶⁴⁴ Helmut NEUHAUS, *Montecuccoli, Raimund Graf, Fürst, Herzog von Melfi*, in: NDB 18, Berlin 1997, s. 44. Dostupné online: <http://www.deutsche-biographie.de/ppn119064324.html>, cit. 5. 7. 2015.

⁶⁴⁵ John KEEGAN – Andrew WHEATCROFT, *Montecuccoli, Raimundo*, in: *Who's Who in Military History. From 1453 to the present day*, London – New York 1996, s. 202.

⁶⁴⁶ Otakar FRANKENBERGER, *Montecuccoli Raimondo*, in: *Kdo byl kdo. Slavní vojevůdci*, Praha 1997, s. 209.

⁶⁴⁷ H. NEUHAUS, *Montecuccoli, Raimund*, in: NDB 18, s. 44. Dostupné online: <http://www.deutsche-biographie.de/ppn119064324.html>, cit. 5. 7. 2015.

⁶⁴⁸ O. FRANKENBERGER, *Montecuccoli Raimondo*, in: *Kdo byl kdo*, s. 209.

⁶⁴⁹ H. NEUHAUS, *Montecuccoli, Raimund Graf, Fürst, Herzog von Melfi*, in: NDB 18, s. 44–45. Dostupné online: <http://www.deutsche-biographie.de/ppn119064324.html>, cit. 5. 7. 2015.

⁶⁵⁰ J. KEEGAN – A. WHEATCROFT, *Montecuccoli, Raimundo*, in: *Who's Who in Military History*, s. 201.

⁶⁵¹ O. FRANKENBERGER, *Montecuccoli Raimondo*, in: *Kdo byl kdo*, s. 209–210.

⁶⁵² H. NEUHAUS, *Montecuccoli, Raimund Graf, Fürst, Herzog von Melfi*, in: NDB 18, s. 45. Dostupné online: <http://www.deutsche-biographie.de/ppn119064324.html>, cit. 5. 7. 2015.

války je potřeba tři věci: peněz, peněz a zase peněz.“⁶⁵³ Ve svém díle *Memoire della guerra* zdůvodnil nutnost vydržování stálých vojsk, která po třicetileté válce nahradila dřívější vojska žoldnéřská.⁶⁵⁴

10.7.2 Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten

Raimondo Montecuccoli se stal autorem řady spisů o vojenství své doby, které vycházely

z jeho bohatých válečných zkušeností i ze studia knih antických vojevůdců. Ačkoliv se jeho spisy šířily v opisech, kterých je dnes řada uložena např. v Rakouské národní knihovně,⁶⁵⁵ na své vydání tiskem čekaly až do 18. století. Jeho paměti obsahující též úvahy o dobovém vojenství vyšly nejprve italsky roku 1703⁶⁵⁶ a podruhé hned následujícího roku 1704.⁶⁵⁷ Německé vydání jeho myšlenek o vojenství se poprvé objevilo až roku 1736.⁶⁵⁸ Jednalo se o spis *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*⁶⁵⁹ připravený k tisku na základě jednoho z Montecuccoliho rukopisů uložených v tehdejší vídeňské císařské knihovně, dnešní Rakouské národní knihovně.⁶⁶⁰ Právě z tohoto tisku vychází následující kapitola.

Kniha, která vyšla více než 50 let po Montecuccoliho smrti, obsahuje jeho krátký životopis a též epitaf. Po nich následuje vlastní autorův text o vojenství, do kterého spadají jak pasáže o bitevních taktikách, tak i texty o zřizování vojska, o výzbroji a výstroji nebo o vojenských táborech a jejich zásobování. Poměrně velký prostor je též věnován informacím o podobě a fungování tureckých armád. Svazek je přehledně strukturovaný do oddílů, článků, kapitol a v jejich rámci do jednotlivých bodů. Obsahuje též poznámky pod

⁶⁵³ Viz např. J. KEEGAN – A. WHEATCROFT, *Montecuccoli, Raimundo*, in: *Who's Who in Military History*, s. 202, nebo Hans F. HELMOLT, *Das Buch vom Kriege*, Berlin [1915], s. 1.

⁶⁵⁴ M. KOLDINSKÁ – I. ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách*, s. 131.

⁶⁵⁵ Viz katalog této knihovny dostupný na <http://www.onb.ac.at/kataloge/index.htm>.

⁶⁵⁶ Raimondo MONTECUCCOLI, *Memorie della guerra ed istruzioni d'un generale*, Venice 1703.

⁶⁵⁷ Raimondo MONTECUCCOLI, *Memorie del General Principe di Montecuccoli che rinfermano una esatta Istruzione*, Colonia 1704.

⁶⁵⁸ Dílo vydal Moritz Georg Weidmann (1686–1743), tiskař, knihkupec a nakladatel působící v Lipsku. *Weidmann, Moritz Georg <II.> (-1743)*, in: Consortium of European Research Libraries. Dostupné online <http://thesaurus.cerl.org/record/cni00028359>, cit. 28. 5. 2015.

⁶⁵⁹ Raimondo MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten des Fürsten Raymundi Montecuculi, Röm. Kays. Maj. Generalissimi, Worinnen die Anfangs-Gründe der Kriegs-Kunst sehr deutlich beschrieben sind*, Leipzig 1736. V této práci bude citováno právě toto vydání.

⁶⁶⁰ Tento rukopis byl sepsán až v pozdější fázi Montecuccoliho života v souvislosti s autorovými zkušenostmi

s jeho službou v habsburské armádě v 60. letech 17. století a tehdejší válkou proti Turkům. Konkrétně se tedy jedná patrně o trojdielné *Della guerra col Turco in Ungheria* z roku 1670 přeložené do němčiny. Viz H. NEUHAUS, *Montecuccoli, Raimund Graf, Fürst, Herzog von Melfi*, NDB 18, s. 45. Přestože pramen pochází z doby o něco mladší, než kterou se primárně zabývá tato práce, je stále ještě relevantní vzhledem k autorovým vojenským a válečným zkušenostem již od 20. let 17. století, které ho v následujícím životě pochopitelně ovlivnily.

čarou. Ty buď odkazují na konkrétní případy popisovaných obecných skutečností, nebo se jedná o citace antických autorů – například Vegetia, Cicera, Artistotela, Caesara nebo Tacita.

Pro tuto práci je zásadní Montecuccoliho kapitola o táborech⁶⁶¹ společně se závěrečným shrnutím knihy, které je ovšem v případě tohoto tématu obsáhlé skoro stejně, jako samotná hlavní kapitola.⁶⁶² Zmíněny budou také poučky obsažené v tematicky blízkých kapitolách o municích,⁶⁶³ o proviantu,⁶⁶⁴ o zavazadlech,⁶⁶⁵ o penězích⁶⁶⁶ a o nebojujících pracovních silách u vojska.⁶⁶⁷

10.7.3 Různé druhy táborů

V úvodu svého pojednání o vojenských táborech Montecuccoli uvádí jejich rozdělení na tábory krátkodobé a dlouhodobé a zmiňuje též možnost kvartýrovat v poli či ve vesnicích: Tábory se tedy dělí na krátkodobé a dlouhodobé, přičemž krátkodobými Montecuccoli myslí ty, ve kterých se stráví pouze jedna noc či několik dní, zatímco v dlouhodobých se zůstává například přes zimu.

Když je vojsko v přátelské zemi, může se rozdělit mezi několik vesnic, ve kterých zřídí své kvartýry, nebo leží pohromadě v jednom uzavřeném polním táboře. Pokud je nepřítel blízko, má vojsko ležet ve svém bitevním postavení v polním táboře. Autor doporučuje v táboře vytyčit shromaždiště⁶⁶⁸ v hlavním kvartýru, který je zpravidla uprostřed tábora. Na něm je potom možné seřadit vojáky do bitevního postavení. V případě kvartýrování ve vesnicích má být shromaždiště vojska situováno v noci za vesnicí a ve dne naopak v jejím čele. Na konci knihy autor doplňuje, že si mají jednotky ubytované ve vesnicích jezdit pro své rozkazy do hlavního kvartýru.⁶⁶⁹

Montecuccoli také krátce popisuje ideální podobu zimních kvartýrů. Uvádí, že je vhodné, aby se tábořilo poblíž velkého obchodního města, které bude tábor kryt. Poblíž má být řeka. Jednotky se mohou rozdělit do několika blízkých posádek, mají si být ovšem schopny navzájem přijít na pomoc. Zimní kvartýry mají být chráněny šancemi, případně zakryty řekami, horami nebo průsmyky. Hlídky mají být stavěny na tato místa, aby mohly

⁶⁶¹ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 70–75.

⁶⁶² Tamtéž, s. 316–321. Následující kapitola vychází především z hlavní kapitoly o táborech, která je v případě potřeby doplněna informacemi z tohoto závěrečného shrnutí.

⁶⁶³ Tamtéž, s. 41–42.

⁶⁶⁴ Tamtéž, s. 42–43.

⁶⁶⁵ Tamtéž, s. 43–44.

⁶⁶⁶ Tamtéž, s. 45–46.

⁶⁶⁷ Tamtéž, s. 173.

⁶⁶⁸ Není zde použit termín *Lärmenplatz*, který se objevoval v předešle studovaných pramenech, ale termín *Waffenplatz*, jehož význam je ovšem totožný.

⁶⁶⁹ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 317.

podávat zprávy o blížícím se nepříteli, případně ho na chvíli zadržet společně s dalšími skupinami vojáků, které hlídkují poblíž.⁶⁷⁰ Dále je nutné dovážet do kvartýrů z okolí proviant.⁶⁷¹

10.7.4 Výběr vhodného místa pro tábor

V případě stavby krátkodobého tábora je nutné zajistit především následující záležitosti: Vrchní kvartýrmistr má jet společně s některým z dalších vysokých důstojníků nebo úředníků a s částí jezdeckva napřed na místo plánovaného tábora, které náležitě obhlédnou. Místo, na kterém se bude tábořit, má být pohodlné. Znamená to, že na něm musí být voda, dřevo, krmení pro koně, tedy seno nebo tráva, v létě má být možné v něm nalézt stín, v zimě možnost se zakrýt.⁶⁷²

Tábor má ležet na výhodném místě, které je na jedné straně opatřeno nějakou přírodní překážkou, tedy např. řekou nebo skalami. Dané místo nemá být možné ostřelovat děly a nemají se na něm nacházet překážky, které by zamezovaly komunikaci mezi jednotkami, které leží v různých kvartýrech.⁶⁷³ Tábor má být zároveň položen tak, aby se dalo pohodlně dostat dovnitř i ven. Musí být též možné se bez obtíží zformovat do bitevního postavení a při stavbě tábora je třeba mít prostor pro obranu kopáčů opevnění.⁶⁷⁴

Výše uvedené body je vhodné dodržet i v případě dlouhodobého tábora. V jeho případě se ovšem objevují některé nové priority. Tábor má ležet na rovině nebo na zvolna stoupajícím terénu v oblasti, kde se nevyskytuje již žádné vyšší místo. Na tomto místě má být co nejmenší hrozba záplavy a požáru. Vzduch tam musí být zdravý. Jakmile se zkazí,⁶⁷⁵ je nutné z místa odejít.

Pokud na tábořišti překáží část lesa nebo křoviny, je nutné je pokácet, posekat a odklidit nebo spálit.⁶⁷⁶ Jestliže panuje obava ze záplav, je nutné postavit hráze nebo vykopat koryto, kterým voda odteče. Tábor je nutné udržovat v čistotě a veškeré odpady zakopávat. Zároveň je třeba hlídat všechny ohně, aby nedošlo k požáru.

Postavit tábor u řeky je vhodné z několika důvodů. Funguje jako přirozená ochrana jedné strany tábora, je to zdroj vody, jejím prostřednictvím je možné se zbavovat některých

⁶⁷⁰ Tamtéž, s. 74.

⁶⁷¹ Tamtéž, s. 75.

⁶⁷² Tím je patrně myšlena např. možnost postavit přístřešek z větví atp.

⁶⁷³ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 71.

⁶⁷⁴ Tamtéž, s. 316.

⁶⁷⁵ Zkažený vzduch je obvykle způsoben špatným zakopáváním odpadů – viz zmínka o nutnosti jejich zakopávání o dva odstavce níže.

⁶⁷⁶ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 72.

nečistot a odpadů a ulehčuje zásobování. Přes ni je nutné postavit most, jehož oba konce mají být opatřeny opevněním, aby ho nemohl nepřítel zničit.⁶⁷⁷

10.7.5 Rozdělení tábora

Tvar a velikost jednotlivých kvartýrů má být stanovena dle podoby celého tábora a také podle počtu pěších a jízdních vojáků a množství děl a zavazadel u trénu. Příliš úzký tábor je ke kvartýrování prý nepohodlný a hrozí v něm zvýšené nebezpečí požáru, který se tam může snáze rozšířit z táborového ohně, či být dovnitř vhozen nepřítelem. Množství lidí v táboře nemá být příliš malé, aby ho snadno nezdolal nepřítel, ale ani příliš velké, protože tehdy je pro hlídky obtížné kontrolovat veškeré okolí tábora a hůře se potom také brání. Kvartýry mají být ideálně čtvercové. Kompanie jezdců by měla mít kvartýr o rozměrech 12x12 až 15x15 kroků,⁶⁷⁸ pěší kompanie 8x8 kroků.⁶⁷⁹

Pokud vojsko táboří v bitevním postavení, zůstávají jeho voje pohromadě. Jedinou změnou oproti postavení před bojem je zvětšení mezer mezi jednotlivými vojáky, aby mohli pohodlně odpočívat a také aby měli volný prostor k vycházení ze svého ležení.⁶⁸⁰ Pro příhodné postavení k dalšímu pochodu mají jednotky tvořící přední voj zakvartýrovat na stranách tábora, odkud budou nejsnáze vycházet.⁶⁸¹

10.7.6 Táborové opevnění

Tábor se má zajistit vozovou hradbou a palisádou, případně také opevněním vysokým šest stop⁶⁸² a širokým tři stopy.⁶⁸³ Velká děla se svým příslušenstvím mají být postavena uprostřed tábora a proti jeho vchodům. Pokud se blíží nepřítel, připraví se k použití také polní děla. V závěru knihy autor doplňuje, že pokud se poblíž tábora nachází bažina nebo

⁶⁷⁷ Tamtéž, s. 73.

⁶⁷⁸ Cca 9x9 metrů až 11,25x11,25 metrů.

⁶⁷⁹ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 73. Cca 6x6 metrů. Bohužel není jasné, kolik v této pěší či výše uvedené jízdní kompanii má být celkem vojáků. Montecuccoliho počty nejsou v jeho knize příliš konkrétní: O dělení vojska píše pouze to, že se dělí do rot o zhruba osmi nebo deseti mužích, z nichž jsou složeny tzv. korporalšafy o několika rotách, a z nich sestávají kompanie o mnoha korporalšaftech. Viz R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*,

s. 4. To, že by se např. pěší kompanie o 100 mužích (jak ji početně definuje J. J. von Wallhausen – viz J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus militare*, s. 96) vešla do kvartýru o rozměrech 6x6 metrů, je zcela nereálné, a muselo se tedy jednat o podstatně menší počet vojáků. Pro srovnání uveďme, že Wallhausen tamtéž doporučuje pro stočlennou pěší kompanii ležení o rozměrech 300x24 stop, tedy cca 90x7,2 metru.

⁶⁸⁰ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 74.

⁶⁸¹ Tamtéž, s. 318.

⁶⁸² Cca 180 cm.

⁶⁸³ Cca 90 cm.

stojatá voda, je možné tuto část tábora zajistit pouze vozovou hradbou, frískými koni⁶⁸⁴ nebo palisádami – tedy těmi opevňovacími prvky, které je možné kdykoliv opět odklidit. Vojáci si mohou stavět své přístřešky nebo stany až po opevnění tábora.⁶⁸⁵

Okolo tábora se staví opevněná místa vyvýšená oproti okolí, na něž se umístí děla, dále potom menší šance okolo celého tábora a např. reduty.⁶⁸⁶ Opevnění má být vzdáleno od stanů v kvartýrech asi 3 nebo 4 pruty.⁶⁸⁷ Prostor mezi stany a opevněním potom slouží jako táborové shromaždiště pro případ poplachu.⁶⁸⁸

Pěchota i jezdeckto mají uzavírat vchody do tábora pomocí tzv. španělských jezdců,⁶⁸⁹ vozů, klád, závor atp. Pakliže je někdo vyslán z tábora na výzvědy po okolí, má být o tom učiněn písemný zápis.⁶⁹⁰

10.7.7 Táborové hlídky

Hlídky mají být zajišťovány různými způsoby. Montecuccoli popisuje v krátkodobém i dlouhodobém ležení vně tábora štitové hlídky, přiměřený počet vojáků na obchůzce kolem tábora, vyzvědače a další skupinky pěších i jízdních hlídkujících vojáků. Někdy se táboří tak, že je pěchota společně s velkými děly umístěna v hlavním kvartýru, zatímco jezdeckto táboří v lese nebo v blízkých vesnicích. Tehdy mají být hlídky obstarány pěchotou, která nepotřebuje tolik času k přípravě na boj.⁶⁹¹ Hlídky mají být vždy připraveny a rozeslány již předtím, než se vojsko utáboří.⁶⁹² Mají obcházet nejen vně tábora, ale také stát na opevnění a hlídat též proviant a píci.⁶⁹³

Ve dne mají být rozestavěny dvojité hlídky na tři sta kroků⁶⁹⁴ od tábora, a to na vyvýšených místech či na stromech, zatímco v noci mají stát o něco blíže, především na křižovatkách a rozcestích. Na takových místech by prý měli být schopni dobře vidět, ale neměli by být viděni. Mezi tyto dvojité hlídky se staví hlídky jednoduché. Hlídkující

⁶⁸⁴ Tzv. fríský kůň je trám, z jehož boků trčí do stran bodce nebo špičaté kůly. Používal se jako protipěchotní překážka. V. KUPKA a kol., *Pevnosti a opevnění*, s. 439.

⁶⁸⁵ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 318.

⁶⁸⁶ Uzavřená předsunutá opevňovací stavba obvykle čtvercového nebo obdélníkového půdorysu. V. KUPKA a kol., *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 503.

⁶⁸⁷ V originále je užito jednotky zvané „Rute“, jejímž ekvivalentem je český „prut“. Velikost této jednotky kolísá zhruba mezi 3 a 6 metry, nelze tedy jednoznačně určit, o jaké vzdálenosti Montecuccoli mluví. Může se jednat o 9 až 24 metrů.

⁶⁸⁸ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 73.

⁶⁸⁹ Tzv. španělský jezdec byl v této době lehkou překážkou ze zahrocených dřevěných kolíků umístěných vřídovitě kolem centrální tyče. V. KUPKA a kol., *Pevnosti a opevnění*, s. 516–517. Viz obr. 20 v příloze.

⁶⁹⁰ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 70.

⁶⁹¹ Tamtéž, s. 70.

⁶⁹² Tamtéž, s. 71.

⁶⁹³ Tamtéž, s. 319.

⁶⁹⁴ Cca 225 metrů, pokud předpokládáme německý krok o zhruba 0,75 metru. Je ovšem možné, že Montecuccoli používal této jednotky dle rakouského úzu, a v tom případě by se jednalo o dvojnásobnou délku. To platí zde i ve všech dalších poznámkách s přepočty kroků na metry.

jezdci nemají nikdy sesedat z koní. Nikomu nesmí být dovoleno přijít příliš blízko k táboru, dokud se nezjistí, o koho se jedná. O dalších tři sta kroků dále od obsazených hlídkových postů⁶⁹⁵ mají projíždět další skupinky vojáků, obvykle dragounů. Ti se mají co nejvíce skrývat, aby je nepřítel neodhalil, a mohli tak podávat informace o jeho pohybu. Pokud jsou prozrazeni, mají dát nejbližší hlídce znamení jedním silným výstřelem z muškety.⁶⁹⁶ Do okolí má být dále rozesláno několik vyzvědačů, kteří mají vyrazit až k vnějším hlídkám nepřítele.⁶⁹⁷

Pokud se tábořící vojsko obává vpádu nepřítele, doporučuje autor překvapit ho vlastním útokem, případně očekávání nepřítele na skrytém místě, okolo kterého musí nepřítel protáhnout, následované útokem ze zálohy. Obě dvě varianty by měly nepřítele vyděsit a rozptýlit tak jeho jednotky.⁶⁹⁸

Hlídky se mají střídát při rozbřesku a při západu slunce. Je třeba je rozestavět tak, aby nepřítel nemohl přepadnout jednu hlídku bez vědomí jiné hlídky, a aby těm nejbzdálenějším nemohl nepřítel zabránit v návratu zpět do tábora. Jejich počet má být zřízen dle aktuální potřeby. Umístěny mají být především u vchodů do tábora, které bývají nejslabšími místy po obvodu tábora. Uvnitř tábora se staví k dělům a munici, k praporům, k proviantu, k vězení, do hlavního kvartýru, na volné plochy a na tržiště. Pro důkladné hlídání je třeba stanovit heslo a určit hlídkující skupinky i samostatné zvědy posílané ven.⁶⁹⁹

Poplach se vyhláší pomocí jedné rány z děla, zapálení ohně, kouřového signálu, nebo určité speciální trubky, která je větší než běžné trubky trubačů, a má tedy odlišný zvuk. Montecuccoli zde doplňuje, že takovéto trubky měl švédský král Karel Gustav na tažení v Polsku roku 1657 a že se běžně užívají také u tureckého vojska.⁷⁰⁰

10.7.8 Zásobování tábora proviantem

V krátkodobém i dlouhodobém táboře je třeba zajistit zásobování proviantem. Cesta, po které se budou potraviny dovážet, má být zabezpečená proti nepříteli, aby mohli všichni prodavači a trhovci bezpečně projít.⁷⁰¹ Markytánům a vozkům se má v ideálním případě zajistit bezpečný doprovod do tábora.⁷⁰² Kromě toho mají být v táboře (a nikdy mimo něj)

⁶⁹⁵ Tedy zhruba 450 metrů od tábora.

⁶⁹⁶ Silnějšího výstřelu se docílí nabitím do hlavně většího množství střelného prachu.

⁶⁹⁷ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 317–318.

⁶⁹⁸ Tamtéž, s. 316.

⁶⁹⁹ Tamtéž, s. 74.

⁷⁰⁰ Tamtéž, s. 70.

⁷⁰¹ Tamtéž, s. 72.

⁷⁰² Tamtéž, s. 319.

prodávána ukořistěná případně ulovená zvířata. Do okolí tábora jsou také rozesílány s náležitým ozbrojeným doprovodem spízní jednotky, které shánějí potraviny pro obyvatele tábora i pro táborové zvířectvo. Mají vycházet nenadále v různé časy, aby nepřítel nemohl vysledovat interval mezi jejich odchody a nemohl je tak snadno přepadnout.⁷⁰³

Jednou z nejdůležitějších potřeb, které je nutné mít v táboře, je pitná voda. Tu je možné získat ze studánky, studně nebo z řeky. Musí se dávat pozor na to, jestli je v pořádku,⁷⁰⁴ a je třeba též zajistit, aby ji nepřítel nemohl zahradit nebo jinak zamezit v jejím získávání. Dřevo musí být v táboře z několika důvodů – pro stavbu přístřešků vojáků i pro ohně hlídek a kuchyně.⁷⁰⁵

Raimundo Montecuccoli si důležitost zásobování velmi dobře uvědomuje, a proto píše: „Kdo může žít a uživit se pouze ze vzduchu, ten může jít do války bez proviantu. Hlad je daleko ukrutnější než meč a nedostatek jídla zruinoval více armád než bitvy. V případě všech ostatních problémů se dá najít nějaké řešení, ale pokud není dostatek potravin, není žádné jiné cesty, a lidé jsou tak poraženi bez boje.“

Mezi potraviny, které jsou pro člověka vždy potřebné, autor řadí chléb, sůl, suchary, ocet a nápoje. Pro koně je bezpodmínečně nutný ječmen, oves, seno, sláma a tráva. Dále je vhodné mít dostatek čerstvého a nasoleného masa, másla, sýru, špeku, nasolených ryb a zeleniny.

Jeden voják prý denně spotřebuje zpravidla dvě libry chleba,⁷⁰⁶ libru masa,⁷⁰⁷ jeden máz vína⁷⁰⁸ nebo dva mázy piva.⁷⁰⁹ Týdně se k tomu připočítává půl libry soli.⁷¹⁰ Na jednoho koně potom denně připadá šest liber ovsa⁷¹¹ nebo čtyři libry ječmene;⁷¹² týdně potom tři otepi slámy.⁷¹³ Za rok se spotřebují na jednu osobu asi čtyři korce nebo pytle obilí a dvě bečky piva.

Pro proviant mají být zřízeny sklady, které budou bezpečné a umístěné poblíž tábora. Potraviny se do nich mají dovážet tažnými zvířaty, na vozech nebo po řece. Tažných zvířat

⁷⁰³ Tamtéž, s. 72.

⁷⁰⁴ Na konci knihy je tato informace konkretizována – je třeba dávat pozor na to, aby voda nebyla nepřítelem otrávena. R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 319.

⁷⁰⁵ Tamtéž, s. 72. Ačkoliv to na tomto místě zmíněno není, dřevo je užitečné pochopitelně též při stavbě opevnění tábora – viz např. výše zmínění španělských jezdců.

⁷⁰⁶ Cca 1 kg.

⁷⁰⁷ Cca 0,5 kg.

⁷⁰⁸ Máz je objemovou jednotkou odpovídající 0,3 až 2 litrům kapaliny. Budeme-li předpokládat, že se u Montecuccoliho jedná o rakouský máz, je zde řeč o cca 1,415 litru.

⁷⁰⁹ Cca 2,83 litru.

⁷¹⁰ Cca 0,25 kg.

⁷¹¹ Cca 3 kg.

⁷¹² Cca 2 kg.

⁷¹³ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 42.

a vozů by měl být ideálně dost velký počet na to, aby mohl při jejich příjezdu do tábora odjíždět jejich stejný počet z tábora ven pro další náklad. Sklady proviantu mají být založeny na místě se zdravým vzduchem. Mají se často doplňovat čerstvými potravinami. Zásobit se mají též mlýny na větrný, vodní, koňský nebo ruční pohon a také pecemi na chléb.

Pro dobré fungování tábora jsou stanovovány proviantní řády, které se týkají především pekařů, trhovců, kramářů a prodeje masa a ryb. V nich bývá uvedeno například to, že má být veškeré zboží oceněno k tomu ustanoveným komisařem. Cena má být co nejnižší, ale má zohledňovat obtížnost a nebezpečnost dovozu zboží.

Uvedené rozměry a váhy zboží mají odpovídat realitě; zboží má být kvalitní a nemá se jednat o padělky. Zboží má být u vojska zajištěno proti krádežím a proti požáru a má se uložit na takové místo, aby se rychle nekazilo. Proviant, který je určen k rozdělení na přiděly jednotlivým vojákům, se má rozdělit spravedlivě dle soupisu vojáků, kteří táhnou s armádou. V některých případech se potraviny doplňují při sklizni obilí v zemi, kterou vojsko právě prochází, jindy z kontribucí.

Montecuccoli se vyjadřuje také k pomůckám pro zpracování potravin: Uvádí, že se peci na chléb mají zahrabávat zeminou. Je třeba také vyrábět ruční mlýny na obilí. Ty se často staví z kamenů, na které se při tažení narazí – obvykle kamenů z opuštěných domů.⁷¹⁴

10.7.9 Zajištění tábora municí a dalšími potřebami

Raimundo Montecuccoli ve svém díle rozebírá i další potřeby nutné k fungování vojska ve vojenských táborech. Mezi ně patří například munice a dalších předměty důležité k obsluze zbraní, které autor souhrnně označuje jako „válečné potřeby“. Jimi se rozumí především střelný prach, doutnáky a kule pro ruční palné zbraně i pro děla. O tom, kolik se tohoto vybavení s sebou vezme na tažení, se má rozhodnout na základě zhodnocení země, kterou se bude procházet, podle úmyslů, které v ní má vojevůdce, a také podle toho, zda je možné armádu těmito věcmi zásobit v průběhu tažení. Zpravidla se bere pro každé dělo, hmoždír a houfnici⁷¹⁵ sto kulí,⁷¹⁶ zatímco pro každého mušketýra jedna libra olova,⁷¹⁷ ze které se obvykle odlije šestnáct kulí. Montecuccoli si je ovšem vědom nejednotnosti výzbroje střelců a doplňuje, že kdyby měla mušketa větší ráži, má se z libry odlít raději menší množství větších kulí, než aby se odlévaly kule podkaliberní, které by při výstřelu

⁷¹⁴ Tamtéž, s. 43.

⁷¹⁵ Tamtéž, s. 41.

⁷¹⁶ Velikost kulí a jejich váha závisela na ráži děla, která se mohla pohybovat od jedné libry v případě falkonetu po desítky liber u kartounu.

⁷¹⁷ Cca 0,5 kg.

nebyly vypáleny tak silně a přesně. Kromě libry olova připadá na každého mušketýra také půllibra kvalitního střelného prachu, případně dvě třetiny libry prachu méně kvalitního. Vojáci vyzbrojení pistolemi z jedné libry olova odlévají zhruba třicet dva kulí. Množství doutnáku, které s sebou vojsko bere natažení, se má odvodit od faktu, jak rychle se spotřebovává. Za jednu hodinu obvykle odhoří prý 9 coulů doutnáku.⁷¹⁸

10.7.10 Zavazadla vojáků na tažení

Jedna z kapitol Montecuccoliho knihy se zabývá zavazadly, které je třeba přepravovat při tažení armády. Jedná o ty předměty, které jsou potřebné ve vojenských táborech, a je tedy nutné je do nich nějak dopravovat. O obtížnosti tohoto úkolu se autor zmiňuje hned na začátku: „Neexistuje slovo, kterým by příroda lépe vystihovala ve své podstatě bagáž,⁷¹⁹ než latinské slovo *impedimenta*, které znamená nesnáze a překážky.“⁷²⁰ Dodává, že stejně tak, jako je nutné jíst, pít, odpočívat a chránit se proti větru a dešti, je také potřeba vařit, péct, mít dostatek jídla, pití a krmení pro zvířata, oblékat se, spát, mít stany, vozit s sebou nářadí a nádoby na všechno potřebné. Osobám, které se o tohle všechno starají, se souhrnně říká trén.

Vojenské řády stanovují různé podmínky pro převážení zavazadel. Raimundo Montecuccoli se obrací nejprve k řádu Maxmiliána II., ve kterém se prý povoluje dvanácti jezdcům jeden společný nákladní kuň. V jiném řádu je údajně zase dovoleno každému důstojníkovi mít pro sebe jen určité množství zavazadel a koní, což je prý stále ještě dodržováno v případě vojáků v posádkách v Uhrách.⁷²¹ Císařská armáda má mít v poli povolené čtyři vozy a jednoho trhovce na jednu kompanii. Každý jezdec smí mít vedle svého válečného koně ještě jednoho malého pro převážení nákladu. Mušketýrům mohou zavazadla nosit jejich ženy a tažná zvířata. Mimo tyto základní přepravní možnosti každého jednotlivce se potom počítají společné proviantní vozy, vozy pro nemocné a řemeslnické vozy s náradím.⁷²²

10.7.11 Nebojující osoby u vojska

U vojska se nachází vedle trhovců i řada dalších nebojujících osob, které vykonávají práce důležité pro fungování vojska. Autor nejprve popisuje tyto osoby u tureckých

⁷¹⁸ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 42. Cca 225 mm.

⁷¹⁹ Tamtéž, s. 43.

⁷²⁰ Plurál latinského slova *impedimentum* ve svém druhém významu znamená též zavazadla či vozatajstvo.

⁷²¹ V době vzniku díla, tedy v 60. letech 17. století.

⁷²² R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 44.

armád,⁷²³ až poté se dostává k situaci u císařské armády. Popisuje, že řemeslníci a dělníci musejí být věrní, upřímní, zruční a zkušení. Na tažení se pohybují obvykle společně s trémem a dělostřelectvem.

K obvyklým úkolům kopáčů opevnění patří úprava cest, po kterých má projít vojsko, vyrábění fašin⁷²⁴ atp. Kopáčům leckdy pomáhají i pěší vojáci a dřevorubci, kterých by mělo být drženo několik u každého regimentu, a potom také chlapci z trénu.

Pokud se vykonávají mimořádné práce jako opevňování tábora nebo vytvoření fortifikační linie okolo obléhaného místa, mají s prací pomoci místní hospodáři, případně se má vojákům tato nadstandardní práce zaplatit.

Pokud mají být u vojska průvodci, zvědi, markytáni a obchodníci, mají se vojevůdci zařídit stejně, jako to dělají Turci.⁷²⁵ Ti jako zvědy a průvodce používají vojáky z oblasti, kterou se prochází, a kteří tedy znají místní jazyk a zvyky. Využívají také služeb přeběhlíků od nepřítele nebo úplatných hospodářů a válečných zajatců.⁷²⁶

⁷²³ Tamtéž, s. 172–173.

⁷²⁴ Fašiny jsou svazky slámy nebo větví, které sloužily ke zpevnění bažinatých cest a polních opevnění.

⁷²⁵ R. MONTECUCCI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 173.

⁷²⁶ Tamtéž, s. 172–173.

10.8 Komparace pohledů na vojenské tábory v prostudovaných příručkách

Sedm výše popsaných přístupů k vojenským táborům se v mnoha případech shoduje. Výrazné rozdíly jsou poměrně výjimečné, přesto se v některých bodech setkáváme dokonce s diametrálně odlišným přístupem některých teoretiků. Jednotliví autoři se mnohdy liší v kladení různého důrazu na konkrétní problémy: Z díla Leonhardta Fronspergera tak můžeme vyčíst především rozličné možnosti opevnění polního tábora valem nebo vozovou hradbou, zatímco *Kriegs Discurs* připisovaný du Bellayovi⁷²⁷ nám podává poměrně detailní informace o postupu při vytyčování a stavbě tábora či rozměrech kvartýrů.

V následujícím textu budou porovnány přístupy všech studovaných teoretiků k jednotlivým otázkám týkajícím se vojenských táborů, přičemž budou zdůrazněny ty body, ve kterých se autoři od sebe liší.

10.8.1 Výběr vhodného místa pro tábor

Lze předpokládat, že za dobrých prováděl průzkum místa, na kterém měl být postaven tábor, o čemž se výslovně zmiňují Fronsperger,⁷²⁸ Basta⁷²⁹ a Montecuccoli.⁷³⁰ Danou oblast měl prohlédnout ideálně velitel vojska nebo vrchní kvartýrmistr. Ačkoliv tento postup patrně nebyl nutný v případě krátkodobých táborů, které sloužily vojákům pouze jednu noc či několik málo dní, byl pravděpodobně velmi vhodný při dlouhodobějším táboření.

Průzkumníci měli ověřit, zda místo splňuje vhodné podmínky pro výstavbu tábora. Fronsperger,⁷³¹ Schwendi,⁷³² Basta,⁷³³ Wallhausen⁷³⁴ i Montecuccoli⁷³⁵ uvádějí čtyři totožné základní podmínky, které mělo tábořiště splňovat, a pokud se na něm přímo nenacházely, mělo být možné tam tyto náležitosti snadno dopravit. Jimi jsou voda, dřevo, proviant a píce. Schwendi, Basta a Montecuccoli o nich tvrdí, že pokud jsou tyto čtyři věci k dispozici, lze tábor považovat za pohodlný.⁷³⁶

⁷²⁷ Pro lepší přehlednost a srozumitelnost bude v následujícím textu přístupováno ke *Kriegs Discursu* jako k dílu Guillaumea du Bellaye a jako takové bude označováno, přestože du Bellayovo autorství spisu bylo zpochybněno.

⁷²⁸ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. LXXXIXa.

⁷²⁹ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 34.

⁷³⁰ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 71.

⁷³¹ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. LXXXIXa.

⁷³² L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 34.

⁷³³ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 38.

⁷³⁴ J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 18.

⁷³⁵ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 71.

⁷³⁶ Lazarus von Schwendi se jako jediný ze studovaných teoretiků výběrem místa vhodného pro tábor přímo nezabýval. Tyto čtyři záležitosti uvedl pouze jako podmínku pro označení tábora za pohodlný.

Důležité byly též přírodní podmínky v okolí tábora, které se v ideálním případě mohly využít jako jeho přirozené hranice. Všichni autoři se shodují v tom, že vhodnou hranicí tábora je řeka. Ta může být využita též jako zdroj pitné vody, jako prostředek, po kterém je možné tábor zásobovat,⁷³⁷ a zároveň jako způsob, jak se zbavit odpadu snáze než prostřednictvím jeho zakopání do země.⁷³⁸ Názory na přítomnost stojaté vody či přímo bažiny se ovšem u jednotlivých teoretiků liší. Zatímco du Bellay⁷³⁹ a Wallhausen⁷⁴⁰ blízkost bažin v okolí tábora z hygienických důvodů odmítají, Montecuccoli⁷⁴¹ sice požaduje stavbu tábora na zdravém místě, ale přítomnost bažiny nevyklučuje. S její přítomností dokonce počítá jako s jednou ze situací, kdy není nutné stranu tábora směřující k bažině nijak výrazně opevňovat. Jan Tarnowski⁷⁴² bažinu považuje za možnou přirozenou překážku chránící tábor.

Názory se též liší v otázce využití lesa jakožto hranice tábora. Zatímco lesní porost či křoviny du Bellay⁷⁴³ a Basta⁷⁴⁴ doporučují využít jako přirozenou hranici, Wallhausen⁷⁴⁵ je odmítá. Své rozhodnutí vysvětluje poměrně logicky tím, že skrze les se může nepřítel snadno nepozorovaně přiblížit, proto radí, aby tábor stál od lesa alespoň 100 kroků.⁷⁴⁶ Rozdílnost přístupů je patrně dána otázkou, o jaký les se jedná. V případě hustého neprostupného porostu lze les patrně využít jako přirozené opevnění, ovšem řídký les v okolí tábora bude spíše na škodu.

Mezi dalšími překážkami, které jsou v příručkách doporučovány jako přirozené hranice, můžeme nalézt skály a příkopy.⁷⁴⁷

Ze studovaných teoretiků by někteří volili pro umístění tábora rovinu, jiní úbočí a další vrchol kopce. Rovné a pevné podloží, okolo kterého se nenachází žádné vyvýšeniny, doporučuje Wallhausen.⁷⁴⁸ V tomto případě je možné mít dobrý přehled o okolí a navíc nehrozí, že bude do tábora střílet výše postavené nepřátelské dělostřelectvo. Podobně se na věc dívá i Montecuccoli,⁷⁴⁹ jehož ideálem je rovina či zvolna stoupající kopec. Na svahu

⁷³⁷ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 501.

⁷³⁸ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 73.

⁷³⁹ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 501.

⁷⁴⁰ J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 18.

⁷⁴¹ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 72, 318.

⁷⁴² J. TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, s. [XXXVb].

⁷⁴³ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 443.

⁷⁴⁴ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 38.

⁷⁴⁵ J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 18–19.

⁷⁴⁶ Cca 75 m.

⁷⁴⁷ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 37; R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 71.

⁷⁴⁸ J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 18–19.

⁷⁴⁹ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 72.

by svůj tábor stavěl Tarnowski,⁷⁵⁰ protože se z této pozice dá dobře bránit proti nepříteli palbou z děl. Na úbočí kopce nebo přímo na jeho vrcholu doporučuje stavět tábor Basta.⁷⁵¹ Je tomu tak proto, že tím získává výškovou převahu proti nepříteli, který tak nejen že nemůže do jeho tábora snadno střílet, ale ani do něj nevidí. Patrně z podobných důvodů totéž doporučuje i du Bellay.⁷⁵² Ačkoliv se jednotliví autoři v přístupu k této otázce značně liší, udávají poměrně logické důvody pro svá rozhodnutí. Záleželo tedy patrně především na situaci, ve které se daný tábor stavěl, a navíc bylo možné využít nějakým způsobem všech uvedených poloh.

Fronesperger,⁷⁵³ Basta,⁷⁵⁴ Wallhausen⁷⁵⁵ a Tarnowski⁷⁵⁶ navíc připomínají poměrně zásadní věc – tábor má být dostatečně velký, aby se do něj vešli všichni vojáci i všechny náležitosti, které k němu patří. Zabezpečení a pohodlnost vstupů do tábora zmiňují Fronesperger,⁷⁵⁷ Basta⁷⁵⁸ a Montecuccoli.⁷⁵⁹

10.8.2 Stavba tábora

Zatímco podmínky místa, na kterém má být vystavěn tábor, jsou u většiny teoretiků obvykle shodné, způsob jeho stavby se u některých značně liší. Ačkoliv všichni konkrétní stavební postup nerozebírají, lze ho obvykle alespoň rámcově odvodit z kontextu díla.

Tarnowského spis, kterých je silně ovlivněn vozovou taktikou husitského vojenství, se zaměřuje spíše na stavbu vozového opevnění než na stavbu samotného tábora. Vytyčování tábora začíná od jeho brány. Dva muži s prapory se postaví na místo plánované brány tak, že jsou od sebe vzdáleni na šířku dané brány. Ta je dána několika podmínkami: Pokud se v táboře nachází větší množství koní, je vhodné, aby byla brána širší. V případě, že se nepřítel nachází poblíž, má být naopak úzká. Poté se brána postaví a dovedou se k ní krajní vozy, které budou později rozestavěny po obvodu tábora a tvořit tak jeho mobilní hradbu. Když vozy dorazí, má se rozhodnout, zda bude potřeba tábor zvětšit či zmenšit – podle toho se vozy postaví těsněji k sobě nebo dále od sebe. Důležité je v průběhu práce

⁷⁵⁰ J. TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, s. [XXXVb].

⁷⁵¹ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 38.

⁷⁵² G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 443.

⁷⁵³ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Erster Theyl*, Frankfurt am Main 1573, s. XLIIIb–XLIIIb.

⁷⁵⁴ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 37.

⁷⁵⁵ J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 17.

⁷⁵⁶ J. TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, s. [XXXIIIa].

⁷⁵⁷ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. LXXXIXa.

⁷⁵⁸ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 37.

⁷⁵⁹ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 316.

nezmenšit plánovanou plochu tábora, která by měla být odvozena od počtu a velikosti bojových vozů, mezi které se tábor uzavře.⁷⁶⁰

Z daného popisu vyplývá, že tábor byl dopředu naplánován pouze v hrubých rysech a teprve v průběhu stavebních prací se konkretizovaly rozměry jednotlivých kvartýrů, rozmístění a šířka táborových ulic a upřesňovaly se např. vzdálenosti mezi vozy, ze kterých se stavěla hradba.

Odlišně postupuje du Bellay, který doporučuje tábor stavět od jeho středu. Rozebírá podobu tábora, ve kterém je ubytován jeden regiment, i většího tábora pro čtyři regimenty. V obou případech uvádí konkrétní rozměry jednotlivých kvartýrů a částí tábora⁷⁶¹ a dokonce poměrně detailně popisuje stavební postup.

V případě tábora pro jeden regiment se má nejprve vytyčit čtvercový kvartýr obsahující ležení plukovníka a dalších vysokých důstojníků, který bude stát v centru tábora. Tento kvartýr se opevní a pokračuje se výstavbou táborových ulic: Od středu všech čtyř stran kvartýru se vedou k těmto stranám kolmice o předem určené délce. Od každé z nich se vyměří na obě strany rovnoběžky, mezi kterými tak vzniknou hlavní táborové ulice. Na jejich konci se vystaví táborové brány. Hlavní ulice rozdělují plochu tábora na čtyři kvartýry. Za nimi má být ponechána dostatečně velká volná plocha, která slouží jako táborové shromaždiště. Ta se ohraničí táborovým opevněním.⁷⁶²

Při stavbě tábora sloužícího čtyřem regimentům se postupuje prakticky stejně, jako ve výše uvedeném případě. Jediným rozdílem je, že se v jeho centru má vytyčit kůl, od něž se budou odměřovat příslušné vzdálenosti předepsané pro vznik jednotlivých kvartýrů. Velitelský kvartýr v centru tábora má být rozdělen na čtyři části, které od sebe budou oddělené ulicemi.⁷⁶³ Po vytyčení velkých kvartýrů a stanovení důležitých míst v táboře se pokračuje rozdělením jednotlivých kvartýrů na menší části pomocí provazů.

Du Bellay na rozdíl od Jana Tarnowského uvádí konkrétní stavební postupy i rozměry obou táborů. Musíme ovšem předpokládat, že se jedná pouze o ideální příklady, kterých v praxi patrně nebylo snadné dosáhnout. Oba dva tábory, které jsou v *Kriegs Discursu* popsány, totiž počítají s volnou rovnou plochou, na které je možné tábor bez problémů

⁷⁶⁰ J. TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, s. [XXXIIIa–XXXVb].

⁷⁶¹ Konkrétní rozměry jsou uvedené v podkapitolách *Stavba a rozdělení tábora pro jeden regiment* a *Stavba a rozdělení tábora pro čtyři regimenty* v kapitole *Guillaume du Bellay - Kriegs Regiment*. V tomto shrnutí je již nebudu opakovat.

⁷⁶² G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 123–130.

⁷⁶³ Tamtéž, s. 447–449.

vystavět, a ačkoliv du Bellay sám doporučuje využití přirozených překážek jako opevňovacích prvků tábora,⁷⁶⁴ v uvedených případech s nimi nepočítá.

Zbývající studovaní teoretikové se stavbou tábora příliš nezabývají. Pouze Basta zmiňuje, že stavební práce, které lze patrně z větší části ztotožnit s opevňovacími pracemi, vykonávají kopáči opevnění, přičemž je kryje přední voj případně i další voje, které již dorazily na místo. Potom, co jsou vojákům přidělena konkrétní ležení, si vlastní přístřešky vztyčují již sami.⁷⁶⁵ Vojáci nemají ležet mimo své vymezené kvartýry, jejichž hranice se proto označují pomocí zvláštních kůlů.⁷⁶⁶ Basta shodně s du Bellayem popisuje rozdělování jednotlivých kvartýrů na menší části prostřednictvím provazů⁷⁶⁷ a oba též vyzdvihují antické tábory, které se nepřizpůsobovaly terénu, byly stavěny vždy stejným způsobem a vojáci proto za všech okolností věděli, kde se nachází jejich ležení.⁷⁶⁸

Fronsperger a Schwendi pouze připomínají základní poučky, že velikost tábora závisí na množství osob, které je potřeba ubytovat, že táborové shromaždiště musí být dostatečně velké, aby se na něm mohlo vojsko sešikovat,⁷⁶⁹ a že po dostavění tábora mají důstojníci provést jeho kontrolu a v případě nějakých nedostatků zajistit jejich nápravu.⁷⁷⁰

Wallhausen ani Montecuccoli téma nerozebírají vůbec. Je tomu tak pravděpodobně proto, že tábory jejich vojsk již byly stavěny podle konkrétních detailních plánů, které byly předem připravené, a nebylo tedy třeba tábor upravovat podle toho, jak se jeho výstavba zrovna vyvinula,⁷⁷¹ či začínat středem tábora, aby se na dostupnou plochu vůbec vešel.⁷⁷² Detailní popis stavby tábora v průběhu studovaného období v příručkách mizí patrně proto, že přestala představovat výraznější problém.

10.8.3 Rozdělení tábora

Každý ze studovaných teoretiků se alespoň okrajově zabýval otázkou rozdělení tábora na jednotlivé kvartýry mužstva, důstojnická ležení, tržiště, shromaždiště a další místa, která byla obvyklou součástí polních táborů.

Skoro všichni autoři uvádějí v textu svých příruček (nebo alespoň na jich obrazových přílohách⁷⁷³) že by se ležení velitele vojska či panovníka mělo nacházet v centru tábora,

⁷⁶⁴ Viz předchozí kapitola.

⁷⁶⁵ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 41.

⁷⁶⁶ Tamtéž, s. 43.

⁷⁶⁷ Tamtéž, s. 41.

⁷⁶⁸ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 488; G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 38.

⁷⁶⁹ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 34.

⁷⁷⁰ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. LXXXIXb.

⁷⁷¹ Viz výše popsany Tarnowského přísup.

⁷⁷² Viz du Bellay.

⁷⁷³ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, Fig. 4.

což lze považovat za nejčestnější a zároveň nejbezpečnější možné místo.⁷⁷⁴ Wallhausen doplňuje, že by jeho ležení mělo směřovat čelem k nepříteli.⁷⁷⁵ Pouze Montecuccoli se k této otázce nijak nevyjadřuje, lze ovšem předpokládat, že by daný problém neřešil odlišně než jeho předchůdci.

Většina autorů se též shoduje na umístění táborového shromaždiště. To se obvykle rozprostíralo po obvodu tábora před jeho opevněním, případně alespoň na jedné straně tábora směřující k nepříteli. Okolo tábora by ho umístili du Bellay,⁷⁷⁶ Fronsperger,⁷⁷⁷ Schwendi⁷⁷⁸ a Wallhausen,⁷⁷⁹ do čela tábora proti nepříteli Basta.⁷⁸⁰

V armádách studovaného období se obvykle nacházeli vojáci vícero národností, které spolu ne vždy vycházely dobře. Autoři příruček tento fakt jistě znali z praxe, proto pamatovali na jeho řešení i ve svých knihách. Fronsperger doporučuje, aby každá národnostní skupina měla v táboře vlastní kvartýr.⁷⁸¹ Reálně se ovšem jistě mohlo jednat pouze o zástupce početnějších národností. O nich mluví Basta, když radí, aby mezi sebou tyto skupiny měly široké ulice – podobné, jaké mezi sebou mají pěchota a jezdeckvo, jejichž příslušníci spolu obvykle také příliš dobře nevycházejí.⁷⁸² Schwendi poznamenává, že národnostní skupiny, které se nemají v oblibě, nemají kvartýrovat poblíž sebe, aby se omezilo množství jejich vzájemných konfliktů.⁷⁸³

Zbývající otázky, které teoretikové ve svých knihách rozebírají, budou vyloženy postupně počínaje Janem Tarnowským. Ten k rozdělení tábora poznamenává pouze několik málo bodů: Táborové ulice nemají ležet příliš blízko u sebe, aby nezmenšovaly prostor určený pro ležení vojáků a další důležité aspekty tábora. V těchto ulicích bývají rozestavěny vozy s proviantem a pící. Jezdeckvo, jakožto významnější část vojska, má být ubytováno na pohodlnějším místě než pěchota, a to ideálně tam, kde se nachází tráva a voda pro koně. Formani mají mít svá ležení přímo u vozů, nebo mají být i s koňmi na místě, kde nebudou překážet. Děla s veškerým příslušenstvím mají být rozestavěna kolem vozové hradby, proto se právě tam má nacházet i ležení dělostřelců.⁷⁸⁴

⁷⁷⁴ To konkrétně uvedl Leonhardt Fronsperger – viz L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. LXXXIXb.

⁷⁷⁵ J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 102.

⁷⁷⁶ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 130, 450.

⁷⁷⁷ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. CIb.

⁷⁷⁸ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 34.

⁷⁷⁹ J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 19.

⁷⁸⁰ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 40.

⁷⁸¹ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Erster Theyl*, Frankfurt am Main 1573, s. XLIIIIa.

⁷⁸² G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 43.

⁷⁸³ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 35.

⁷⁸⁴ J. TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, s. [XXXIIIIa]–[XXXVa].

Du Bellay popisuje rozdělení tábora podstatně konkrétněji: Tábor určený pro jeden regiment má být rozdělen hlavními táborovými ulicemi na čtyři stejně velké kvartýry, z nichž dva připadnou pěchotě a dva jezdecku. Kromě toho se v samotném centru tábora nachází opevněné ležení důstojníků. Do každého pěchotního kvartýru se má vejít šest praporců, proto je daný kvartýr rozdělen na šest podlouhlých dílů, které jsou od sebe odděleny uličkami. Každý z těchto dílů je rozdělen na sedm dalších částí, z nichž je vždy jedna určena pro důstojníky a zbývajících šest pro prosté vojáky a poddůstojníky. I tyto části jsou od sebe odděleny uličkami.⁷⁸⁵

Jízdní kvartýry se dělí podobně, jako tábor celého regimentu. Ulicemi jsou rozděleny na čtyři čtvrti, přičemž v centru kvartýru má své ležení rytmistr. Každá čtvrť se dále dělí na pět podlouhlých částí oddělených od sebe uličkami. Jízdní kvartýry se mají opevňovat.⁷⁸⁶

V případě tábora pro čtyři regimenty se předpokládá, že dva regimenty jsou jízdní a dva pěší. Tábor je opět rozdělen na sebe kolmými hlavními ulicemi na čtyři části. V centru tábora se nacházejí čtyři menší ležení pro velení vojska, přičemž každé z nich má být opevněné. V hlavních táborových ulicích bývají rozmístěny stánky trhovců a řemeslníků. Ty lze částečně nalézt taky ve čtyřech velkých kvartýrech: V kvartýru jednoho z pěších regimentů se má nacházet dobytčí trh, ve druhém tržiště s potravinami, pící a řezník. V kvartýru jednoho jízdního regimentu mají být děla společně s municí (proto má být tento kvartýr opevněn), ve druhém kováři, kopáči opevnění, furýři atp.⁷⁸⁷

Fronsperger ani Schwendi v tomto ohledu příliš mnoho informací neposkytují. Kromě toho, co již bylo uvedeno výše, Fronsperger zmiňuje, že okolo ležení velitele a dalších vysokých důstojníků uprostřed tábora má mít svá ležení pěchota.⁷⁸⁸ K podobnému tématu Schwendi dodává, že společně s vojevůdcem má uprostřed tábora ležet i jeho služebnictvo a garda a toto ležení mají obklopovat široké táborové ulice. Na jedné straně od vojevůdce mají být umístěna děla s municí, u který má mít ležení vrchní zbrojmistr se služebnictvem. Na druhé straně od něj se má nacházet táborové tržiště, za kterým leží vrchní profous a vrchní proviantmistr. Pěchota má podle Schwendiho ležet za táborovým shromaždištěm, zatímco jezdecko až v zadní části tábora.⁷⁸⁹

Podle Basty má být táborové shromaždiště umístěno v čele tábora proti nepříteli. Od něj se potom odvozuje poloha táborového tržiště, které má být buď na opačné straně tábora, než kde je shromaždiště, nebo v jeho středu. V obou případech se jedná o potencionálně

⁷⁸⁵ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 123–124, 127–130.

⁷⁸⁶ Tamtéž, s. 162–164.

⁷⁸⁷ Tamtéž, s. 447–455.

⁷⁸⁸ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. LXXXIXb.

⁷⁸⁹ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 34–35.

nejbezpečnější místa v táboře. Děla a munice, která nejsou umístěna na opevnění, se mají nacházet co nejdál od tržiště, kde by nejspíše mohlo dojít k nehodě, jako např. k zapálení střelného prachu.

Při dalším dělení tábora se má hledět především na přírodní podmínky daného místa: Např. jezdeckvo nemá být umístováno na hrbolatý prostor, pěchotě prý nesvědčí úzká plocha a dělostřelectvo nemá být z důvodů omezených možností střelby nikdy v prohlubni. Pěchota má ležet proti nepříteli, zatímco jezdeckvo má být za ní. Kvartýrmistr prakticky vždy rozděluje mezi mužstvo pohodlné a nepohodlné kvartýry. Tuto skutečnost si má uvědomovat a v příštím táboře zvýhodnit ty jednotky, které předtím měly horší kvartýr.⁷⁹⁰

Wallhausen ve svých spisech udává konkrétní rozměry, které by podle něj měla mít ležení prostých vojáků, poddůstojníků i jednotlivých důstojníků.⁷⁹¹ V centru tábora podle něj mají opět ležet důstojníci, okolo nich prostí vojáci. Celý tábor je rozdělen několika hlavními ulicemi. Kromě nich a menších rozčleňujících uliček lze v táboře také nalézt zvláštní ulice určené pro stánky markytánů.⁷⁹²

Za táborovým opevněním se nachází shromaždiště, za kterým má svá ležení pěchota. Její přední voj má být umístěn proti nepříteli, hlavní a zadní voj vzadu a na stranách. Jezdeckvo potom leží za předním vojem pěchoty a též na stranách.⁷⁹³ Odlišně řeší tuto situaci Montecuccoli, který radí, aby přední voj ležel po stranách tábora, odkud bude moci nejspíše vyjít z tábora.⁷⁹⁴

10.8.4 Ubytování v táboře

Někteří ze studovaných teoretiků popisují, jak by se vojáci měli v novém táboře ubytovat. Jediný Montecuccoli se tomuto tématu vůbec nevěnuje a Tarnowski pouze krátce zmiňuje, že jako první se mají v táboře vytyčit a následně osídlit jezdecké kvartýry.⁷⁹⁵

Du Bellay popisuje ideální pořadí při ubytování vojska následovně: Do tábora má vejít nejprve zadní voj, po něm munice, následně přední voj, poté dělostřelectvo, další pěší vojáci, kyrysníci, lehké jezdeckvo a na závěr landsknechti. Každý voják má znát svůj kvartýr a v něm své přidělené ležení, díky čemuž je dobře vidět, pokud někdo na svém místě chybí. Vojáci, kteří leží mimo svůj kvartýr, mají být potrestáni jako zběhové.⁷⁹⁶

⁷⁹⁰ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 39–43.

⁷⁹¹ Čím je daná osoba v rámci subordinace postavena výše, tím je její ležení pochopitelně větší.

⁷⁹² J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 101–102.

⁷⁹³ J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 19–20.

⁷⁹⁴ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 318.

⁷⁹⁵ J. TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, s. [XXXIIIb].

⁷⁹⁶ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 485–497.

Prakticky shodný přístup mají k ubytovávání Fronsperger a Wallhausen, přičemž lze předpokládat, že způsob ubytovávání, který prezentují, byl poměrně obvyklý i v případě autorů, kteří ubytovávání vůbec nepopisují. Jeho hlavním principem je skutečnost, že se jako první ubytovává velitel armády, po kterém se postupuje dle subordinační až po prosté vojáky.

Fronsperger uvádí, že pokud jsou v táboře přítomni velitel vojska a polní maršál, mají být ubytováni jako první. Pokud nejsou, je ležení přiděleno nejprve plukovníkovi, jeho doprovodu z řad šlechty a jeho služebnictvu. Poté je ubytován jeho lajtnant a všichni další šlechtici, kteří jsou u vojska. Následně přicházejí na řadu šoltys, vrchní profous a jeho lidé, velitelova garda se svým velitelem, vrchní proviantmistr a šikovatel žen. Pak se ubytovávají vyšší důstojníci, po nich důstojníci nižší. Nakonec poddůstojníci a prostí vojáci.⁷⁹⁷

Wallhausen v dané problematice postupuje jen s drobnými odchylkami: Nejprve má být ubytován velitel vojska, jeho lajtnant a polní maršál, což jsou osoby velící celé armádě. Druzí na řadě jsou vrchní vachtmistr, kvartýrmistr, profous, velitelova garda, jeho hosté a vyslanci. Následují důstojníci a úředníci, kteří velí některé části vojska, tedy pěchotě nebo jezdecku. Nejprve velitel dané složky, poté lajtnant, vachtmistr a kvartýrmistr. Poté doporučuje Wallhausen ubytovávat důstojníky dělostřelectva a vrchního vozmistra. Následují poddůstojníci a prostí vojáci.

Kromě toho zmiňuje, jak je vhodné se na ubytovávání vojáků připravit: Pořádek pro ubytovávání mají připravit vojenští stavitelé již den před příchodem vojska do tábora. Nákres, který vypracují, předloží velitel vojska regimentním kvartýrmistrům, načež kvartýrmistři společně s furýry rozvrhnou plochu kvartýru pro svůj regiment a ubytují jednotlivé praporce.⁷⁹⁸

Schwendi uvádí, jak se má při ubytovávání postupovat, pokud ve vojsku panuje obava z nepřátelského útoku: Při stavbě táborového opevnění má většina vojska krýt tábor seřazená do bitevního postavení, zatímco do tábora se může přesunout pouze trén a několik lidí z každého praporce, kteří zaberou kvartýr své jednotce a obstarají proviant. Teprve po dostavbě opevnění se mohou dovnitř nastěhovat i ostatní vojáci.⁷⁹⁹

Basta připomíná, že na ubytovávání vojska dohlíží především vrchní kvartýrmistr, jehož povinností je zajistit, aby každý ležel na svém přiděleném místě a nezasahoval za vymezenou hranici svého ležení. Po ubytování celého vojska má situaci zkontrolovat.

⁷⁹⁷ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. LXXXIXb.

⁷⁹⁸ J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 95–100.

⁷⁹⁹ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 35.

Pokud někdo leží jinde, než by měl, má ho příkladně potrestat.⁸⁰⁰ V tomto bodě je jeho poučka shodná s výše uvedeným přístupem du Bellaye.

10.8.5 Táborová opevnění

Opevňování polních táborů bylo zajišťováno dvěma možnými způsoby, a to pomocí valů s příkopy nebo vozové hradby. Většina autorů uvádí obě dvě možnosti, ovšem jedné z nich se věnuje prioritně: V případě Tarnowského a Schwendiho se jedná o vozovou hradbu, u du Bellaye, Basty, Wallhausena a Montecuccoliho to jsou valy. Fronsperger věnuje oběma možnostem zhruba stejný prostor. Zatímco postavit vozovou hradbu je vhodnější tehdy, když je tábor pouze krátkodobý, valy se hodí více, když v něm vojsko plánuje strávit delší dobu.⁸⁰¹

Tarnowski,⁸⁰² Fronsperger⁸⁰³ i Schwendi⁸⁰⁴ popisují, že po obvodu tábora mají být rozmístěny speciálně upravené bojové vozy, případně aspoň několik takovýchto vozů mezi běžnými vozy. Ty jsou zpevněny a uzpůsobeny střelcům z hákovnic a dalších palných zbraní, kteří se na nich pohybují. Za hradbou, případně mezi jednotlivými vozy, se mají nacházet děla. Celá hradba může být zpevněna pomocí řetězů.

Tarnowského vozová hradba byla silně inspirovaná vojenstvím husitů. Při její stavbě je třeba mít na paměti, že se do ní musely vejít všechny náležitosti tábora. Celková táborová plocha se odvozovala právě od množství a velikosti vozů, které mohly tábor obklopit. Jediný způsob, jak tábor zvětšit či zmenšit bylo postavit vozy dále od sebe či blíže k sobě, případně některé z bojových vozů připojit k placním vozům uvnitř tábora. Tábor bylo navíc vhodné okopat, což měli zajistit kopáči opevnění nebo osádka každého z vozů.

Před začátkem stavby se sepsal seznam všech krajních i placních vozů. Po postavení táborových bran, které se zavíraly pavézami, se k nim dovedly krajní vozy. Postavily se tak, že jejich oje směřovaly dovnitř do tábora a vždy přední kolo jednoho vozu sousedilo se zadním kolem druhého vozu. Hradba byla takto vystavěná šikmo k nepříteli a její výhodou byl fakt, že se z ní dalo s vozem snadno vyjet.⁸⁰⁵

Jinak stavěl vozovou hradbu Fronsperger, který doporučoval seřadit vozy za sebe tak, aby čelo jednoho vozu sousedilo s ojí druhého vozu. Žádný z nich tak nemohl z hradby vyjet. Za vozy i na nich se měli nacházet střelci, mezi vozy měla být rozmístěna děla.

⁸⁰⁰ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 43.

⁸⁰¹ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Ander Theyl*, Frankfurt am Main 1573, s. LXIIIa.

⁸⁰² J. TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, s. [XXXIIIa]–[XXXVa].

⁸⁰³ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Ander Theyl*, Frankfurt am Main 1573, s. LXIIIa– LXIIIb.

⁸⁰⁴ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 32–33.

⁸⁰⁵ J. TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, s. [XXXIIIa]–[XXXVb].

Pokud byl nepřítel blízko, měla se nejnebezpečnější strana tábora zajistit příkopy a valy, zatímco vozová hradba opevňovala zbytek tábora. Fronsperger uvádí tři tvary hradby vycházející z možností daného místa i z potencionálního nebezpečí: Ve volném prostoru, kde je jedna ze stran tábora náchylnější k nepřátelskému útoku, může být hradba tvaru obdélníku, zaobleného obdélníku či kruhu. U řeky je potom doporučena hradba půlkruhová.⁸⁰⁶

Schwendi ve shodě s Tarnowským zmiňuje, že před začátkem samotné stavby bylo nutné vytvořit aktuální seznam vozů u vojska. O ten se měli postarat polní maršál a velitel vozové hradby. Samotné stavbě hradby měl podle něj ovšem velet vozmistr, zatímco na vykopání dalšího opevnění dohlížel šancmistr. Schwendi uvádí, že není nutné za všech okolností opevňovat celý tábor, ovšem děla s municí a další ohroženější místa měla být opevněna vždy. V případě opevňování střeleckého materiálu se nejednalo pouze o zajištění před nepřítelem, ale před ohněm či jinou nehodou uvnitř tábora.⁸⁰⁷

O šancích vystavěných okolo tábora se zmiňují alespoň krátce všichni autoři, a to i ti, kteří se prioritně věnují vozové hradbě. Jak již bylo naznačeno, uvádějí, že v některých situacích je vhodné část hradby nahradit šancemi,⁸⁰⁸ případně ji opatřit předsunutým valem.⁸⁰⁹

Rozměry táborových opevnění jsou uvedeny pouze v některých případech; informace navíc bývá doplněna faktem, že v případě potřeby mohou být valy rozměrnější, než je uvedeno. Du Bellay popisuje příkop široký v přepočtu 2,25 metru a hluboký 1,5 metru.⁸¹⁰ Val, který se nachází vedle něj, by měl mít patrně obdobné rozměry a být tedy vysoký 1,5 metru. Fronsperger zmiňuje val, který je největší mezi uvedenými: Na výšku má mít 2,7 metru, na šířku 2,1 metru.⁸¹¹ Ve srovnání s valem du Bellaye je tedy o půl metru vyšší i širší. Wallhausen⁸¹² i Montecuccoli⁸¹³ popisují opevnění o shodné výšce 1,8 metru, které je tedy výrazně nižší než v případě starších autorů. Přesto by teoreticky mělo být vyšší než většina vojáků pohybující se za ním. Šíře Wallhausenova valu je v jeho nejvyšší části 1,2 metru,⁸¹⁴ u Montecuccoliho je to pouze 0,9 metru.⁸¹⁵

⁸⁰⁶ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Ander Theyl*, Frankfurt am Main 1573, s. LXIIIa– LXIXa.

⁸⁰⁷ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 31–33.

⁸⁰⁸ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Ander Theyl*, Frankfurt am Main 1573, s. LXIIIb.

⁸⁰⁹ J. TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, s. [XXXVa].

⁸¹⁰ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 455–456.

⁸¹¹ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Ander Theyl*, Frankfurt am Main 1573, s. LXIIIb.

⁸¹² J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 103.

⁸¹³ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 318.

⁸¹⁴ J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 103.

⁸¹⁵ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 318.

Du Bellay sice tvrdí, že je tábor vhodné opatřit šancemi, zároveň ale zmiňuje, že v bezpečné oblasti se tak má učinit pouze se souhlasem místního obyvatelstva. Hlavním důvod, proč stavět opevnění i tam, je možnost tréninku opevňovacích prací. Pokud se tábor opevňuje, má každý voják vědět, na jakém místě má v případě potřeby tábor bránit. Jestliže se ovšem neopevňuje, musejí být všichni neustále připraveni se vystrojít do boje. Řetězy se při opevňování nepoužívají pouze ke zpevnění vozové hradby, ale například i k zavírání táborových bran, což zmiňuje právě du Bellay. Valy vytvořené ze zeminy jsou podle něj vhodné pro stavbu šancí obzvláště proto, že představují dobrou obranu proti dělostřelecké palbě.⁸¹⁶

Fronsperger se důkladněji věnuje samotné stavbě opevnění. Ta se nemá podcenit a má se jí věnovat dostatek času. Obsahovat by měla některé vhodné prvky pevnostního stavitelství, jakými jsou např. rondely nebo bastiony. Před šancemi se mají nacházet příkopy, skrze které procházejí hlídky, na šancích gabiony, mezi které se umisťují děla. Stavbě proto nejprve velí šancmistr, ale ve finálních fázích práce se k němu připojuje také velitel dělostřelectva. Ten má zajistit mimo jiné to, aby se valy zpevnily větvemi, prkny a dalším materiálem, aby na ně mohla děla vyjet. Dlouhodobý tábor by měl být vystavěn z různých výše popsaných důvodů u řeky, proto jsou i všechny vzory opevnění, které Fronsperger popisuje, situovány u řeky. Zmiňuje šance hadovité, čtvercové a hvězdčité.⁸¹⁷

Také Basta zdůrazňuje důležitost táborových šancí, ovšem dodává, že v případě, kdy nehrozí bezprostřední nebezpečí, stačí opevnit pouze děla a munici. Stejně jako Schwendi tvrdí, že munice musí být zajištěna nejen před nepřítelem, ale i před požárem či jinou událostí, ke které může v táboře dojít. Při stavbě šancí se má začít opevněním čela tábora. Vstupy dovnitř mají být chráněny raveliny.⁸¹⁸

Wallhausen ani Montecuccoli se stavbou táborových opevnění příliš do hloubky nezabývají. Montecuccoli pouze vedle dříve uvedených informací dodává, že okolo tábora se mají nacházet vyvýšená opevněná místa opatřená děly a že vchody do tábora se mají zavírat pomocí španělských jezdců, vozů, klád či závor.⁸¹⁹

Vedle výše uvedeného rozdělení na inklinaci k vozové hradbě či k zemním valům lze přístup autorů rozdělit též podle toho, zda práci na opevnění svěřují prostým vojákům či kopáčům opevnění. Ti jsou nebojující součástí vojska, která kromě stavby šancí připravuje

⁸¹⁶ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 124, 445–446, 455, 480.

⁸¹⁷ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. Ca–CIIB.

⁸¹⁸ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 43.

⁸¹⁹ R. MONTECUCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 70, 73.

též cesty pro průchod vojska a především průjezd vozů. Opevňování, které zajišťují pouze vojáci, popisuje jen Guillaume du Bellay.⁸²⁰ Jan Tarnowski zmiňuje možnost, kdy příkopy kolem vozového tábora vytvářejí kopáči opevnění nebo posádky příslušných vozů.⁸²¹ Podobně Wallhausen uvádí na roveň dvě možnosti – opevňování jako bezplatná práce, kterou vykonávají vojáci, nebo placená práce kopáčů opevnění.⁸²² Fronsperger píše, že by opevňovací práce měli vykonávat zkušení kopáči, kteří dané věci rozumí.⁸²³ Ovšem nejexpresivněji se k dané věci vyjadřuje Giorgio Basta: Vysvětlení toho, proč by valy měli stavět kopáči a nikoliv prostí vojáci, věnuje celou kapitolu. Z ní mimo jiné vyplývá, že přesto, že většina příruček doporučuje nechat stavbu spíše na kopáčích, reálně ji obvykle vykonávají vojáci. Práce kopáčů je podle Basty kvalitnější, rychlejší a ve svém důsledku také finančně výhodnější, protože nekvalitní opevnění vystavěné vojáky nakonec způsobí veliteli peněžní ztrátu.⁸²⁴

10.8.6 Táborové hlídky

Tematika táborových hlídek je společně s otázkami opevňování tábora hlavní náplní pasáže o polních táborech ve vojenských příručkách. Ve svých spisech se jí zaobírali všichni studovaní autoři, i když jí věnovali rozdílně velký prostor. Jejich názory se většinou značně shodují a k nějakým odchylkám dochází pouze výjimečně.

Hlídky lze dělit několika způsoby: Řada autorů popisuje hlídky denní i noční. I u těch ostatních lze ovšem přepokládat, že hlídky nechávali držet své vojáky ve dne i v noci, a proto je rozdělovali stejným způsobem.

Většina studovaných autorů popisuje kromě hlavních hlídek také hlídky štítové, které musejí být bdělejší, než běžné hlídky, a proto se na nich vojáci také častěji střídají. Tyto hlídky musely mít neustále připravenou svoji zbraň, kterou nesměly nikdy odložit.⁸²⁵ Pohybují se často dále od tábora než hlavní hlídky⁸²⁶ a tvoří těmto hlídkám určitý „štít“, z čehož možná pochází jejich označení. Staví se dle potřeby z pěších i jízdních vojáků. Giorgio Basta rozlišuje běžné a ztracené štítové hlídky;⁸²⁷ Leonhardt Fronsperger zase zmiňuje, že štítové hlídky mají být obsazovány až po setmění.⁸²⁸

⁸²⁰ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 124.

⁸²¹ J. TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, s. [XXXVb].

⁸²² J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 105.

⁸²³ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. Cb.

⁸²⁴ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 35.

⁸²⁵ O nich více v podkapitole *Táborové hlídky* v kapitole *Giorgio Basta - Il Maestro di Campo Generale*.

⁸²⁶ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 41.

⁸²⁷ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 47.

⁸²⁸ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. XCIIa.

Hlídky se dále dělí na vnitřní a vnější. Vnitřní se pohybují uvnitř opevnění tábora (především u vstupů dovnitř a na zvláště ohrožených místech) a obhlížejí situaci venku. Jiné dohlížejí na to, aby v táboře nedocházelo ke škodám vzešlým z nedbalosti vojáků. Bývají stavěny k praporům, vězení, tržišti, proviantu, ale především k dělům a munici,⁸²⁹ kde se snaží zajistit, aby se ke střelnému prachu nedostal oheň. Tyto hlídky proto podle Wallhausena mají sestávat z doplssoldnerů⁸³⁰ nebo pikenýrů,⁸³¹ kteří na rozdíl od mušketýrů s ohněm nemanipulují. Tarnowski zase zmiňuje důležitost hlídek uprostřed tábora okolo stanů velitele vojska a případně i krále.⁸³²

Fronspurger,⁸³³ Schwendi,⁸³⁴ Basta,⁸³⁵ Wallhausen⁸³⁶ i Montecuccoli⁸³⁷ doporučují, aby vnitřní táborové hlídky zajišťovali hlavně pěší vojáci, zatímco jezdci se mají pohybovat především vně tábora. Je to dáno tím, že se jezdci mohou v případě nebezpečí vrátit do tábora rychleji než pěší vojáci, a kromě zajištění vlastního bezpečí tak i rychleji informují vojsko o blížícím se problému.⁸³⁸ Vzdálené vnější táborové hlídky mohou informovat polní tábor o potenciálním nebezpečí výstřelem z palné zbraně.⁸³⁹ Pokud se pohybují vně tábora i pěší vojáci, mají se nacházet poblíž opevnění, zatímco jezdci mají být od tábora dál.⁸⁴⁰ Basta navíc doporučuje, aby hlídky složené z vojáků hlídaly i blízká strategická místa, jako např. mlýny, vesnice a zámky.⁸⁴¹ Montecuccoli zase zmiňuje táborové vyzvědače, kteří se mají pohybovat až v oblasti poblíž vnějších hlídek nepřítele.⁸⁴²

Tarnowski o vnějších táborových hlídkách nepíše, ovšem nelze vyloučit, že je na ochranu svých táborů nepoužíval. Schwendi sice zmiňuje oba dva typy hlídek, ale z bezpečnostního hlediska upřednostňuje ty vnitřní.⁸⁴³ Pouze du Bellay je zcela zavrhuje. Uvádí, že Vegetius sice ve svých knihách vnější táborové hlídky složené z jezdců doporučoval – neuvedl proto ovšem prý dostatečně dobrý důvod. Jako důvod pro své

⁸²⁹ R. MONTECUCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 74.

⁸³⁰ Tzv. doplssoldneři byli vojáky, kteří pobírali dvojnásobný žold, z čehož též pocházelo jejich německé označení.

⁸³¹ J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, s. 103.

⁸³² J. TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, s. [XXXVIa].

⁸³³ L. FRONSPERGER, *Kriegsbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. XCIIa.

⁸³⁴ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 41.

⁸³⁵ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 47.

⁸³⁶ J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 105.

⁸³⁷ R. MONTECUCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 317–318.

⁸³⁸ Viz např. J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 105.

⁸³⁹ J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 106; R. MONTECUCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 317–318.

⁸⁴⁰ Viz např. Tamtéž, s. 106; L. FRONSPERGER, *Kriegsbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. XCIIa.

⁸⁴¹ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 48.

⁸⁴² R. MONTECUCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 318.

⁸⁴³ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 41.

rozhodnutí zmiňuje du Bellay jejich nebezpečné střídání, hrozbu podplácení, mnohdy špatný přehled o situaci vně tábora a také fakt, že je prý nepřítel může snadno zastřelit.⁸⁴⁴

Táborové hlídky bývají opatřeny heslem, jehož znalostí se prokazují osoby, které chtějí vstoupit do tábora. Vymýšlí ho obvykle velitel vojska. Používání hesla pro zabezpečení tábora zmiňují du Bellay,⁸⁴⁵ Fronsperger,⁸⁴⁶ Schwendi,⁸⁴⁷ Wallhausen⁸⁴⁸ a Montecuccoli.⁸⁴⁹ Někteří z nich také popisují, jakým způsobem se heslo dostává mezi hlídkující vojáky: Fronsperger zmiňuje, že heslo vymýšlí polní maršál, který ho poté předá vachtmistrovi jezdeckému. Od něj heslo zjistí jízdní plukovníci. Vojákům se heslo sdělí až ve chvíli, kdy jdou na hlídku, přičemž ho nesmějí říct nikomu dalšímu. Velitel vojska může heslo měnit tak často, jak se mu zachce. Nové heslo se potom ovšem musí dostat včas ke všem osobám, které ho mají znát. Může se stát, že vojáci heslo špatně pochopí, změni nebo zkomolí. Vachtmistři a důstojníci mají při svých kontrolách hlídek dohlížet na to, aby se to nedělo.⁸⁵⁰

Schwendi ve shodě s Fronspergerem píše, že heslo vymýšlí a zadává velitel vojska a znát ho mají pouze důstojníci a hlídkující vojáci. V případě, že se v armádě nacházejí vojáci různých národností, má být heslo zvoleno tak, aby bylo pro všechny srozumitelné.⁸⁵¹

Heslo sice velitel vojska může měnit dle svého uznání, ovšem du Bellay upozorňuje, že by se to nemělo dít příliš často,⁸⁵² aby na hlídkách nevznikal zmatek.

Podle Wallhausena se má heslo dostat od velitele nejprve k vrchnímu vachtmistrovi, od něj k regimentním vachtmistrům, poté k jednotlivým šikovatelům a nakonec k vojákům, kteří jdou na hlídku. Předává se jim tajně. Řada vojáků si heslo mezi sebou potichu předá a šikovatel poté zkontroluje, zda se k němu vrátilo stejné slovo či věta, kterou původně poslal. Velitel gardy potom předá heslo veškerým návštěvám a vyslancům, kteří se v táboře nacházejí.⁸⁵³

Hlídkující vojáky kontrolují vachtmistři, důstojníci i velitel vojska, aby zjistili, zda řádně hlídají. Povinnosti vojáků stanovují především řády konkrétních armád,⁸⁵⁴ což

⁸⁴⁴ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 490–491.

⁸⁴⁵ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 492, s. 496.

⁸⁴⁶ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. XCIIa.

⁸⁴⁷ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 41.

⁸⁴⁸ J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 108.

⁸⁴⁹ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 74.

⁸⁵⁰ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. XCIIa–b.

⁸⁵¹ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 41.

⁸⁵² G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 496.

⁸⁵³ J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 108.

⁸⁵⁴ Ty jsou představeny v kapitole *Reflexe života ve vojenských táborech v dobových vojenských řádech*.

zmiňuje ve svém spisu i Leonhardt Fronsperger,⁸⁵⁵ některé zásadní body ovšem připomínají i vojenští teoretikové ve svých příručkách a zároveň dodávají, že neposlušnost se má přísně trestat: Schwendi zapovídá, aby hlídkovali vojáci, kteří nejsou zcela vyzbrojeni a vystrojeni.⁸⁵⁶ Montecuccoli zmiňuje především to, že jízdní vojáci nemají na hlídce sesedat z koní,⁸⁵⁷ což by značilo jejich nedostatečnou bdělost a zároveň snižovalo jejich schopnost rychle se vrátit zpět do tábora. Basta doporučuje přísně trestat jakoukoliv nedbalost na hlídce.⁸⁵⁸ S tím souhlasí i du Bellay a Fronsperger, kteří tuto nedbalost více konkretizují: Du Bellay zakazuje na hlídce hrát hry, pít alkohol nebo spát.⁸⁵⁹ Fronsperger ve svém výčtu zakázaných aktivit na hlídkách uvádí hry, spánek, rvačky, nepřítomnost na svém přiděleném místě, vyvolání poplachu bez skutečné hrozby, a také stav, kdy jízdní vojáci nesedí na koních. Proto též zakazuje, aby jízdní hlídky rozdělávaly ohně,⁸⁶⁰ což by svědčilo o tom, že předtím jezdci museli z koní sesednout.

O tom, že hlídkovat nemají pouze prostí vojáci ale i důstojníci, se zmiňují Fronsperger,⁸⁶¹ Schwendi⁸⁶² a Basta. Ten dokonce dodává, že na hlídku má chodit občas i velitel vojska, přičemž je zvykem, že si vezme první hlídku v novém táboře.⁸⁶³

Prostý voják držel noční hlídku zhruba každou třetí noc, ovšem v případě blízkého nebezpečí to mohlo být i častěji.⁸⁶⁴ (Z tohoto údaje zároveň vyplývá, že na hlídce se každou noc vystřídal třetina všech zdravých vojáků v táboře.) Wallhausen píše, že hlídka připadá na vojáka při nízkém nebezpečí každou čtvrtou noc, při větším ohrožení ovšem každou druhou.⁸⁶⁵ Podle du Bellaye mají jízdní vojáci hlídkovat méně často, než vojáci pěší, a tedy pouze každou pátou noc.⁸⁶⁶

Jediný Johann Jacobi von Wallhausen popisuje také obvyklou délku jednotlivých hlídek – ovšem pouze v případě hlídek štítových: pěší štítové hlídky by se podle něj měly střídát po jedné až dvou hodinách.⁸⁶⁷ Jízdní štítové hlídky po dvou až třech hodinách.⁸⁶⁸ Du Bellay zase stanovuje, že se za noc mají vystřídat čtyři stejně dlouhé směny hlídek, jejichž výměnu oznamuje trubač. Budeme-li předpokládat, že noční hlídky probíhají pouze

⁸⁵⁵ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. XCIIb.

⁸⁵⁶ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 42.

⁸⁵⁷ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 317.

⁸⁵⁸ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 47.

⁸⁵⁹ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 491.

⁸⁶⁰ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. XCIIb.

⁸⁶¹ Tamtéž, s. s. XCIIa.

⁸⁶² L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 41.

⁸⁶³ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 48.

⁸⁶⁴ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 46; G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 493.

⁸⁶⁵ J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 106.

⁸⁶⁶ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 495.

⁸⁶⁷ J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 107.

⁸⁶⁸ Tamtéž, s. 106.

za tmy, může se jejich délka pohybovat v závislosti na ročních obdobích zhruba od jedné a půl po tři a půl hodiny.

Množství vojáků v hlídce se lišilo dle různých faktorů. Odlišná situace nastávala v bezpečné nebo nebezpečné oblasti, jiná také tehdy, když byl nebo nebyl celý tábor opevněn.⁸⁶⁹

Poplach se má vyhlásit pouze v závažném případě, a to ránou z děla, ohněm, kouřovým signálem nebo třeba speciální trubkou.⁸⁷⁰ Poté se mají vojáci vydat na shromaždiště, kde se zformují do bitevního postavení.⁸⁷¹ Aby to byli vojáci schopni vykonávat rychle, doporučuje Schwendi občasné cvičné poplachu.⁸⁷² Pouze trhovci a trén mají při poplachu zůstat na svém místě.⁸⁷³

Basta a Montecuccoli popisují důležitost plánování hlídek již při stavbě tábora. Montecuccoli je doporučuje rozeslat po okolí ještě předtím, než se vojsko utáboří.⁸⁷⁴ Basta zmiňuje, že v průběhu stavby tábora by se okolo něj měly pohybovat skupinky jezdců. V průběhu stavby má podle něj velitel také promyslet, na jaká místa bude chtít své hlídky posílat.⁸⁷⁵

10.8.7 Zásobování vojska a trén

Zajišťovat proviant pro obyvatele polního tábora je možné dvěma základními způsoby, a to prostřednictvím speciálních spízních jednotek, které dovážejí do tábora potraviny, jež se poté rozdělují mezi vojáky, nebo prostřednictvím trhovců, kteří prodávají v táboře své zboží. Většina ze studovaných autorů zmiňuje kombinaci obou dvou způsobů, přičemž důraz je v jejich spisech mnohdy kladen na jednu z těchto dvou možností. Jen Tarnowski⁸⁷⁶ a Wallhausen⁸⁷⁷ uvádějí ve své příručce pouze princip trhovců.

Spízní jednotky mají v okolí táborů shánět proviant pro vojáky a trén a také píce pro zvířata. Podle Fronspergera má stát v jejím čele hejtman,⁸⁷⁸ podle Schwendiho vybraný

⁸⁶⁹ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 47; L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. XCIIa.

⁸⁷⁰ R. MONTECUCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 70.

⁸⁷¹ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 48; L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 41.

⁸⁷² L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 42.

⁸⁷³ Tamtéž, s. 43.

⁸⁷⁴ R. MONTECUCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 71.

⁸⁷⁵ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 46.

⁸⁷⁶ J. TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, s. XXIIIb–XXVa.

⁸⁷⁷ V jeho případě to lze tvrdit pouze o problematice polních táborů. Ve své příručce *Manuale Militare* se věnuje mj. otázce, jak řešit příděly v pevnostech, aby se zamezilo hladovění. Viz J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 102–103. O markytánech se nikde výrazněji nerozepisuje, ale jejich tržiště popisuje na většině ilustrací polních táborů ve svých knihách.

⁸⁷⁸ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. XCVb.

plukovník.⁸⁷⁹ Při výjezdu z tábora ji má doprovázet průzkumník a pro ještě větší bezpečí ideálně též několik střelců se svým velitelem.⁸⁸⁰ Montecuccoli doporučuje, aby tyto jednotky vycházely z tábora v nepravidelných intervalech, aby nepřítel nemohl odhadnout čas, kdy půjdou pro proviant příště.⁸⁸¹ Dále dodává, že kromě dovozu potravin po cestách je vhodné využít dopravy po řece,⁸⁸² vedle které se tábory často nacházejí.

Erární potraviny se ukládají do skladišť, která spravuje vrchní proviantmistr.⁸⁸³ Tyto sklady mají být podle Montecuccoliho zabezpečené a mají ležet na místě, kde je zdravý vzduch. Přestože se často mají doplňovat čerstvými potravinami⁸⁸⁴ a proviantmistři na kvalitu v nich uloženého proviantu dohlížejí,⁸⁸⁵ Fronsperger a Montecuccoli doporučují pro dlouhodobější skladování konkrétní potraviny, které by se měly kazit jen pomalu. Fronsperger uvádí jako nejdůležitější žito, pšenici, hrách, fazole, vyloupaný ječmen, ovesnou mouku, cibuli, máslo, sýr, sušené ryby, solené ryby, kyselé zelí, řepu a na mléko krávy a kozy;⁸⁸⁶ Montecuccoli zmiňuje jako zásadní vodu a další nápoje, chléb, suchary, sůl, ocet, čerstvé a solené maso, solené ryby, máslo, špek, sýr a zeleninu. K tomu ještě dodává, že pro koně je třeba zajistit ječmen, oves, seno, trávu a slámu,⁸⁸⁷ zatímco podle du Bellaye pro ně stačí oves a ječmen, v případě krátkodobého tábora jen seno, plevy a tráva, a pokud není možnost sehnat něco lepšího, tak dočasně pouze listí, větve či vinnou révu.⁸⁸⁸

V případě, že je zásobování tábora zajišťováno prostřednictvím přidělu erárních potravin, může velení vojska do určité míry ovlivňovat, jakým způsobem se vojsko stravuje. Podle du Bellaye by měly vojenské řády stanovovat, kolik a jakých potravin má voják denně sníst a kdy se proviant vydává.⁸⁸⁹ Denní dávky jídla stanovuje též Montecuccoli.⁸⁹⁰ Du Bellay⁸⁹¹ a Schwendi⁸⁹² ve svých spisech výslovně zmiňují, že by se vojáci měli stravovat střídme a zdravě.

⁸⁷⁹ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 43.

⁸⁸⁰ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. XCVb–XCVIa.

⁸⁸¹ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 72.

⁸⁸² Tamtéž, s. 43.

⁸⁸³ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Erster Theyl*, Frankfurt am Main 1573, s. XLIIIIa.

⁸⁸⁴ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 43.

⁸⁸⁵ Giorgio Basta např. zmiňuje nutnost dohlížet na kvalitu erárního chleba. Viz G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 7.

⁸⁸⁶ L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1596, s. CXVIIa.

⁸⁸⁷ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 42.

⁸⁸⁸ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 505.

⁸⁸⁹ Tamtéž, s. 507.

⁸⁹⁰ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 42–43.

⁸⁹¹ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 507.

⁸⁹² L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 35–36.

Schwendi též píše, že se má proviant mezi vojáky rozdělovat rovnoměrně.⁸⁹³ Fronsperger dodává, že by se tak mělo dít obzvláště v případě nouze, kdy se mezi ně rozdávají zbytky potravin uložených ve skladišti. Podle něj se též potraviny ukládají odděleně pro pěchotu a pro jezdecko.⁸⁹⁴

Ať už je zásobování řešeno přiděly nebo nákupy u trhovců, je třeba zabezpečovat cesty, po kterých se potraviny do tábora přivážejí. To uvádějí du Bellay,⁸⁹⁵ Basta⁸⁹⁶ a Montecuccoli.⁸⁹⁷ Druzí dva jmenovaní navíc doplňují, že měl být na cestách pro trhovce či spízní jednotky zajištěn vojenský doprovod.

Podstatnou součástí vojenského tábora je tržiště, a to i v případech, kdy většina zásobování není zajišťována skrze něj.⁸⁹⁸ Jak uvádí např. du Bellay, příslušníci trénu a tedy i trhovci se k vojsku připojovali již při mustruňku.⁸⁹⁹ Fronsperger detailněji popisuje jejich začlenění do tábora: kvartýrmistr stanoví místo, na kterém se bude nacházet jejich přístřešek, načež profous vybere poplatek za umístění daného stánku.⁹⁰⁰ Že se tento stánek má vždy nacházet na přiděleném místě, a nikoliv mezi stany prostých vojáků, potvrzuje i Tarnowski.⁹⁰¹

Předtím, než bude možné zboží prodávat, je potřeba stanovit jeho cenu. Tuto informaci udává většina studovaných autorů, ovšem jejich názory se liší v tom, kdo by měl danou cenu určit: Podle Tarnowského má zboží ocenit a na dodržování této ceny dohlížet určitý člověk k tomu ustanovený hejtmanem.⁹⁰² Fronsperger ho konkretizuje a tvrdí, že se jedná o profouse, který napíše křídou ceny na dané zboží a na dodržování těchto cen poté dohlíží společně s proviantmistrem. On i proviantmistr později také rozhodují o jeho případném zdražování.⁹⁰³ Podle Schwendiho⁹⁰⁴ a Basty⁹⁰⁵ by se o ocenění měli postarat velitel vojska a vrchní proviantmistr. Schwendi dodává, že na dodržování jednotných cen v celém táboře dohlíží velitel vojska, plukovníci, proviantmistři a profousové.⁹⁰⁶ Basta zase doplňuje, že zboží označuje určenou cenou profous, který ceny zároveň vyvolá za zvuku bubnů a trubek

⁸⁹³ Tamtéž, s. 36.

⁸⁹⁴ L. FRONSPERGER, *Kriegsbuch, Erster Theyl*, Frankfurt am Main 1573, s. XLIIIa.

⁸⁹⁵ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 504.

⁸⁹⁶ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 5.

⁸⁹⁷ R. MONTECUCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 72.

⁸⁹⁸ Vně tržiště, obvykle na kraj tábora či zcela mimo něj, bývá vykázán z hygienických důvodů řezník. Viz např. L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, Frankfurt am Main 1565, s. CLXXa–CLXXb.

⁸⁹⁹ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 119.

⁹⁰⁰ L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, Frankfurt am Main 1565, s. CLXa–CLXb.

⁹⁰¹ J. TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, s. XXIIIb.

⁹⁰² Tamtéž.

⁹⁰³ L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, Frankfurt am Main 1565, s. CLXXa–CLXXb.

⁹⁰⁴ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 36.

⁹⁰⁵ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 7.

⁹⁰⁶ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 36.

a následně je vyvěsí k nahlédnutí všem obyvatelům tábora na veřejném místě.⁹⁰⁷ Podle Montecuccoliho má ocenění boží na starosti k tomu ustanovený komisař.⁹⁰⁸ O tom, že kromě správné ceny mají trhovci také dodržovat uvedené míry a váhy, píše Schwendi,⁹⁰⁹ Basta⁹¹⁰ a Montecuccoli.⁹¹¹

Stánky markytánů nemají prodávat neustále. Při západu slunce – tedy v době, kdy se obsazují noční hlídky – mají přestat šenkovat víno a pivo. Důvodem je zmenšení nočního hluku v táboře a naopak zvýšení bdělosti hlídek. Zmiňují to Tarnowski,⁹¹² Fronsperger⁹¹³ a Schwendi.⁹¹⁴ Tarnowski dodává, že má být ukončení šenkování vyhlášeno zatroubením.⁹¹⁵ Fronsperger radí, aby byla stanovena též doba, kdy se stánky otevírají, a určuje ji na devátou hodinu ranní.⁹¹⁶ Schwendi zase doporučuje, aby prodej pálenek byl v táboře zcela zakázán.⁹¹⁷

Další informací, která se v příručkách objevuje častěji, je zmínka o tom, že se vojáci mají chovat k trhovcům ukázněně a nemají je nijak urážet nebo fyzicky napadat. Hlavním důvodem je fakt, že trhovci jsou pro zásobování tábora většinou velmi důležití a je proto třeba zařídit jim co nejlepší podmínky, aby od vojska neodcházeli. Nutnost slušného chování vojáků k trhovcům uvádějí du Bellay,⁹¹⁸ Schwendi⁹¹⁹ a Basta.⁹²⁰

Místní zemědělci bývají mezi trhovci svým způsobem často privilegovaní, protože dodávají čerstvé zboží za nižší cenu, než zboží dovážené z větší dálky. To zmiňují Tarnowski,⁹²¹ du Bellay⁹²² a Basta.⁹²³

Někteří autoři stanovují také další povinnosti táborových trhovců. Fronsperger k výše uvedeným bodům dodává např. to, že markytáni mají vždy pomáhat hasit požáry – mimo jiné proto, že právě oni bývají většinou jejich původci.⁹²⁴

Většina studovaných teoretiků uváděla ohledně trhovců ve vojenských táborech velmi podobné informace, které byly zmíněny výše. Pouze Tarnowski dodává řadu dalších

⁹⁰⁷ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 7.

⁹⁰⁸ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 43.

⁹⁰⁹ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 37.

⁹¹⁰ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 6.

⁹¹¹ R. MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten*, s. 43.

⁹¹² J. TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, s. XXIIIb.

⁹¹³ L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, Frankfurt am Main 1565, s. CLXXa–CLXXb.

⁹¹⁴ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 37.

⁹¹⁵ J. TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, s. XXIIIb.

⁹¹⁶ L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, Frankfurt am Main 1565, s. CLXXa–CLXXb.

⁹¹⁷ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 37.

⁹¹⁸ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 506.

⁹¹⁹ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 43–44.

⁹²⁰ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 5.

⁹²¹ J. TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, s. XXIIIb.

⁹²² G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 505, 124.

⁹²³ G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 7.

⁹²⁴ L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, Frankfurt am Main 1565, s. CLXXa–CLXXb.

nových povinností a příkazů: Osoby, které provozují šenk, nemají přijímat peníze za žádné jiné služby. Jako platbu nebo zástavu nemají brát kradené předměty, zbraně a zbroje. Nesmějí u sebe také přechovávat uprchlíky, a v táboře staví šibenici nebo ji nechávají postavit na své náklady.

S problematikou trénu souvisí ještě dva další body, které bývají častěji zmiňovány ve vojenských příručkách, a které se ovšem netýkají zásobování. Prvním z nich je skutečnost, že je třeba omezovat velikost trénu mimo jiné proto, že udržení velkého trénu je velmi náročné z hlediska logistiky. Omezovat se nemá ovšem pouze počet osob u vojska, ale s ním i množství koní a vozů. To zmiňují ve svých knihách du Bellay⁹²⁵ a Schwendi.⁹²⁶

Druhým bodem, který bývá rozebírán též ve vojenských řádech,⁹²⁷ je přítomnost poběhlic u vojska. Ta je zpravidla vždy zakazovaná – u armády by se správně měly nacházet pouze manželky vojáků a jejich děti. Takto to uvádějí Tarnowski⁹²⁸ a du Bellay.⁹²⁹ Pouze Schwendi⁹³⁰ zmiňuje, že plukovník může ve zvláštních případech poběhlice u vojska povolit, ovšem neuvádí, o jaké případy se jedná. Du Bellay⁹³¹ i Schwendi⁹³² radí, aby ženy u vojska byly podobně jako vojáci rozděleny do menších organizačních jednotek, které Schwendi označuje jako roty.⁹³³

⁹²⁵ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 119–121.

⁹²⁶ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 40.

⁹²⁷ K nim více v kapitole *Reflexe života ve vojenských táborech v dobových vojenských řádech*.

⁹²⁸ J. TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, s. XXVa.

⁹²⁹ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 121–122.

⁹³⁰ L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 40.

⁹³¹ G. du BELLAY, *Kriegs Regiment*, s. 121–122.

⁹³² L. SCHWENDI, *Kriegs Discurs*, s. 40.

⁹³³ Tamtéž.

11. Reflexe života ve vojenských táborech v dobových vojenských řádech

O životě ve vojenských táborech lze zjistit řadu informací v dobových vojenských řádech. Jimi jsou myšleny normativní prameny, které byly vydávány pro potřeby konkrétních armád. Tyto řady reagovaly na obvyklé dění ve vojsku, a to především na různé přestupky a nešvary, které se v něm šířily. Lze tedy předpokládat, že pokud řád zakazuje nějaké konkrétní činy, je tomu tak proto, že se objevovaly mezi vojáky i ostatními obyvateli vojenských táborů.

V jednotlivých člancích vojenských řádů jsou často stanoveny sankce pro případ nedodržení daných nařízení. Je ovšem třeba připomenout, že regimenty byly ve studované době majetkem svých velitelů, a proto záleželo především na nich, na regimentních soudcích a na profousech, jak na jednotlivé přestupky pohlíželi a zda je vůbec trestali. Na sankce v podobě trestu smrti i za nepříliš významné přestupky je proto třeba pohlížet s určitým nadhledem.

V následujících kapitolách budou představeny vojenské řady Maxmiliána II. a Gustava II. Adolfa a v rámci nich především pasáže pojednávající o životě v polních táborech.

11.1 Vojenský řád Maxmiliána II.

Vojenský řád Maxmiliána II. z roku 1570, který vycházel ze staršího řádu Karla V., byl vydán tiskem roku 1632⁹³⁴ ve Frankfurtu nad Mohanem nákladem Matthiase Wörnera,⁹³⁵ a byl tedy (snad s drobnými úpravami) stále ještě aktuální více než šedesát let po svém sepsání. K jeho dvěma dalším německým vydáním došlo ve Strassburgu ještě v letech 1643⁹³⁶ a 1644⁹³⁷ nákladem Caspara Dietzela. Řád vyšel ve všech uvedených případech jako dodatek k německému překladu holandského válečného práva a válečného řádu nizozemského důstojníka Petra Pappa.⁹³⁸

⁹³⁴ Petrus PAPPUS, *Holländisch Kriegs-Recht, Vnd Artickels-Briefff ... Da zu End beygefügt, Keyser Maximiliani II. Artickels-Briefff*, Franckfurt am Mayn 1632. V této práci bude citováno vydání tohoto řádu z roku 1632.

⁹³⁵ Matthias Wörner byl frankfurtským nakladatelem činným v letech 1628–1632. *Wörner, Matthias (1628–1632)*, in: Consortium of European Research Libraries. Dostupné online <http://thesaurus.cerl.org/record/cni00041665>, cit. 20. 6. 2015.

⁹³⁶ Petrus PAPPUS, *Holländisch Kriegs-Recht, Vnd Artickels-Briefff ... Mit angehefften Käyser Maximiliani II. Artickels-Briefff*, Strassburg 1643.

⁹³⁷ Petrus PAPPUS, *Holländisch Kriegs-Recht, Vnd Artickels-Briefff ... Mit angehefften Käyser Maximiliani II. Artickels-Briefff*, Strassburg 1644.

⁹³⁸ Petrus Pappus (1558–1614) byl holandským důstojníkem, autorem spisů o holandském válečném právu a měšťanem v Groningenu. *Pappus von Tratzberg, Petrus (1558–1614)*, in: Consortium of European Research Libraries. Dostupné online <http://thesaurus.cerl.org/record/cnp00883832>, cit. 20. 6. 2015.

Spisek obsahuje celkem 74 článků, které stanovují konkrétní povinnosti vojáků především na tažení a v polních táborech. Informace jsou uvedeny zpravidla v jedné či v několika málo větách a shrnuty jsou v podobě marginálií vedle hlavního textu. Sankce za nedodržení konkrétního článku jsou zmíněny pouze v některých případech, navíc obvykle nejsou příliš konkrétní. Maxmiliánův vojenský řád není příliš obsáhlý, proto budou v následujícím textu uvedeny všechny podstatné informace, které v něm lze nalézt.

11.1.1 Život ve vojenských táborech na příkladě řádu Maxmiliána II.

První body Maxmiliánova řádu stanovují základní povinnosti každého vojáka, a to poslušnost svého plukovníka a poslušnost Boha. Plukovníka mají poslouchat všichni vojáci daného regimentu bez ohledu na své společenské postavení. Kdo by jednal proti jeho nařízením, má být potrestán dle plukovníkovy vůle.⁹³⁹

Vojáci mají být bohabojní a nemají se rouhat. V případě bezbožného jednání mají být potrestáni na těle a na životě dle rozkazu plukovníka nebo vojenského soudce. Článek o bohabojnosti reaguje ovšem i na nevhodné chování vojenských duchovních. Ti se nemají opíjet ve vinných sklepech pod hrozbou uvržení do želez a následného trestu dle uvážení plukovníka. Zároveň je zakázáno, aby jim táboroví markytáni nalévali víno a pivo.

Dále je popsáno, jak mají být vojáci vyzbrojeni a vystrojeni. Pikenýři i střelci mají mít svoji hlavní zbraň, tedy píku či palnou zbraň, neustále připravenou k boji. Pokud by ji někdo v případě krize nemohl z důvodů špatné péče použít, má být potrestán na těle. Kromě hlavní zbraně mají mít všichni vojáci také zbraň poboční, kterou může představovat meč nebo rapír. Mají se o ni dobře starat a neničit ji např. sekáním dřeva.⁹⁴⁰ Pokud by poboční zbraň neměli, budou potrestáni snížením žoldu. Vedle běžného oděvu mají mít všichni vojáci kabát, který je ochrání před deštěm a chladem. Střelci pod něj navíc mohou schovat a uchránit tak před deštěm svoji zbraň a nádoby se střelným prachem.⁹⁴¹

Řád v mnoha bodech apeluje na slušné chování vojáků. Nemají žádným způsobem obtěžovat těhotné ženy, staré lidi, kněží, kazatele nebo kostelníky. Stejně tak nesmějí poškozovat kostely, kláštery, špitály nebo školy. Porušení těchto zákazů má být trestáno tělesnými tresty.⁹⁴² Přísněji je trestána vražda bezbranných osob, mezi kterými jsou

⁹³⁹ P. PAPPUS, *Holländisch Kriegs-Recht*, s. 141. Poslušnost vůči plukovníkům i ostatním důstojníkům je zdůrazněna ještě v několika dalších bodech na s. 143.

⁹⁴⁰ Naopak Johann Jacobi von Wallhausen ve svém díle *Kriegskunst zu Fuss* uvádí, že mají mít mušketýři jako poboční zbraň ideálně tesák, který je užitečný např. tehdy, když je potřeba nasekat větve na stavbu přístřešků. Viz J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuss*, Leuwarden 1630, s. 30.

⁹⁴¹ P. PAPPUS, *Holländisch Kriegs-Recht*, s. 142.

⁹⁴² Tamtéž, s. 143.

konkrétně uvedeni staří lidé, duchovní, ženy a děti, a to tělesným trestem a trestem smrti.⁹⁴³

Vojáci mají být ve službě po celý měsíc, za což jim náleží žold, který by měli pravidelně dostávat,⁹⁴⁴ a to i ti, kteří jsou nemocní či zranění.⁹⁴⁵ Ten, který by po obdržení žoldu zběhl od vojska nebo by bez povolení opustil svoji jednotku, má být potrestán na těle a na životě a veřejně označen za šelmu.⁹⁴⁶ Vojáci nesmějí opouštět své místo ani na tažení. Pokud by některý důstojník, poddůstojník nebo i prostý voják viděl někoho pochodovat mimo své určené místo, má ho donutit vrátit se do pochodové formace.

Vojáci mají být připraveni položit vlastní život za obranu určeného místa. Mají ovšem také vykonávat na rozkaz hejtmána nebo plukovníka opevňovací práce, a to bez odmlouvání.

Pokud na vojáky neustále útočí nepřítel, má být jejich morálka pozvednuta dřívějším vyplacením žoldu. Jestliže vojáci dobývají město nebo např. zámek, nesmějí do něj vniknout a plundrovat ho, pokud k tomu nedostanou povolení od plukovníka.⁹⁴⁷ Nesmějí také nijak škodit osobám, které platí výpalné atp., pokud se tak neděje s povolením plukovníka. V opačném případě mají být potrestáni na těle. Stejně mají být potrestáni i ti vojáci, kteří by plundrovali a jinak škodili na místě, kde je vyhlášena *salva guardia*.⁹⁴⁸

Pokud vojáci dosáhnou vítězství v polní bitvě, případně dobydou pevnost či jiné žádané místo, mají být odměněni vyplacením měsíčního žoldu. V případě dobytí města vojáci nesmějí plundrovat jeho radnici, a to pod hrozbou tělesného trestu. Žádný voják též nemá svévolně odcházet z polního tábora za kořistí, pokud by to nebylo s vědomím plukovníka. Trest by měl být v případě neuposlechnutí opět tělesný.⁹⁴⁹ Stejně je trestáno také svévolné založení požáru.⁹⁵⁰

Pokud se vojáci nacházejí v přátelské zemi, nesmějí plundrovat ani si nic brát bez zaplacení. Jestliže nekvartýrují v polním táboře ale v obci, mají se ke svému hostiteli chovat slušně. Když by nezaplatili věci, které si vzali, mají je okamžitě vrátit. Pokud se tak nestane a přijde na ně stížnost, mají je jejich hejtman a plukovník donutit k navrácení

⁹⁴³ Tamtéž, s. 151.

⁹⁴⁴ Tamtéž, s. 143.

⁹⁴⁵ Tamtéž, s. 153.

⁹⁴⁶ Tamtéž, s. 143.

⁹⁴⁷ Tamtéž, s. 144.

⁹⁴⁸ *Salva guardia* byl název listu, který vydával velitel vojska nebo panovník a zaručoval jím např. určité osobě nebo obci ochranu jejího majetku před útokem a rabováním. Na účinnost tohoto listu měla dbát nějaká vojenská jednotka. P. KLUČINA, *Tricetiletá válka*, s. 217.

⁹⁴⁹ P. PAPPUS, *Holländisch Kriegs-Recht*, s. 145.

⁹⁵⁰ Tamtéž, s. 151.

daných předmětů, kromě čehož budou provinilci potrestáni na těle a na životě.⁹⁵¹ Obecně užitečné věci, jakými jsou např. mlýny, pece a pluhy, nesmějí vojáci krást nebo ničit v zemi přátelské ani nepřátelské. Stejně tak nesmějí žádným způsobem likvidovat víno, obilí nebo mouku pod hrozbou tělesného trestu.⁹⁵²

Když některý voják zběhne, má to být co nejdříve oznámeno hejtmanovi. Pokud se dopadne, má být potrestán na těle a na životě. Jestliže se nechytí, má být veřejně prohlášen za šelmu. Když by některý voják zabil zběha, nemá být potrestán, ale omilostněn. Navíc si tímto činem vyslouží velký dík. Vojáci se nemají tajně srocovat a pochopitelně též nesmějí pod hrozbou tělesného trestu žádným způsobem s nepřítelem komunikovat, natož ho pouštět dovnitř do tábora. Přísně potrestáni mají být všichni zrádci a křivopřísežníci ve vojsku.⁹⁵³ Pokud by někdo naopak znal informace o situaci v nepřátelském vojsku, má je sdělit svému hejtmanovi a plukovníkovi, za což si vyslouží velké díky.

Mezi vojáky jsou zakázány rvačky pod hrozbou tělesného trestu. Pokud je někdo do rvačky zavlčen, může na svoji obranu použít poboční zbraň. Je ovšem zakázáno při rvačce užívat zbraně palné a dřevcové.⁹⁵⁴ Důvodem pro spory mezi vojáky je v některých případech i stará zášť, kterou ovšem mají vojáci překonat a zůstat v průběhu válečného tažení v klidu. Když ale mezi nimi ke konfliktu dojde a oni poruší vojenský řád, mají být postaveni před soud, který rozhodne o jejich cti a případném trestu na těle a na životě.

Jestliže dojde mezi vojáky k rvačce, mají se ji svědkové pokusit ukončit, a to celkem třemi pokusy. Pokud přesto někdo nechce boj ukončit a jiný ho zabije, nemá být potrestán. Jestliže je ale zabit ten, který se přestal prát nebo není ozbrojený, má být jeho vrah postaven před soud a dle uvážení potrestán na těle a na životě. Pod hrozbou tělesného trestu nemá nikdo po nikom střílet ani házet žádné zbraně, což platí jak po usmíření obou stran, tak i v průběhu rvačky.⁹⁵⁵ Svědci rvačky se do ní žádným způsobem nemají zapojovat a přiklánět se k žádné ze stran konfliktu pod hrozbou trestu dle rozhodnutí plukovníka.

Další série nařízení se týká vojenských hlídek. Pod hrozbou tělesného trestu nesmí nikdo na hlídce bezdůvodně střílet, což platí ve vojenském táboře, v městě i např. v zámku. Žádný voják nesmí svoji hlídku zmeškat. Pokud se tak stane, má ho plukovník potrestat dle

⁹⁵¹ Tamtéž, s. 149.

⁹⁵² Tamtéž, s. 151.

⁹⁵³ Tamtéž, s. 146.

⁹⁵⁴ Je tomu tak patrně proto, že by palná zbraň mohla vzhledem k svému dostřelu snadno zranit i někoho jiného, zatímco dlouhá dřevcová zbraň by byla v prostoru polního tábora či městské ulice spíše na překážku či ke škodě dalších lidí v jejím dosahu. Oproti tomu poboční zbraň dosahující pouze na krátkou vzdálenost velmi pravděpodobně nezraní nikoho, kdo se rvačky neúčastní.

⁹⁵⁵ P. PAPPUS, *Holländisch Kriegs-Recht*, s. 147.

vlastního uvážení. V případě, že by voják nemohl na hlídku dorazit kvůli nemoci, mají o tom jeho spolubojovníci z roty informovat hejtmana, který ho může nahradit někým jiným. Hlídku nesmí nikdo bez dovolení opustit. Pokud by tak učinil, má být přísně potrestán. Pokud vojáci z jedné roty zjistí, že jejich druh odešel z hlídky, jsou dle přísahy povinni o tom informovat velení.

Nikdo za sebe nesmí nechat hlídat jiného vojáka, pokud k tomu nedostane povolení svého hejtmana. Stejně tak nikdo nesmí zapomenout nebo změnit heslo pod hrozbou postavení před soud, který by ho potrestal dle svého uvážení na cti, těle a životě. Voják, který by usnul na štítové hlídce, případně by ji opustil předtím, než ho někdo přijde vystřídat, má být potrestán na těle a na životě. Rvačky na hlídkách bývají posuzovány ještě přísněji, než podobné konflikty kdekoliv jinde v táboře. Kdo by se začal prát na hlídce, bude potrestán na těle a na životě.⁹⁵⁶

V táboře, kde se společně nacházejí vojáci různých národností, má panovat snaha o uklidnění sporů mezi přítomnými národy. Buřiči budou potrestáni na životě. Pokud by bylo některému z národů v táboře ukřivděno či byl nějak poškozen, má o tom být informován jejich velitel a zjednat nápravu.

Vojáci se mají chovat slušně k markytánům, a to především k těm, kteří dovážejí do tábora proviant. Potraviny mají nechat dovézt dovnitř a nemají vybíhat z tábora, aby nakoupili jídlo před tím, než bude oceněno. Trest za takovéto chování by měl být tělesný.

Profousovi ani jeho pomocníkům nemá nikdo bránit ve výkonu jejich práce. Pokud by některý voják škodil osobě, která je ve vojenském vězení, má být potrestán stejně jako daný zločinec.⁹⁵⁷ Jestliže se někdo dopustí vážného zločinu, jakým je vražda, krádež nebo zrada, a profous ani jeho pomocníci nejsou k zastižení, má ho zadržet některý z důstojníků až do příjezdu profouse, který viníka zajistí.

Zakázány jsou též podvody při mustrování vojáků. Nikdo se nesmí nechat zapsat pod dva praporce současně a nechat se tedy dvakrát zmustrovat, o což by se některý voják mohl pokusit pravděpodobně ve snaze o získání dvojnásobného žoldu při mustruňku. Nesmí také nikomu jinému půjčit svoji zbraň a zbroj, aby se s nimi nechal zmustrovat. Pokud by tak někdo učinil, má být potrestán na těle a na životě. Nikdo se též nemá nechat zapsat pod falešným jménem, lhát o svém původu ani o svém věku. Na mustruňk se má každý dostavit s veškerým svým bojovým vybavením, a to včetně důstojníků a šlechticů.⁹⁵⁸

⁹⁵⁶ Tamtéž, s. 148.

⁹⁵⁷ Tamtéž, s. 149.

⁹⁵⁸ Tamtéž, s. 150.

Hejtmani nemají přebírat do svých jednotek vojáky z jiných praporců bez vědomí a vůle jejich velitele. Stejně tak nikdo nemá zařadit do svého pěšího praporce sloužícího některého z jízdních vojáků.⁹⁵⁹

Ve společném táboře pěchoty a jezdeckta má být lepší a větší kvartýr dán jezdcům, aby mohli kvartýrovat na dostatečně velkém prostoru společně se svými koňmi.⁹⁶⁰ Každý voják se má spokojit s ležením, které mu bylo přiděleno kvartýrmistrem, a nemá se proti jeho rozhodnutí nijak bouřit.

Mezi vojáky je zakázáno opilství. K přílišnému pití nesmí nikdo nikoho dalšího nutit. Pokud se někdo dopustí přestupku proti řádu pod vlivem alkoholu, má být potrestán přísněji, než když by byl střízlivý. Dle rozhodnutí plukovníka má být potrestán ten voják, který by byl opilý na hlídce, kvůli čemuž by nemohl řádně zastávat svoji službu.⁹⁶¹ Do vězení má být profousem zavřen ten, který by se opil tak moc, že by nebyl schopen nejen čistě uvažovat, ale ani pochodovat nebo stát na místě.

Pod hrozbou tělesného trestu je zakázáno vyvolat poplach bez vědomí a rozkazu hejtmana, pokud by nenastala nouze. V případě poplachu mají všichni vojáci běžet na svá přidělená místa na shromaždišti. V ležení může zůstat pouze ten, kdo je nemocný nebo zraněný. Ostatní vojáci, kteří by nereagovali na poplach, mají být potrestáni na těle.

Pokud voják ukořistí něco od nepřítele, smí si to nechat, jestliže se nejedná o palné zbraně, střelný prach, munici, proviant atp. Nikdo si ovšem nemá u sebe ponechávat své zajatce, pokud to nepovolí plukovník, pod hrozbou tělesného trestu. Za zajatce z řad vojevůdců a dalších vysoce postavených osob mají být odpovědni důstojníci a jednat s nimi s úctou.⁹⁶²

Ukořistěný dobytek se má prodávat v táboře k užitku všech vojáků. I v tomto případě prodávané zboží nejprve ocení profous.

Vojáci nemají obtěžovat katy, kteří táhnou s armádou, pod hrozbou trestu na těle a na životě.

Vojáci se na tažení nemají přesouvat v houfu trénu, ale ve své jednotce. Jedinou výjimkou jsou zranění či nemocní vojáci, kteří dostanou povolení od svého hejtmana. Součástí trénu mohou být manželky vojáků, nikoliv ovšem nepočetné ženy. Ty mají být z tábora vykázány na rozkaz plukovníka nebo hejtmanů. Vojáci jsou povinni se od nich držet daleko.⁹⁶³

⁹⁵⁹ Tamtéž, s. 153–154.

⁹⁶⁰ Tamtéž, s. 150.

⁹⁶¹ Tamtéž, s. 151.

⁹⁶² Tamtéž, s. 152.

⁹⁶³ Tamtéž, s. 153.

Články vojenského řádu mají být závazné nejen pro vojáky, kteří na ně přísahali, ale i pro všechny ostatní, kteří jsou u vojska zapsáni a dostávají žold. Pohlíží se na ně stejně, jako kdyby byli u přísahy přítomni. Řád má být uložen u regimentního šoltyse. Pokud by některý z vojáků zapomněl znění článků, může dojít za šoltysem, který má povinnost je na vyžádání vojákům přečíst.⁹⁶⁴

Vojáci mají zůstat ve službě po celou dobu, na jejíž trvání se nechali do vojska zapsat. Jako příklad je v řádu uvedeno trvání tří měsíců. Po celou dobu tažení jsou vojáci povinni jednat podle vojenského řádu.⁹⁶⁵

11.2 Vojenský řád Gustava II. Adolfa

Německá verze vojenského řádu švédského krále Gustava II. Adolfa vyšla několikrát mezi lety 1632 a 1647, přičemž čtyři nebo pět z těchto vydání připadlo na rok 1632. Náhlý velký zájem o tento spis patrně souvisel s nedávným zapojením Švédska do třicetileté války a projevením změn, které armáda Gustava II. Adolfa vnesla do starší holandské vojenské reformy.

Řád byl vydán v několika německých městech v dílnách různých tiskařů. V roce 1632 se tak stalo v norimberské dílně Wolfganga Endtera staršího,⁹⁶⁶ v nespecifikované dílně v Heilbrunnu⁹⁶⁷ a v míšeňské dílně Hermanna Merese.⁹⁶⁸ U jednoho dalšího tisku z téhož roku není uvedeno místo vydání ani tiskař.⁹⁶⁹ Poté vyšel spis ještě v letech 1636, 1639, 1643, 1644 a 1647.⁹⁷⁰

⁹⁶⁴ Tamtéž, s. 154.

⁹⁶⁵ Tamtéž, s. 155.

⁹⁶⁶ GUSTAV II. ADOLF, *Schwedisches Kriegs-Recht, oder Articul-Brieffe*, Nürnberg 1632. V této práci bude citováno toto norimberské vydání z roku 1632. Wolfgang Endter starší (1593–1695) byl norimberským tiskařem, nakladatelem a knihkupcem. *Endter, Wolfgang <der Ältere> (1593–1659)*, in: Consortium of European Research Libraries. Dostupné online <http://thesaurus.cerl.org/record/cni00038991>, cit. 23. 6. 2015.

⁹⁶⁷ GUSTAV II. ADOLF, *Schwedisches Kriegs-Recht, oder Articul-Brieffe*, Heylbrunn 1632.

⁹⁶⁸ GUSTAV II. ADOLF, *Schwedisches Kriegs-Recht, oder Artickuls-Brieffe*, Meyntz 1632. V daném roce došlo v této dílně snad k dvěma vydáním tohoto spisu. Dva tisky, které je možno identifikovat pod touto citací, se liší v kolaci – ačkoliv jsou oba kvartového formátu, jeden je dlouhý 65 stran a druhý pouze 47. Nelze vyloučit ani nekompletnost kratšího z tisků, kterou ovšem není možné ověřit bez prozkoumání fyzických exemplářů či digitálních kopií obou tisků. *VD17 14:081773U*, in: Verzeichnis der Drucke 16. / 17. Jhd. (VD16 / VD17). Dostupné online <http://gateway-bayern.de/VD17+14%3A081773U>, cit. 23. 6. 2015; *VD17 23:260147R*, in: <http://gateway-bayern.de/VD17+23%3A260147R>, cit. 23. 6. 2015 Verzeichnis der Drucke 16. / 17. Jhd. (VD16 / VD17). Dostupné online Hermann Meres (činný 1623–1635) byl míšeňským tiskařem. *Meres, Hermann (–1635)*, in: Consortium of European Research Libraries. Dostupné online <http://thesaurus.cerl.org/record/cni00025650>, cit. 23. 6. 2015.

⁹⁶⁹ GUSTAV II. ADOLF, *Schwedisches Kriegs-Recht, oder Articul-Brieffe*, [S.l.] 1632.

⁹⁷⁰ Viz *Treffler Verzeichnis der Drucke 16. / 17. Jhd. (VD16 / VD17)*. Databáze dostupná online https://opacplus.bib-bvb.de/TouchPoint_touchpoint/start.do?SearchProfile=Altbestand&SearchType=2, cit. 23. 6. 2015.

Řád obsahuje 112 článků rozdělených do dvaceti čtyř tematických oddílů, za kterými následuje soupis nařízení švédského válečného práva obsažený v šesti různých oddílech. Vzhledem k faktu, že je tento řád podstatně obsáhlejší než výše uvedený řád Maxmiliána II., byly pro uvedení v této práci vybrány pouze ty pasáže, jejichž obsah se alespoň částečně dotýká vojenských táborů.

11.2.1 Život ve vojenských táborech na příkladě řádu Gustava II. Adolfa

Povinností vojáka není pouze bojovat, cvičit a stát na hlídkách, ale také věnovat se opevňovacím pracím a dalším činnostem, které jsou potřebné pro chod vojenského tábora. Práce na opevnění pevností i polních táborů mají vojáci vykonávat bezplatně a nemají za ně tedy požadovat žádnou odměnu. Kdo se bude těmto aktivitám zpěčovat, má být potrestán na životě.

Jestliže je potřeba, aby vojáci v táboře pomohli s opevňovacími pracemi, mají přijít na rozkaz velitelů bez otálení. Pokud by ovšem kvůli jejich nedbalosti při práci vznikla nějaká škoda, mají být postaveni před vojenský soud a spravedlivě odsouzeni k příhodnému trestu. Když dostanou vojáci rozkaz připojit se k opevňovacím pracím a některý z nich svůj úkol nesplní včas, má být potrestán sezením na oslu,⁹⁷¹ okovy, případně pobytem ve vězení o chlebu a vodě.

Vojáci jsou ovšem řádem také chráněni proti neúměrnému zatěžování. „Těžká, tvrdá a nesnesitelná otrocká práce“⁹⁷² pro osobní potřebu a pohodlí důstojníků má být zakázána. Důstojníci, kteří by ji po vojácích vyžadovali, mají být postaveni před vojenský soud a dle jeho rozhodnutí odsouzeni. Lehčí pomocné práce ovšem mohou být po vojácích vyžadovány, a pakliže k nim přijde rozkaz od velení, jsou povinné.

Na hlídce v táboře nemá nikdo vyvolávat poplach ani střílet z muškety či z pistole pod hrozbou tělesného trestu. Výjimkou je situace, kdy voják zpozoruje vážné nebezpečí, případně dostane rozkaz od svého velitele. Pokud je voják na hlídce nedbalý a nedává dobrý pozor, má být potrestán sezením na oslu, okovy nebo uvězněním o chlebu a vodě.

Hlídkám velí vrchní vachtmistr, kterého mají poslouchat nejen prostí vojáci, ale i hejtmani a rytmistři.⁹⁷³ Kdo by se jakkoliv protivil jeho rozkazům, případně nějak škodil hlídkám při jejich službě, má být postaven před válečný soud a podle vážnosti provinění

⁹⁷¹ Sezení na oslu bylo trestem používaným především u vojska jakožto obdoba pranýře. Dřevěná napodobenina osla měla „hřbet“ tvořený prkny vybíhajícími do ostré horní hrany. Odsouzenec musel na oslu sedět, zatímco mu tato prkna rozdírala slabiny. P. KLUČINA, *Třicetiletá válka*, s. 246.

⁹⁷² GUSTAV II. ADOLF, *Schwedisches Kriegs-Recht, oder Articul-Brieffe*, s. 16.

⁹⁷³ Tamtéž, s. 17.

potrestán. Ten, kdo by usnul na štítové hlídce, odešel z hlídky dříve, než ho někdo vystřídá, nebo se opil tak, že by nemohl hlídku řádně zastat, má být zastřelen.⁹⁷⁴

S tematikou táborů souvisí též tažení armády z jednoho tábora do druhého. Na pochodu se má každý voják držet u svého praporece. Kdo by na to nedbal a například zaostával vzadu za jednotkou, má být potrestán okovy. Jestliže by se voják nenacházel na svém místě, vzpouzel se svému trestu a navíc se nadále odmítal zdržovat na správném místě, má být potrestán na životě.

Nemocní vojáci mohou při tažení ležet a zdržovat se u trénu, ovšem žádný zdravý voják se nesmí nacházet více než čtvrt míle⁹⁷⁵ za vojskem bez platného pasu,⁹⁷⁶ který mu vydal plukovník nebo jiný vysoký důstojník. Ten, kdo by byl nalezen v této vzdálenosti za vojskem, má být zavřen do vězení. Pokud by zaostával o více než míli,⁹⁷⁷ má být potrestán na životě. Majetek těchto vojáků má být zabrán a rozdělen. Polovinu by měla získat královská pokladna, druhou polovinu štáb vojska.

Jestliže voják zběhne a je chycen, má být potrestán na životě. Pokud ho někdo jiný při útěku zraní nebo zabije, nemá být tento člověk potrestán, ale omilostněn. Když by před nepřítelem utekl celý praporec pěších či jízdních vojáků, má být postaven před polního maršála a vrchního vojenského soudce, kteří rozhodnou o jeho osudu. Jestliže by za útěk dané jednotky mohl její velitel, má být prohlášen za nečestného a vyhnán z tábora.⁹⁷⁸ Pokud soud shledá, že je vina na straně velitele i prostých vojáků, má být velitel vyhnán a z prostých vojáků má být na základě losu každý desátý oběšen. Ti ostatní mají zatím ležet mimo tábor, do něj mají chodit vykonávat pomocné práce jako např. úklid a obecně se chovat tak, aby je generál i vrchní vojenský soudce mohli opět považovat za důvěryhodné.

Voják, který zběhne a je chycen, může být zabit bez soudu. Pokud není dopaden, má být označen za šelmu, zbaven všech práv a zavržen, což se veřejně vyhlásí a vyvěsí. Jestliže zběhne celý praporec nebo regiment, má být v rámci šesti týdnů třikrát povolán

⁹⁷⁴ V originále „archibusirt“. Termínem „archibusiren“ nebo též „arquebusiren“ byl označován vojenský trest smrti, kdy byl provinilec zastřelen svými spolubojovníky. Dle německé encyklopedie právníka Ludwiga Höpfnera se jednalo o milosrdný trest, v rámci kterého odsouzenec nepřišel do rukou kata. Své tři spolubojovníky, kteří ho měli zastřelit, si směl sám vybrat. Jeden z nich měl mířit na čelo a dva na srdce. Pro případ, že by některému z nich selhala zbraň nebo by špatně mířil, měla za těmito třemi muži čekat připravená druhá trojice střelců. Srov. Ludwig HÖPFNER, *Deutsche Encyclopädie oder Allgemeines Real-Wörterbuch aller Künste und Wissenschaften. Erster Band, A–Ar*, Frankfurt am Mayn 1778, s. 720; Johann HÜBNER, *Reales Staats- Zeitungs- und Conversations-Lexicon*, Leipzig 1737, sl. 141.

⁹⁷⁵ Cca 1,87 km. Stejně jako v podkapitole *Kvartýrování ve vesnici* v kapitole *Johann Jacobi von Wallhausen – Kriegskunst zu Fuß, Manuale militare a Corpus Militare* i zde počítám s průměrnou hodnotou míle 7,5 km.

⁹⁷⁶ GUSTAV II. ADOLF, *Schwedisches Kriegs-Recht, oder Articul-Briefff*, s. 18.

⁹⁷⁷ Cca 7,5 km.

⁹⁷⁸ GUSTAV II. ADOLF, *Schwedisches Kriegs-Recht, oder Articul-Briefff*, s. 19.

k vojenskému soudu, přičemž je mu garantován bezpečný příchod a spravedlivý soud. Pokud se shledá jednotka vinnou, a to ať už v její přítomnosti, nebo nepřítomnosti, mají být její členové označeni za šelmy, zbaveni práv a zavrženi. Pokud jsou shledáni nevinými, mají být omilostněni.⁹⁷⁹

Uvedené tresty za zběhnutí jsou mírnější pro důstojníky než pro prosté vojáky. V případě zrady, spolčování s nepřítelem a vyzvědačství mají být ovšem všichni trestáni stejně přísně. Jestliže některý voják nebo důstojník předá nepříteli informace o vlastním vojsku, komunikuje s ním v poli bez vědomí polního maršála⁹⁸⁰ či si s ním vyměňuje dopisy, má být potrestán na životě. Stejný trest má stihnout toho, kdo by nepříteli oznámil heslo pro vstup do tábora.

Vojáci nemají používat typické barvy a polní znamení svého nepřítele.⁹⁸¹ Kdyby voják přeběhl k nepřátelské armádě, má být jeho jméno přibito na šibenici. V případě dopadení bude potrestán na životě. Pokud se prostí vojáci, poddůstojníci a nižší důstojníci srocují bez vědomí svého velení, mají být příkladně potrestáni, aby bylo všem jasné, že žádný rytmistr ani hejtman nebude nepovolené srocování schvalovat. Důstojníci mají být tehdy potrestáni na životě. Prostí vojáci dle posouzení jejich provinění stejně nebo mírněji.⁹⁸²

Pokud se některý regiment začne bouřit, má být vyšetřen především vůdce vzpoury. Na životě má být ovšem potrestán nejen on, ale také všichni, kteří s ním souhlasili a pomáhali mu. Stejně mají být potrestáni také ti, kteří nechtějí uposlechnout rozkazu k postupu proti nepříteli, kteří nechtějí jít do útoku nebo před bojem přímo utíkají. Stejně se nakládá se všemi provinilci, ať už byla jejich motivací odbojnost, svévole nebo strach.

V polních táborech, městských kvartýrech i pevnostech jsou zakázány rvačky mezi vojáky. Pokud k nějaké dojde, má být ten, kdo ji vyprovokoval, postaven před vojenský soud. Na základě jeho uvážení se potom rozhodne, jestli bude odsouzen k trestu smrti, či zda bude propuštěn.⁹⁸³ Jestliže se do sporu dostane prostý voják nebo důstojník, který si povolá na pomoc další osoby, má být na životě potrestán nejen on, ale i všichni další, kteří se rvačky účastnili.

Na životě má být potrestán také každý, kdo by přepadl a znásilnil jakoukoliv ženu, což má platit jak v přátelské tak i v nepřátelské zemi.⁹⁸⁴ V táboře se též nemají trpět žádné

⁹⁷⁹ Tamtéž, s. 20.

⁹⁸⁰ Tamtéž, s. 23.

⁹⁸¹ Vzhledem k tomu, že tento řád původně platil pouze pro švédskou armádu, je zde výslovně zakázáno nosit červenou, jakožto barvu nepřátelského habsburského vojska.

⁹⁸² GUSTAV II. ADOLF, *Schwedisches Kriegs-Recht, oder Articul-Brieffe*, s. 24.

⁹⁸³ Tamtéž, s. 25.

⁹⁸⁴ Problematikou znásilňování žen vojáky za třicetileté války se na příkladu města Slaného zabývala Romana Kmochová – viz Romana KMOCHOVÁ, „*I přišli k nám tito soldáti.*“ *Vojenské excesy ve Slaném za*

poběhlíce. Pokud by se tam nějaká nepočetná žena nacházela, má se s ní ten voják, se kterým přišla, nechat oddat, načež ji může mít u sebe jako svoji počestnou manželku.⁹⁸⁵

Všichni prostí vojáci i velitelé se mají spokojit s tím místem v táboře, které jim přidělí kvartýrmistr, a nemají se ubytovávat nikde jinde. Kdo se tomuto nařízení bude protivit, má být potrestán stejně jako vzbouřenec, tedy na životě. Pod trestem na těle a na životě nemají vojáci vcházet do tábora a vycházet z něj jinudy, než skrze brány.

Vojáci se mají chovat slušně k táborovým hospodským. Kdo by je nebo jejich pomocníky obtěžoval, choval se k nim násilně nebo si stěžoval na placení, má být zavřený tři dny v železech o chlebu a vodě. Pokud by se to stalo podruhé, odprosí nejprve hospodského či hospodskou, potom bude potrestán „proběhnutím uličkou“ a na závěr na něm bude uplatněn nějaký tělesný trest, jako např. useknutí ruky.⁹⁸⁶

11.3 Komparace bodů o vojenských táborech v řádech Maxmiliána II. a Gustava II. Adolfa

Ačkoliv vznik vojenských řádů Maxmiliána II. a Gustava II. Adolfa od sebe dělí asi šedesát let, jedná se v obou případech o spisy, které byly poprvé německy vydány roku 1632 a do většího veřejného povědomí se proto pravděpodobně dostaly společně až v druhé polovině třicetileté války.⁹⁸⁷ Zatímco Maxmiliánův řád uvádí sankce za nedodržení jednotlivých nařízení pouze v některých případech a navíc nepřiliš konkrétně, Gustavův řád bývá sankcemi opatřen častěji, a ty jsou navíc obvykle lépe specifikované. Ve většině bodů se oba dva řády shodují, ovšem v některých momentech dávají důraz na jiné detaily daných témat.

S pobytem vojáků v táboře souvisí v první řadě problematika jejich samotného ubytování. Řád Maxmiliána II. i Gustava II. Adolfa uvádí, že mají všichni vojáci i velitelé ležet na místě, které jim bylo přiděleno, a nemají se rozhodnutí kvartýrmistra nijak protivit.⁹⁸⁸ Sankci za nedodržení tohoto bodu uvádí pouze Gustavův řád, který neuposlechnutí tohoto nařízení trestá stejně jako vzpouru, tedy smrtí.⁹⁸⁹ Ačkoliv trest může působit poměrně přísně, má jeho hrozba zajistit v táboře pořádek, a také jeho přehlednost a systematičnost.

třicetileté války, Historie – Otázky – Problémy. Turek Švéd a Prajz. Vojenský živel versus město a venkov českého raného novověku 3, 2001, č. 1, s. 131–136.

⁹⁸⁵ Tamtéž, s. 26.

⁹⁸⁶ Tamtéž, s. 27.

⁹⁸⁷ V případě Maxmiliánova řádu samozřejmě musíme předpokládat řadu starších rukopisných opisů tohoto díla, a tedy i reflexi spisu ve vojenském prostředí v předchozích letech.

⁹⁸⁸ P. PAPPUS, *Holländisch Kriegs-Recht*, s. 151.

⁹⁸⁹ GUSTAV II. ADOLF, *Schwedisches Kriegs-Recht, oder Articul-Brieffe*, s. 27.

Oba dva řády se zabývají povinnostmi vojáků a uvádějí, že kromě boje, cvičení či zastávání hlídek vojáci mají také vykonávat opevňovací práce. Maxmiliánův řád zmiňuje pouze fakt, že tak mají vojáci činit bez odmlouvání,⁹⁹⁰ ovšem Gustavův řád dodává, že se má jednat o neplacenou práci, kterou vojáci musejí vykonávat na rozkaz svých důstojníků, pokud se nejedná o těžké práce pro osobní potřebu velitelů. Trestem za neuposlechnutí rozkazu by měla být dle švédského řádu smrt. Není-li práce splněna včas, je trestem sezení na oslu, okovy či vězení o chlebu a vodě.⁹⁹¹ Oba řády se zde tedy shodují s informacemi uvedenými v některých výše popsaných vojenských příručkách, které sice zmiňují, že součástí armád mají být i skupiny kopáčů opevnění, ovšem uvádějí či alespoň nevylučují možnost, kdy v případě potřeby pomáhají se stavbou opevnění i prostí vojáci. Pouze Giorgio Basta se vůči opevňovacím pracím vykonávaným vojáky vymezuje a nepovažuje je za vhodné.⁹⁹²

Oba dva řády se shodují ve většině nařízení, která se týkají táborových hlídek, a stejné jsou též sankce, které za jejich nedodržování udělují. V obou případech je zakázáno střílet na hlídkách či vyvolávat poplach bez dobrého důvodu, a to pod hrozbou tělesného trestu. Je tomu tak proto, aby v táboře zbytečně nevznikala panika, při které by se mohlo přehlédnout skutečné nebezpečí. Trestem za usnutí na hlídce, její opuštění, či v případě Gustavova řádu také opilství, má být dle obou řádů smrt. Nedbalost hlídkujících vojáků by Gustav II. Adolf trestal sezením na oslu, okovy či vězením o chlebu a vodě.⁹⁹³ Maxmilián II. by trest za vojákově zmeškání hlídky nechal na rozhodnutí plukovníka, přičemž povoluje možnost nahrazení nemocného vojáka někým jiným, kdo za něj půjde na hlídku.⁹⁹⁴ Tresty týkající se této problematiky jsou přísné především proto, že hlídky jsou jedním z prostředků zajištění tábora proti nepříteli, a pokud řádně nefungují, vystavují nebezpečí celý tábor.

Nemocní a zranění vojáci jsou podle obou řádů jedinými bojovníky, kteří se smějí při tažení vojska pohybovat u trénu.⁹⁹⁵ Maxmilián II. ohledně nich ještě dodává, že pouze oni nemusejí při poplachu spěchat na shromaždiště, a přesto mají nárok na pravidelné vyplácení žoldu.⁹⁹⁶

Zdraví vojáci, kteří musejí poslouchat rozkazy za všech okolností, se na tažení mají pohybovat u své jednotky. Pokud by od ní byl někdo vzdálen, má být dle Maxmiliána II.

⁹⁹⁰ P. PAPPUS, *Holländisch Kriegs-Recht*, s. 144.

⁹⁹¹ GUSTAV II. ADOLF, *Schwedisches Kriegs-Recht, oder Articul-Brieffe*, s. 16–17.

⁹⁹² G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 35.

⁹⁹³ GUSTAV II. ADOLF, *Schwedisches Kriegs-Recht, oder Articul-Brieffe*, s. 17–18.

⁹⁹⁴ P. PAPPUS, *Holländisch Kriegs-Recht*, s. 148.

⁹⁹⁵ GUSTAV II. ADOLF, *Schwedisches Kriegs-Recht, oder Articul-Brieffe*, s. 18.

⁹⁹⁶ P. PAPPUS, *Holländisch Kriegs-Recht*, s. 148, 152–153.

jiným vojákem nebo důstojníkem donucen vrátit se na své místo.⁹⁹⁷ Gustav II. Adolf navíc uvádí sankce za nedodržení tohoto nařízení: Voják, který zaostává za svou jednotkou, má být potrestán okovy. Pokud by se svému trestu vzpouzel a odmítal nařízení respektovat i nadále, má být potrestán na životě. Tento řád přísnost trestu rozlišuje též dle toho, jak daleko je voják od své jednotky vzdálen.⁹⁹⁸ Zdržování se na tažení na svém přiděleném místě je důležité proto, aby ve vojsku nepanoval chaos a jednotky se mohly v případě potřeby rychle zformovat. Zároveň se také může jedna o určitou prevenci před zběhnutím vojáků od armády.

Vojenští zběhové jsou v obou řádech trestání zcela shodně. Jestliže voják uteče a není dopaden, má být prohlášen za šelmu. Pokud je dopaden, má být potrestán na životě. Když ho při útěku někdo zabije, nemá být jeho vrah potrestán, nýbrž omilostněn.⁹⁹⁹ Maxmiliánův řád dokonce doplňuje, že má za tento čin obdržet velký dík.¹⁰⁰⁰ Řád Gustava II. Adolfa popisuje také způsob, jakým se trestá celý zběhlý praporec. Odlišně posuzuje dvě možnosti: Pokud vojenský soud přiřkne vinu veliteli zběhlé jednotky, má být označen jako nečestný a vyhnán z tábora. Ostatní vojáci jsou zproštěni viny. Je-li vina na straně velitele i prostých vojáků, naloží se s daným velícím stejně, jako v předchozím případě. Na základě losu má být každý destý oběšen a ti přeživší musí dokázat velitelům vojska svoji důvěryhodnost, aby s nimi mohlo být opět nakládáno jako s ostatními vojáky.¹⁰⁰¹

Tresty za komunikaci s nepřítelem se v obou řádech liší. Maxmilián II. ji trestá pouze tělesným trestem,¹⁰⁰² zatímco Gustav II. Adolf za daný prohřešek uvádí trest smrti. V případě jeho řádu je ovšem komunikace s nepřítelem zařazena do jedné skupiny společně se zradou, spolčováním s nepřítelem a přeběhnutím k nepříteři, proto je trestána přísně.¹⁰⁰³ Maxmilián doporučuje zradu trestat blíže nespecifikovaným „přísným trestem“, kterým je pravděpodobně myšlena též smrt.¹⁰⁰⁴

Jako preventivní opatření proti vzniku vzpour oba řády zakazují srocování vojska.¹⁰⁰⁵ Sankci za porušení tohoto bodu uvádí pouze řád Gustava II. Adolfa. Má se jednat o příkladný trest, při kterém jsou velitelé odsouzeni k smrti, zatímco o osudu prostých vojáků má rozhodnout soud a potrestat je stejně přísně nebo mírněji. Pokud se vzpouře

⁹⁹⁷ Tamtéž, s. 144.

⁹⁹⁸ GUSTAV II. ADOLF, *Schwedisches Kriegs-Recht, oder Articul-Brieff*, s. 18.

⁹⁹⁹ Tamtéž, s. 19.

¹⁰⁰⁰ P. PAPPUS, *Holländisch Kriegs-Recht*, s. 146.

¹⁰⁰¹ GUSTAV II. ADOLF, *Schwedisches Kriegs-Recht, oder Articul-Brieff*, s. 19–20.

¹⁰⁰² P. PAPPUS, *Holländisch Kriegs-Recht*, s. 146.

¹⁰⁰³ GUSTAV II. ADOLF, *Schwedisches Kriegs-Recht, oder Articul-Brieff*, s. 23–24.

¹⁰⁰⁴ P. PAPPUS, *Holländisch Kriegs-Recht*, s. 146.

¹⁰⁰⁵ Tamtéž, s. 146.

včas nezamezí a propukne, mají být dle Gustavova řádu všichni její účastníci potrestáni trestem smrti.¹⁰⁰⁶

Dalším tématem, kterým se zabývají oba dva řády, a bylo tedy patrně častým problémem armád, jsou rvačky ve vojenských táborech. Maxmilián II. je trestá obecně mírněji než Gustav II. Adolf, ovšem přísnější tresty uvádí v různých specifických případech. Gustavův řád stanovuje pouze to, že člověk, který rvačku vyprovokuje, má být postaven před vojenský soud, který rozhodne o jeho propuštění či trestu smrti.¹⁰⁰⁷ Maxmiliánův řád udává za rvačky tělesné tresty. Pokud je ovšem daná rvačka vyústěním starého sporu, může být dle rozhodnutí soudu potrestána až tělesným trestem a ztrátou života. Stejně přísně se trestají také rvačky na hlídkách, kvůli kterým vojáci řádně nehlídají a vystavují tak nebezpečí celý tábor. Ve všech rvačkách je zakázáno používání palných a dřevcových zbraní. Pokud rvačku někdo zpozoruje, má se ji pokusit ukončit. Jestliže je přitom zabit muž, který se odmítá přestat prát, nemá být jeho vrah potrestán. Pokud by byl ale zabit někdo, kdo složil zbraně, má být jeho vrah potrestán na těle a na životě.¹⁰⁰⁸

Oba studované vojenské řády i výše uvedené příručky se shodují v tom, že je nutné zajistit slušné chování vojáků k trhovcům a hospodským ve vojenských táborech. Důvodem je především skutečnost, že právě tyto osoby do značné míry zajišťují zásobování vojska, a je tedy potřeba vytvořit jim co možná nejlepší podmínky pro to, aby ve vojenském táboře zůstaly. Zatímco Maxmiliánův řád zmiňuje pouze informaci, že se mají vojáci chovat k markytánům slušně,¹⁰⁰⁹ Gustavův řád uvádí detailní příklad i s konkrétními sankcemi: Pokud by se někdo choval vůči hostinským či jejich pomocníkům násilně nebo si stěžoval na placení, má být potrestán třídním zavřením do želez o chlebu a vodě. Když by se jeho nevhodné chování opakovalo, má odprosit hospodského nebo hospodskou, poté „proběhne uličkou“ a následně ho čeká tělesný trest, kterým může být např. useknutí ruky.¹⁰¹⁰ Tento bod je v pasážích o vojenských táborech řádu Gustava II. Adolfa jediným, kde je tělesný trest konkretizován, a to poměrně přísně.

Posledním tématem souvisejícím s vojenskými tábory, které je společné pro oba řády i některé výše uvedené příručky, je otázka žen u vojska. Ve vojsku se mohou nacházet manželky i děti vojáků, ovšem zakazována bývá přítomnost poběhlic. Maxmilián II. doporučuje, aby byly vykazovány z táborů, a vojáci se od nich navíc mají držet co

¹⁰⁰⁶ GUSTAV II. ADOLF, *Schwedisches Kriegs-Recht, oder Articul-Brieffe*, s. 24–25.

¹⁰⁰⁷ Tamtéž, s. 25.

¹⁰⁰⁸ P. PAPPUS, *Holländisch Kriegs-Recht*, s. 147.

¹⁰⁰⁹ Tamtéž, s. 149.

¹⁰¹⁰ GUSTAV II. ADOLF, *Schwedisches Kriegs-Recht, oder Articul-Brieffe*, s. 27.

nejdál.¹⁰¹¹ Gustav II. Adolf radí řešit problematiku nepočetných žen poněkud odlišně: Voják, se kterým poběhlce přišla, se s ní má nechat oddat, načež ji u sebe má držet jako svoji počestnou manželku.¹⁰¹²

¹⁰¹¹ P. PAPPUS, *Holländisch Kriegs-Recht*, s. 153.

¹⁰¹² GUSTAV II. ADOLF, *Schwedisches Kriegs-Recht, oder Articul-Brieffe*, s. 26.

12. vojenské tábory v dobových pamětech a beletrii

Většinu aspektů vojenských táborů raného novověku lze charakterizovat na příkladu dobových teoretických spisů a na základě vojenských řádů, které již byly v této práci představeny. O reálné podobě tehdejších ležení a o životě v nich ovšem mnohdy vypovídají spíše dochované paměti vojáků, kteří žili v dané době. Podobným způsobem poslouží i dobová beletrie – především tzv. simpliciánská literatura. Při jejím výkladu musíme mít na paměti, že se jedná o fikci. Pokud ovšem interpretujeme popisované reálie s adekvátním přístupem, můžeme je využít, protože byly vytvořeny na základě skutečných událostí a míst, či alespoň dobré autorovy obeznámenosti s nimi.¹⁰¹³

12.1 Vojenské tábory a kvartýry

Hned v úvodu je potřeba zmínit, že informace o podobě vojenských táborů i o životě v nich se v tomto typu literatury nenacházejí příliš často. Je tomu tak bezpochyby proto, že se pro jejich obyvatele jednalo o něco zcela běžného, tudíž nepovažovali za nutné tábory do detailů popisovat. Nejčastěji se tak setkáme s pouhým konstatováním, že vojsko přišlo do tábora nebo tábor postavilo.¹⁰¹⁴ Spíše než s popisy polních ležení, se setkáme s informacemi o kvartýrování v obcích, protože ty se od sebe mnohdy značně odlišovaly pohodlností i ochotou domácího obyvatelstva u sebe vojsko ubytovat. Jan Chryzostom Pasek tak například popisuje situaci z roku 1659, kdy jeho jednotka kvartýrovala v městečku Siedlce, přičemž vybírala kontribuce v okolních třech farnostech. Sám Pasek se směl ubytovat ve vesnici Straľa v domě tamní kastelánové, která ho u sebe přivítala a dávala mu výborné jídlo i pití. O tom, že se jednalo pro autora o nevšední zážitek, svědčí jeho poznámka v pamětech: „Za celou službu jsem druhý takový [kvartýr] neměl.“¹⁰¹⁵ Hýzrle zase zmiňuje událost z tažení do Uher roku 1604, kdy jeden regiment pěchoty kvartýroval v městě Prešově, zatímco ostatní pěší vojáci leželi na jeho předměstích. Jezdecko potom obsadilo okolní vesnice a městečka, přičemž prý „nic více nežli jeden

¹⁰¹³ Prameny, ze kterých bude následující kapitola vycházet, již byli krátce představeny v kapitole *Prameny*. Jedná se o paměti Jindřicha Michala Hýzrla z Chodů a Jana Chryzostoma Paseka, deník Petera Hagendorfa a zprávu Kristiána mladšího z Anhaltu. Z tzv. simpliciánské literatury se jedná o knihy *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, *Poběhlíce Kuráž* a *Divous Skočdopole a Uhorský Simplicissimus*.

¹⁰¹⁴ Viz např. „My pak přitáhše k Putnoku, naše ležení tu, kde oni své měli, sme rozbili...“ Lydia PETRÁŇOVÁ a kol. (edd.), *Jindřich Hýzrle z Chodů, Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*, Praha 1979, s. 91 nebo „Dort in Quartier gelegen, gefressen und gesoffen...“ Jan PETERS (ed.), *Ein Söldnerleben im Dreißigjährigen Krieg. Eine Quelle zur Sozialgeschichte*, Berlin 1993, s. 135

¹⁰¹⁵ Otakar BARTOŠ a kol. (edd.), *Jan Chryzostom Pasek, Paměti*, Praha 1975, s. 67–69.

selskej dvoreček na celou kompanii jednomu každému se dostalo.“¹⁰¹⁶ Na rozdíl od výše uvedeného Pasekova zážitku se tedy vojáci v tomto případě velmi tísnili.

Na obou těchto příkladech lze doložit pochopitelný princip, že autoři popisovali své kvartýry teprve v případě, když pro ně byly nějakým způsobem neobvyklé – ať už v pozitivním nebo v negativním slova smyslu. Podobně i Peter Hagendorf se věnuje alespoň rámcovému popisu táborů až ve chvíli, kdy jsou např. příliš bahnité. Roku 1635 byl jeho tábor prý tak „suchý, že koně často stáli na břiše.“ Proto vojsko tábor opustilo a postavilo si nový v lese, kde se ovšem kvůli množství lidí na malém prostoru údajně musel všet chléb a maso na nejvyšší větve stromů.¹⁰¹⁷ Podobná situace nastala i roku 1643, kdy tolik přšelo, že byli vojáci v táboře po kolena ve vodě. V okolí se patrně lepší místo pro tábor nenacházelo, proto vojsko zůstalo na místě po čtyři týdny. V důsledku těchto náročných podmínek zemřeli prý dva vojáci.¹⁰¹⁸ O bahně v táboře se zmiňuje také Jan Pasek. Na podzim roku 1660 společně se svojí jednotkou obsadil nepřátelský tábor, ve kterém zůstaly vozy, koně i nějaký dobytek. Když se v něm vojáci ubytovali, byli potěšeni mimo jiné tím, že v něm byly již hotové stáje i s podlahami. Ty byly důležité kvůli bahně, které je v danou roční dobu již zcela běžné.¹⁰¹⁹ Na pozadí popisu zabrání nepřátelského tábora se zde tedy dozvídáme i to, jakým způsobem bylo vhodné stavět na podzim stáje.

Z tohoto příkladu vyplývá i druhá možnost, kdy autoři popisovali alespoň některé aspekty táborů: Dělo se tak tehdy, když bylo vojenské ležení kulisou, v níž se odehrával děj, který chtěl autor vyprávět.

Vraťme se ovšem ještě k situacím, kdy byly tábory nějakým způsobem pro pisatele zprávy neobvyklé – a to tak, že byly výrazně krátkodobé či dlouhodobé. O velmi častém stěhování se zmiňuje Peter Hagendorf. Roku 1629 táhl společně s dvěma tisíci muži, přičemž každou noc strávili v novém kvartýru. To trvalo po dobu sedmi týdnů.¹⁰²⁰ Jak vyplynulo již ze studia knih vojenských teoretiků, takovéto tábory se příliš neopevňovaly – pouze se v případě potřeby zajistily vozovou hradbou a opatřily množstvím hlídek podle toho, jestli hrozilo setkání s nepřítelem. V případě, že byl nepřítel poblíž a hrozil bezprostřední konflikt, leželo navíc vojsko vystrojené se zbraněmi po ruce pro případ, že by nastal poplach.¹⁰²¹

¹⁰¹⁶ L. PETRÁŇOVÁ a kol. (edd.), *Jindřich Hýzrle z Chodů, Příběhy*, s. 98.

¹⁰¹⁷ J. PETERS (ed.), *Ein Söldnerleben*, s. 151.

¹⁰¹⁸ Tamtéž, s. 176–177.

¹⁰¹⁹ O. BARTOŠ a kol. (edd.), *Jan Chryzostom Pasek, Paměti*, s. 110–111.

¹⁰²⁰ J. PETERS (ed.), *Ein Söldnerleben*, s. 137. Na jiných místech ovšem zase popisuje dlouhodobé setrvávání na jednom místě.

¹⁰²¹ L. PETRÁŇOVÁ a kol. (edd.), *Jindřich Hýzrle z Chodů, Příběhy*, s. 92; 109–110. V druhém z uvedených příkladů (k roku 1605) leželo vojsko neustále vystrojené prý po tři noci.

Jinak tomu ovšem bylo v případě táborů, kde vojsko trávilo delší dobu. Jan Pasek takto popisuje takové, ve kterých se leželo prakticky celý rok. Roku 1675 ležela polská vojska u ukrajinské Trembowle a „stala se nikoliv vojáky, nýbrž hospodáři, tak hospodařili, seli orali a měli všeho dostatek, dočista jak doma...”¹⁰²² Na stejném místě vojska tábořila prý i roku 1681 a vojáci v daném roce „neválčili, jenom leželi, jedli a pili...”¹⁰²³ Je tedy vidět, že při dlouhém období bez válek a bez nebezpečí dostávala vojenská ležení odlišný charakter než v době bojů.

O značné nepřehlednosti polních táborů pro prosté vojáky svědčí několik zmínek ze zprávy Kristiána mladšího z Anhaltu o bitvě na Bílé hoře. Zajatý Kristián byl ponechán v nepřátelském táboře pod stráží vojáka Hotzapfela. Ten ovšem se zajatcem nejprve po táboře bloudil a neustále se omlouval za svou neznalost kvartýrů; poté se zpozdil, když se vydal najít felčara, protože nemohl najít kvartýr, ve kterém zajatce zanechal.¹⁰²⁴

V Hýzrlových pamětech se můžeme setkat se dvěma zajímavými popisy toho, jak se tábor jeví osobám z vnějšku. Na pozadí dvou příběhů autor popisuje ležení, ke kterému se právě blíží. V prvním případě se jednalo o vlastní tábor v Uhrách, ke kterému jel jedné noci roku 1603. Z tábora v danou dobu bylo vidět ohně hlídek a slyšet štěkot psů.¹⁰²⁵ Je tedy vidět, že ačkoliv řady nakazovaly po setmění v táborech klid, aby hlídky rozpoznaly podezřelé zvuky, táborové zvířectvo přesto představovalo určitý rušivý element.

Podruhé šlo o nepřátelský tábor při Hýzrlově účasti na moravském tažení. Před setměním se vydal k ležení tak blízko, že slyšel nepřátele uvnitř mluvit a v blízkém lese lámat větve.¹⁰²⁶ Ty mohly sloužit pro stavbu táborových přístřešků, případně, pokud byly suché, na podpal.

12.2 Táborové opevnění

O tom, že dvěma základními způsoby, jak opevnit tábor, bylo postavení hliněných náspů s příkopy nebo vytvoření vozové hradby, již bylo mnohé napsáno v kapitolách o táborech ve vojenských příručkách.¹⁰²⁷ O vozové hradbě okolo svého tábora se zmiňuje

¹⁰²² O. BARTOŠ a kol. (edd.), *Jan Chryzostom Pasek, Paměti*, s. 257.

¹⁰²³ Tamtéž, s. 265.

¹⁰²⁴ Olivier CHALINE, *Bílá hora*, Praha 2013, s. 214, 215.

¹⁰²⁵ L. PETRÁŇOVÁ a kol. (edd.), *Jindřich Hýzrle z Chodů, Příběhy*, s. 67.

¹⁰²⁶ Tamtéž, s. 320.

¹⁰²⁷ Viz kapitola *Vojenské tábory v raně novověkých příručkách*.

na několika místech Jindřich Michal Hýzrl z Chodů,¹⁰²⁸ ovšem nijak detailně ji nerozbírá. Určitý typ mobilního opevnění uvádí i Jan Pasek. Tzv. hulajgorody popisuje následujícím způsobem: „Ty hulajgorody mají tvar ‚česnekových hlavic‘, které se obvykle stavějí před šancemi, před baštami, čili vydlabané kmeny, skrz ně na kříž prostrčená bidla, na koncích jsou ty kmeny spolu spojeny železnými svorami.“ Jedná se o určitý typ tarasů, který přenáší pěchota a které jsou opatřeny bodci proti jezdecku.¹⁰²⁹

Nalézt lze ovšem i zmínky o hliněných valech. O tom, že v případě nouze je stavěli všichni vojáci všemi možnými prostředky, svědčí zmínka v *Pamětech* Jana Paseka, která volně navazuje na poslední citovanou ukázkou. Popisuje sice přípravu na polní bitvu, přesto ovšem není důvod pochybovat, že v případě stavby polního opevnění by se nepostupovalo jinak: „Pěšáci a čeleď se hned pustili do práce, nabírali hlínu, čím kdo mohl, do čepic, do cípů kabátů, protože u děl neměli tolik rýčů. Za hodinu nebo o něco víc šance stály, přivedli do nich pěchotu i děla. Vyrostlo to náramně rychle.“¹⁰³⁰ Tento citát tedy potvrzuje již známou informaci, že se nástroje pro stavbu opevnění držely u dělostřelectva, a zároveň popisuje improvizované prostředky, kterými bylo možné též vyhazovat hlínu z příkopů.

O tom, že ani valy nezabránily veškerému nebezpečí, nás informují Peter Hagendorf a Kristián mladší z Anhaltu. Druhý jmenovaný vypráví o noci v nepřátelském táboře po svém zajetí v bitvě na Bílé hoře: „Po celou noc střílel náš lid po ohních strážích, což mi činilo starost, mohl jsem tak být postřelen od svých vlastních lidí...“ Hagendorf této hrozbě jednou unikl velmi těsně. Při tažení roku 1636 ve Francii jeho tábor ostřelovalo dělo, které tak působilo velké škody. Jednoho rána dokonce ustřelilo nohy muži a ženě, kteří spali v přístřešku vedle jeho stanu.¹⁰³¹

12.3 Vojáci v táborech

V předchozí ukázce se objevily dvě možnosti, jak se v polním táboře ochránit proti nepříznivému počasí. Jimi jsou plátněný stan nebo přístřešek, který se obvykle stavěl z prken, větví, slámy a dalších prostředků, jež se našly na místě. Jejich podobu vypořádáme spíše z obrazových pramenů, než z literatury. Určitou výjimku ovšem tvoří popis besídky, kterou si nechal postavit Jan Pasek před svým stanem v jednom táboře roku 1659. O této besídce nás autor informuje proto, že si ve vrbovém proutí, z něhož byla postavena, udělal hnízdo

¹⁰²⁸ Např. „Tu sme náš kvartýr vzali a vognburk sobě udělali.“ L. PETRÁŇOVÁ a kol. (edd.), *Jindřich Hýzrl z Chodů, Příběhy*, s. 77; nebo „... v jedné dolině u jedné pusté vísce sme naše stany rozbili a vokolo našeho ležení vognburk udělali...“ Tamtéž, s. 92.

¹⁰²⁹ O. BARTOŠ a kol. (edd.), *Jan Chryzostom Pasek, Paměti*, s. 97.

¹⁰³⁰ Tamtéž, s. 98.

¹⁰³¹ J. PETERS (ed.), *Ein Söldnerleben*, s. 155.

strnad a dokonce v něm vyseděl vejce. V besídce, která stála přímo před stanem, se nacházel stůl z nehoblovaných desek umístěných na rozsochách. U něj Jan Pasek i jeho hosté sedávali – jedli, pili, hráli karty, někdy prý i křičeli nebo stříleli.¹⁰³²

Zmínky o dalších místech v táborech nacházíme spíše v simplicciánské literatuře než v dobových pamětech. Mezi nimi dominují plácky, na kterých se zdržovali trhovci a krčmáři. Nedozvíme se sice mnoho o jejich podobě, ovšem z řady poznámek vyplývá, že na nich vojáci trávili hodně času. V knize *Uhorský Simplicissimus* se např. můžeme dočíst, že „čo vojaci usporia, to vie najlepšie krčmár.“¹⁰³³

Poběhllice Kuráž, hrdinka dalšího z románů, se dívá na danou problematiku z jiného úhlu a zvažuje kariéru u markytánů či hospodských: „Když jsem totiž lépe nakoukla do markytánova podnikání a obchodování a na vlastní oči denně viděla, jaký zisk mu neustále plynul, zatímco leckterý schopný oficír bohatl od tisíce ke stu, začala jsem pomýšlet na to, že by neškodilo zařídit a zavést si taky takové markytánství.“ Myšlenku potom dále rozvádí, když vzpomíná, že „v duchu už čepovala víno a pivo za dvojnásobné ceny a odírala a lichvařila jako žid na stará kolena.“¹⁰³⁴

Divous Skočdopole v knize tvrdí, že „v kvartýrech jsme totiž neměli nic jiného na práci, než si krátit dlouhou chvíli.“¹⁰³⁵ Jednou z možností, jak to provést, se stalo hraní hazardních her, ke kterému někdy docházelo na zvláštním vytyčeném místě. Simplicius ho popisuje jako rozlehlý plácek, kde se hraje na pláštích a stolcích. U každé hry seděl rozhodčí, který kontroloval dodržování pravidel a sám si přivydělával půjčováním plášťů, stolků nebo třeba kostek.¹⁰³⁶ Peter Hagendorf zmiňuje herní plácek, na kterém se hrály též kostky¹⁰³⁷ a Jan Pasek zase uvádí, že se v kvartýrech hrály karty, šachy nebo vrhcáby.¹⁰³⁸ Odlišnost volby her může být dána tím, že byl na rozdíl od obou výše jmenovaných šlechticem, ovšem ani v případě těchto her nemůžeme předpokládat, že by se jim prosté mužstvo vůbec nevěnovalo. O tom, že hraní bylo velmi oblíbenou zálibou vojáků napříč hodnostmi, svědčí skutečnost, že je v *Dobrodružném Simpliciovi Simplicissimovi* pokládána hráčská vášeň za nemoc.¹⁰³⁹

¹⁰³² O. BARTOŠ a kol. (edd.), *Jan Chryzostom Pasek, Paměti*, s. 76–77.

¹⁰³³ Jozef VLACHOVÍČ (ed.), *Daniel Speer, Uhorský Simplicissimus*, Bratislava 1975, s. 117.

¹⁰³⁴ Rio PREISNER (ed.), *Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen, Poběhllice Kuráž, Divous Skočdopole*, Praha 1968, s. 32.

¹⁰³⁵ Tamtéž, s. 80.

¹⁰³⁶ Jiří STROMŠÍK – Jaroslav ZAORÁLEK (edd.), *Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen, Dobrodružný Simplicius Simplicissimus. Kronika třicetileté války*, Praha 1976, s. 146.

¹⁰³⁷ J. PETERS (ed.), *Ein Söldnerleben*, s. 167.

¹⁰³⁸ O. BARTOŠ a kol. (edd.), *Jan Chryzostom Pasek, Paměti*, s. 72.

¹⁰³⁹ Např. J. STROMŠÍK – J. ZAORÁLEK (edd.), *Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen, Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 249.

Vojenská ležení nebylo nutné zajistit pouze proti nepříteli, ale také proti kriminalitě uvnitř něj. Simplicius o sobě tvrdí: „Měl-li jsem něco, povaloval jsem se ve dne mezi hráči a v noci u markytánek, neměl-li jsem nic, kradl jsem, co se dalo.“ Jindřichu Hýzrlvi z Chodů byla např. v polním ležení ukradena truhla, ve které se nacházelo stříbro za 3000 dukátů a řetěz za 200. Zločinci byli Valoni z téhož vojska, kteří se nakonec přiznali i k mnoha dalším zločinům, mezi které patřily i vraždy, za což byli potrestáni trestem smrti.¹⁰⁴⁰

12.4 Zásobování tábora

Zásobování vojska nebylo obvykle prováděno pouze prostřednictvím markytánů, o kterých již byla řeč výše, ale také pomocí přidělů, furažírování nebo nákupů v obcích, kterými vojsko táhlo nebo ve kterých kvartýrovalo. Peter Hagendorf si do svého deníku průběžně poznamenával, v kterém kraji měli dobré víno, ve kterém pivo, případně jak kvalitní byl chléb, který se tam dal sehnat. Tyto poznámky mu patrně mohly sloužit pro připomenutí v případě, že by se do dané oblasti ještě někdy vrátil.

V úspěšnějších obdobích mívali vojáci v kvartýrech erární víno.¹⁰⁴¹ Častěji ovšem nastávala nouze o potraviny. Hagendorf popisuje situace, kdy byl takový hlad, že vojáci jedli koně,¹⁰⁴² psy, kočky a dokonce sedla.¹⁰⁴³ Jindy v podobných situacích dostali vojáci erární chléb, ale jeho kvalita byla tak špatná, že ho prý nežrali ani psi.¹⁰⁴⁴

Podstatně méně kritické situace popisují Hýzrle a Pasek, přestože je vnímají jako stav nouze: Při uherském tažení v zimě roku 1604 byl několik týdnů velký nedostatek chleba; vojáci ovšem měli množství masa, zvěřiny a dobrých vín.¹⁰⁴⁵ Roku 1660 zase ve vojsku, se kterým táhl Jan Pasek, chybělo několik měsíců maso a vojáci se stravovali zeleninou. Vymýšleli především různé recepty z červené řepy, kterou nejčastěji uvařili, rozemleli a zapekli do pirohů.¹⁰⁴⁶

¹⁰⁴⁰ L. PETRÁŇOVÁ a kol. (edd.), *Jindřich Hýzrle z Chodů, Příběhy*, s. 70, 74–75. Trest smrti není zmíněn přímo, ale pouze obratem „a tak hodnou mzdu za své zasloužení vzali.“

¹⁰⁴¹ J. PETERS (ed.), *Ein Söldnerleben*, s. 147, 179.

¹⁰⁴² Tamtéž, s. 151.

¹⁰⁴³ Tamtéž, s. 158.

¹⁰⁴⁴ Tamtéž, s. 173. V tomto bodě by autor dal jistě za pravdu Giorgiovi Bastovi, který též kvalitu většiny erárních chlebů silně kritizuje. Viz G. BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, s. 6.

¹⁰⁴⁵ L. PETRÁŇOVÁ a kol. (edd.), *Jindřich Hýzrle z Chodů, Příběhy*, s. 89–90.

¹⁰⁴⁶ O. BARTOŠ a kol. (edd.), *Jan Chryzostom Pasek, Paměti*, s. 111.

Závěr

Podobu středoevropských vojenských táborů v letech 1550–1650 lze rekonstruovat na základě dobových spisů vojenských teoretiků a také obrazových pramenů, které je mnohdy doprovázejí jakožto jejich ilustrace. Normy pro život vojáků, důstojníku i trénu v těchto táborech určují tehdejší vojenské řády. Pohled obyvatel táborů, tedy především důstojníků, ale výjimečně i prostých vojáků, zprostředkovávají dobové deníky a paměti, při adekvátní interpretaci lze ovšem využít i dobovou beletrii – především tzv. simpliciánskou literaturu. Z komparace těchto typů pramenů vysvítají vojenské tábory v podobě, která se blíží dobové realitě.

Vojsko v některých případech kvartýrovalo v městech a vesnicích, jindy ovšem stavělo polní tábory. Jeho ubytování řídili kvartýrmistři společně s furýry, na zásobování potravinami dohlížel proviantmistr, na pořádek v táboře profous a na táborové hlídky vachtmistr. Některé z táborů měly sloužit pouze k jednomu přenocování či k strávení několika málo dnů, jiné se ovšem stavěly pro několikaměsíční pobyt. Z toho vyplývá odlišná pečlivost při volbě míst, na kterých se měly tábory vytyčit, a také různá míra jejich opevňování v rozdílných situacích. Pokud měl tábor sloužit delší dobu, bylo vhodné ho umístit vedle řeky, která tvořila přirozenou zásobárnu vody i jednu z hranic tábora. Na místě či v jeho blízkém okolí se též mělo nacházet dřevo na podpal a stavbu přístřešků a píce pro koně. Dlouhodobý tábor se zajišťoval opevněním, které obvykle sestávalo z hliněného náspu a příkopu, a jehož tvar využíval prvků dobového pevnostního stavitelství. Tábor uvnitř valu měl být ideálně čtvercový či obdélníkový. Velmi často ovšem bylo nutné se přizpůsobit aktuálnímu terénu, tábor tedy nabíral nejrůznějších tvarů. Poměrně obvyklé byly též tábory kruhové či půlkruhové, které se zajišťovaly spíše vozovou hradbou, která byla ve studované době stále ještě oblíbeným defensivním prvkem.

Přístřešky vojáků představovaly plátěné stany, se kterými se ovšem bylo možné setkat spíše u lépe finančně zajištěných osob. Prostí vojáci často stavěli jednoduché chýše z větví, slámy a dalších předmětů, které měli k dispozici. Stáje pro koně bývaly též zastřešené a bylo vhodné vytvořit jim též podlahy – obzvláště v období, které následovalo po deštivém počasí. Tábory se dělily na kvartýry pro pěchotu, jezdecko a dělostřelectvo a v rámci nich ještě na menší organizační jednotky. Dělostřelecké kvartýry se z bezpečnostních důvodů opevňovaly. Trénu byla vytyčena část tábora, případně markytáni prodávali své zboží v jeho ulicích. Velitel vojska či velitel dané jednotky měl své ležení na čestném místě uprostřed tábora. Naopak řezníky, šibenice a latríny bylo obvykle možné nalézt z hygienických důvodů na okraji tábora. Mezi kvartýry vojáků a opevněním se

obvykle nacházelo shromaždiště, na kterém se měli vojáci sejít v případě poplachu, a na kterém též cvičili.

Tábory se kromě opevňování zajišťovaly také hlídkami, které se většinou nacházely uvnitř i okolo něj. Pokud společně tábořilo jezdecktvo a pěchota, hlídkovali jezdci dále od tábora, protože se na svých koních mohli rychleji vrátit zpět a varovat ostatní před nebezpečím. O důležitosti hlídek svědčí přísné tresty za špatné hlídání nebo třeba usnutí na hlídce. Jednou ze zásadních podmínek fungování tábora bylo zajištění jeho zásobování. To se provádělo prostřednictvím trhovců, kteří prodávali v táboře své zboží, případně pomocí přidělového systému. Často ovšem fungovala určitá kombinace obojího.

Na stranách diplomní práce nebylo možné téma zcela vyčerpat, proto nadále zůstává několik dílčích bodů, které by bylo možné v dalším výzkumu prohloubit, a svým rozsahem by jistě vydalo na další diplomní práce. Mezi ně patří především důkladnější prozkoumání sociálních stránek života v táboře, a tedy detailnější pohled na soužití jednotlivých skupin vojáků, jejich interakce mezi sebou, případně i s důstojníky nebo trémem. Zajímavá by též mohla být komparace dochovaných plánů či terénních archeologických průzkumů konkrétních táborů s výsledky této práce, a tedy posouzení, jak často a v jaké míře se tábory odlišovaly od převážně teoretických závěrů formulovaných v tomto textu.

Seznam použité literatury

Staré tisky

Giorgio BASTA, *Il Maestro di Campo Generale. Das ist Aussfürliche Anzeig, Bericht und Erklärung, von dem Ampt eines General Feld-Obersten, wie er nemblich tragenden hohen Ampts und Befelchs halben, das Feldt bestellen, und sein Kriegsheer führen und regieren sol*, Franckfurt 1617. Knihovna Vojenského historického ústavu Praha, signatura: IIST D 811

Guillaume du BELLAY, *Kriegs Regiment, wie ein tapffer Volck zum Krieg auffzubringen, ins Feld ausszurüsten vnd anzuführen seye: vnd wie sich ein Feld Oberster in allem fall zuverhalten habe, den Krieg vermittelt der Gnaden Gottes, glücklich zu führen vnd zuvollenden*, Mümpelgart 1594, staženo z:

<https://books.google.cz/books?id=IPNbAAAACAAJ&hl=cs&pg=PP5#v=onepage&q&f=false>, 1. 1. 2015

Leonhardt FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Erster Theyl, Von Kayserlichem Kriegßbrechten, Malefitz vnd Schuldhändlen, Ordnung vnd Regiment, sampt derselbigen vnnd andern hoch oder niderigen Beuelch, Bestallung, Staht vnd Empter ...*, Frankfurt am Main 1573. Knihovna Vojenského historického ústavu Praha, signatura: IIST F 337

Leonhardt FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Ander Theyl, Von Wagenburgk vmb die Veldleger ...*, Frankfurt am Main 1573. Knihovna Vojenského historického ústavu Praha, signatura: IIST F 337 přív. 1

Leonhardt FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Dritter Theyl, Von Schantzen vnnd Befestunngen ...*, Frankfurt am Main 1573. Knihovna Vojenského historického ústavu Praha, signatura: IIST F 337 přív. 2

Leonhardt FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil, Von Schantzen vnnd Befestunngen ...*, Frankfurt am Main 1596. Knihovna Vojenského historického ústavu Praha, signatura: IIST F 600 přív. 2

Leonhardt FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten, Malefitz vnd Schuldhändlen, Ordnung vnd Regiment, sampt derselbigen vnd andern hoch oder niderigen Befelch, Bestallung, Staht vnnd ämpter ...*, Frankfurt am Main 1565, staženo z: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN563607491>, 23. 3. 2011

GUSTAV II. ADOLF, *Schwedisches Kriegs-Recht, oder Articuls-Brieff*, Nürnberg 1632, staženo z: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN593055101>, 3. 3. 2011

Alain MANESSON-MALLET, *Les Travaux de Mars, ou l'Art de la Guerre. Tome troisième*, Paris 1684. Knihovna Vojenského historického ústavu Praha, signatura: IIST C 3062/3

Raimondo MONTECUCCOLI, *Besondere und geheime Kriegs-Nachrichten des Fürsten Raymvndi Montecuculi, Röm. Kays. Maj. Generalissimi, Worinnen die Anfangs-Gründe der Kriegs-Kunst sehr deutlich beschrieben sind*, Leipzig 1736. Knihovna Vojenského historického ústavu Praha, signatura: IIST C 2617

Hieronymus OERTEL, *Ortelius redivivus et continuatus, oder der Ungarischen Kriegs-Empörungen, Historische Beschreibung*, Franckfurt am Mayn 1665. Knihovna Vojenského historického ústavu Praha, signatura: IIST F 609

Petrus PAPPUS, *Holländisch Kriegs-Recht, Vnd Artickels-Briefff ... Da zu End beygefügt, Keyser Maximiliani II. Artickels-Briefff*, Franckfurt am Mayn 1632. Knihovna Vojenského historického ústavu Praha, signatura: IIST B 1357

Lazarus SCHWENDI, *Kriegs Discurs. Von Bestellung dess gantzen Kriegswesens und von den Kriegsämptern*, Franckfurt am Mayn 1593, staženo z: <http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10202390-7>, 10. 12. 2014

Jan TARNOWSKI, *Consilium rationis bellicae*, Tarnow 1558, staženo z: <http://dlibra.biblioteka.tarnow.pl/dlibra/docmetadata?id=249&from=latest>, 9. 12. 2014

Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, Leeuward 1630, staženo z: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN566437228>, 14. 3. 2011

Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, Franckfurt 1616, staženo z <http://digital.slub-dresden.de/id271627492>, 21. 2. 2011

Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, Hanaw 1617, staženo z: <http://digital.slub-dresden.de/id277358477>, 21. 2. 2011

Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Alphabetvm pro tyrone pedestri*, Franckfurt am Mayn 1615. Knihovna Vojenského historického ústavu Praha, signatura: IIST B 1241

Vydané prameny

Otakar BARTOŠ a kol. (edd.), *Jan Chryzostom Pasek, Paměti*, Praha 1975

Pavel EISNER (ed.), *Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen, Vojna. Trilogie z třicetileté války*, Praha 1953

Josef HAJNÝ (ed.), *Niccoló Machiavelli, Úvahy o vládnutí a o vojenství*, Praha 2001

Jan Amos KOMENSKÝ, *Orbis pictus*, Praha 1845

Jan PETERS (ed.), *Ein Söldnerleben im Dreißigjährigen Krieg. Eine Quelle zur Sozialgeschichte*, Berlin 1993

Lydia PETRÁŇOVÁ a kol. (edd.), *Jindřich Hýzrl z Chodů, Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*, Praha 1979

Josef POLIŠENSKÝ (ed.), *Kniha o bolesti a smutku. Výbor z moravských kronik 17. století*, Praha 1948

Rio PREISNER (ed.), *Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen, Poběhlce Kuráž, Divous Skočdopole*, Praha 1968

Jiří STROMŠÍK – Jaroslav ZAORÁLEK (edd.), *Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen, Dobrodružný Simplicius Simplicissimus. Kronika třicetileté války*, Praha 1976

Jozef VLACHOVIČ (ed.), *Daniel Speer, Uhorský Simplicissimus*, Bratislava 1964

Jozef VLACHOVIČ (ed.), *Daniel Speer, Uhorský Simplicissimus*, Bratislava 1975

Monografie a studie

Juliusz BARDACH – Bogusław LESNODORSKI – Michał PIETRZAK, *Historia państwa i prawa polskiego*, Warsaw 1987

Zdeněk BRANDL – Josef PETRÁŇ (edd.), *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, 1995 (= K 350. výročí bitvy u Jankova 1645–1995)*, Benešov 1995

Peter BURKE, *Lidová kultura v raně novověké Evropě*, Praha 2005

Philippe CONTAMINE, *Válka ve středověku*, Praha 2004

Hans DELBRÜCK, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte IV*, Berlin 1920

Vladimír DOLÍNEK – Jan DURDÍK, *Historické zbraně*, Praha 2008

Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)*, Praha 1999

Christopher DUFFY, *Kámen a oheň. Bastionová pevnost, její zrod a vývoj v dějinách pevnostního válečnictví*. Brno 1998

Peter ENGLUND, *Nepokojná léta. Historie třicetileté války*, Praha 2000

Pierre EVEN, *Das Haus Oranien-Nassau bis zu den Königen der Niederlande*, Werl 2011

Hans F. HELMOLT, *Das Buch vom Kriege*, Berlin [1915]

Robin HIGHAM, *Some Thoughts on the 30 Years' War*, in: Jan Vilím a kol. (edd.), *Bellum tricennale. The Thirty Years' War*, Praha 1997

Jiří HOFMAN, *Uherské bojiště v díle J. J. Wallhausena*, in: Mária Jagnešáková – Zbyšek Ondřeja (edd.), *Kurucké vojny a ich odkaz v histórii, kultúre a umení, Dolný Kubín – Český Těšín [2012]*, s. 7–20

Antonín HORA, *Vztah polského válečnictví první poloviny 16. století k vojenskému umění husitů*, *Historie a vojenství* 1955, č. 3, s. 331–388

Olivier CHALINE, *Bílá hora*, Praha 2013

Max JÄHNS, *Geschichte der Kriegswissenschaften, Band 2*, München und Leipzig 1890

Max JÄHNS, *Ueber Krieg, Frieden und Kultur. Eine Umschau*, Berlin 1893

Jiří KEJŘ, *Husité*, Praha 1984

Petr KLUČINA, *Třicetiletá válka. Obraz doby 1618–1648*, Praha 2000

Petr KLUČINA, *Zbroj a zbraně. Evropa 6.–17. století*, Praha – Litomyšl 2004

Petr KLUČINA a kol., *Vojenské dějiny Československa II. Od roku 1526 do roku 1918*, Praha 1986

Petr KLUČINA – Andrej ROMANÁK, *Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby. 5.–17. století*, Praha 1983

Romana KMOCHOVÁ, „I přišli k nám tito soldáti.“ *Vojenské excesy ve Slaném za třicetileté války*, Historie – Otázky – Problémy. Turek Švéd a Praž. Vojenský živel versus město a venkov českého raného novověku 3, 2001, č. 1, s. 131–136

Tomáš KNOZ, *Karel starší ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*, Praha 2008

Marie KOLDINSKÁ – Ivan ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*, Praha 2008

Kolektiv autorů, *Bitva u Rakovníka 1620*, Rakovník – Chrástany 2011

Rudolf KRAJÍC – Petr KLUČINA, *Středověké vojenské ležení na Smolině u Tábora*, Archeologické rozhledy XXXIX, 1987, s. 400–434

Vladimír KUPKA a kol., *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2002

Herbert LANGER, *Hortus bellicus. Der dreissigjährige Krieg. Eine Kulturgeschichte*, Leipzig 1980

Jaroslav LUGS, *Ruční palné zbraně. Soustavný přehled ručních palných zbraní a dějin jejich výroby I*, Praha 1956

Helmut MAHR, *Historische Wanderung um Wallensteins Lager 1632 und über die Stätten der Schlacht an der Alten Veste*, Fürther Geschichts Blätter 2006, č. 4, s. 131–160

Helmut MAHR, *Wallenstein vor Nürnberg 1632. Sein Lager bei Zirndorf und die Schlacht an der Alten Veste, dargestellt durch den Plan der Gebrüder Trexel 1634*, Neustadt Aisch 1982

Václav MATOUŠEK, *Třebel. Obraz krajiny s bitvou*, Praha 2006

Miroslav MUDRA, *Materiálně technické vybavení vojsk českých zemí v 16. století*. Historie a Vojenství 1970, s. 49–73

Tadeusz NOWAK, *Polska sztuka wojenna w czasach odrodzenia*, Warszawa 1955

Geoffrey PARKER, *The „Military Revolution, 1550–1650“ – A Myth?* Journal of Modern History, 48, 1976, s. 195–214

Geoffrey PARKER, *Voják*, in: Rosario Villari (ed.), *Barokní člověk a jeho svět*, Praha 2004, s. 39–62

Věra PICKOVÁ, *Císařské vojsko v Uhrách v 16. století očima současníků*, Historie a vojenství 1965, č. 5, s. 789–799

Josef PETRÁŇ, *Dějiny hmotné kultury II/2*, Praha 1997

Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce*, Praha 2002

Christoph RESKE, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet. Auf der Grundlage des gleichnamigen Werkes von Josef Benzing*, Wiesbaden 2007

Michael ROBERTS, *The Military Revolution, 1550–1650. An Inaugural Lecture Delivered Before the Queen's University of Belfast*, Belfast 1956

Andrea ROUSOVÁ, *Vojenský žánr, válečné a bitevní scény. Stručný přehled vývoje zobrazení v době třicetileté války*, in: Eliška Fučíková – Ladislav Čepička (edd.), *Valdštejn. Albrecht z Valdštejna. Inter arma silent musae?*, Praha 2007, s. 327–334

Zdzisław SPIERAŁSKI – Jan WIMMER, *Wypisy źródłowe do historii polskiej wojennej. Zeszyt piąty, polska sztuka wojenna w latach 1563–1647*, Warszawa 1961

Zdzisław SPIERAŁSKI, *Jan Tarnowski 1488–1561*, Warszawa 1977

Janusz SIKORSKI, *Polskei piśmiennictwo wojskowe od XV do XX wieku*, Warszawa 1991

[S.], *Ohlasy husitského válečnictví v Evropě*, Naše řeč 6, 1922, č. 9, s. 267–273

Václav M. ŠKORPIL, *O lidu jezdeckém*, Praha 1947

Bohumil TETOUR, „Švédské šance“ u Přerova, Praha 1934

Eduard WAGNER, *Ars Bella Gerendi*, Praha 1979

Eduard WAGNER, *Třicetiletá válka 1618–48*, Praha 2005

František ZUMAN, *Švédský tábor v Brandýse n. L. a v St. Boleslavi*, Praha 1934

Encyklopedie a slovníky

Allgemeine Deutsche Biographie 2, Leipzig 1875

Allgemeine Deutsche Biographie 8, Leipzig 1878

Allgemeine Deutsche Biographie 33, Leipzig 1891

Václav BOK, *Slovník středověké němčiny pro historiky*, České Budějovice 1995

Hildegard BOKOVÁ – Libuše SPÁČILOVÁ, *Stručný raně novohornoněmecký glosář*, Olomouc 2003

Brockhaus Enzyklopädie in vierundzwanzig Bänden. Dreiundzwanzigster Band, Mannheim 1994

Brockhaus Enzyklopädie in vierundzwanzig Bänden. Fünfzehnter Band, Mannheim 1991

Brockhaus Enzyklopädie in vierundzwanzig Bänden. Siebzehnter Band, Mannheim 1992

Otakar FRANKENBERGER – Jiří FIDLER, *Kdo byl kdo. Slavní vojevůdci*, Praha 1997

Alfred GÖTZE, *Frühneuhochdeutsches Glossar*, Berlin 1967

Grand Larousse encyclopédique. En dix volumes, Tome sixième, Paris 1962

Ludwig HÖPFNER, *Deutsche Encyclopädie oder Allgemeines Real-Wörterbuch aller Künste und Wissenschaften. Erster Band, A–Ar*, Frankfurt am Mayn 1778

Johann HÜBNER, *Reales Staats- Zeitungs- und Conversations-Lexicon*, Leipzig 1737

Miloš CHVOJKA – Jiří SKÁLA, *Malý slovník jednotek měření*, Praha 1982

John KEEGAN – Andrew WHEATCROFT, *Who's Who in Military History. From 1453 to the present day*, London – New York 1996

Johann Friedrich KRÜGER, *Vollständiges Handbuch der Münzen, Maße und Gewichte aller Länder der Erde*, Quedlinburg und Leipzig 1830

Leonid KŘÍŽEK – Zdirad J. K. ČECH, *Encyklopedie zbraní a zbroje*, Praha 1999

Neue Deutsche Biographie 1, Berlin 1953

Neue Deutsche Biographie 5, Berlin 1961

Neue Deutsche Biographie 10, Berlin 1974

Neue Deutsche Biographie 18, Berlin 1997

Neue Deutsche Biographie 24, Berlin 2010

The Encyclopaedia Britannica. A Dictionary of Arts, Sciences, Literature and General Information, Volume 8, Cambridg 1911

Petr VOIT, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi 15. a počátkem 19. století*, Praha 2008

Kvalifikační práce

Klára ANDRESOVÁ, *Život žoldnéře za třicetileté války v kontextu českých zemí* (= bakalářská práce), Ústav českých dějin FFUK, Praha 2011

Monika FEYFERLÍKOVÁ, *Vojenské tábory doby husitské* (= bakalářská práce), Ústav českých dějin FFUK, Praha 2014

Vít MIŠAGA, *Kristián IV., Mansfeld a vpád do Slezska a na Moravu. Vybrané kapitoly z dějin dánské fáze třicetileté války* (= disertační práce), Ústav českých dějin FFUK, Praha 2014

Tereza OPAVOVÁ, *Obraz války a vojenství v 16. a 17. století očima českých šlechticů* (= diplomová práce), Ústav českých dějin FFUK, Praha 2013

Vítězslav PRCHAL, *Válka, zbraně a zbroj v reprezentačních strategiích české a moravské aristokracie v letech 1550–1750* (= disertační práce), Ústav českých dějin FFUK, 2012

Elektronické zdroje:

CERL Thesaurus. Accessing the record of Europe's printed heritage. Dostupné z: http://www.cerl.org/resources/cerl_thesaurus/main

Kataloge der Österreichischen Nationalbibliothek. Dostupné z: <http://www.onb.ac.at/kataloge/index.htm>

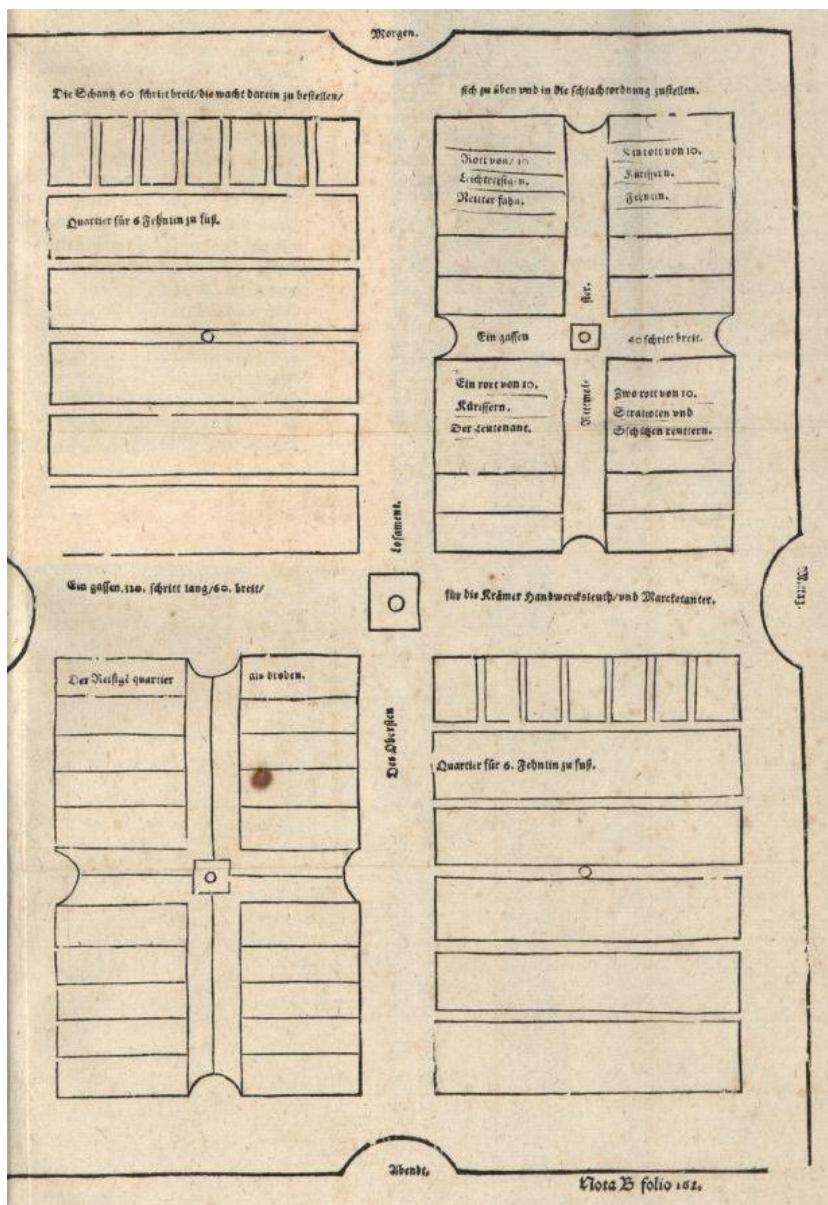
Verzeichnis der Drucke 16. / 17. Jhd. (VD16 / VD17). Dostupné z: https://opacplus.bib-bvb.de/TouchPoint_touchpoint/start.do?SearchProfile=Altbestand&SearchType=2

Seznam obrazových příloh

- Obr. 1 – Guillaume du Bellay – *Kriegs Regiment*. Plán tábora
- Obr. 2 – Leonhardt Fronsperger – *Kriegßbuch*. Hadovité opevnění
- Obr. 3 – Leonhardt Fronsperger – *Kriegßbuch*. Čtvercové opevnění
- Obr. 4 – Leonhardt Fronsperger – *Kriegßbuch*. Hvězdicovité opevnění
- Obr. 5 – Leonhardt Fronsperger – *Kriegßbuch*. Zaoblená vozová hradba
- Obr. 6 – Leonhardt Fronsperger – *Kriegßbuch*. Obdélníková vozová hradba
- Obr. 7 – Leonhardt Fronsperger – *Kriegßbuch*. Kruhová vozová hradba
- Obr. 8 – Leonhardt Fronsperger – *Kriegßbuch*. Půlkruhová vozová hradba
- Obr. 9 – Giorgio Basta – *Il Maestro di Campo Generale*. Plán tábora
- Obr. 10 – Johann Jacobi von Wallhausen – *Kriegskunst zu Fuß*. Tábor ve volném poli
- Obr. 11 – Johann Jacobi von Wallhausen – *Kriegskunst zu Fuß*. Tábor situovaný u řeky
- Obr. 12 – Johann Jacobi von Wallhausen – *Manuale militare*. Plán tábora
- Obr. 13 – Alain MANESSON-MALLET – *Les Travaux de Mars*. Plán tábora
- Obr. 14 – Johann Jacobi von Wallhausen – *Kriegskunst zu Fuß*. Kvartýrování ve vesnici
- Obr. 15 – Johann Jacobi von Wallhausen - *Manuale militare*. Tábor markýze Spinoly před Rheinbergem roku 1606
- Obr. 16 – Johann Jacobi von Wallhausen - *Manuale militare*. Tábor Mořice Oranžského před Grave roku 1602
- Obr. 17 – Hieronymus OERTEL – *Ortelius redivivus*. Obléhání pevnosti Velká Kaniža
- Obr. 18 – Další opevňovací prvky – podoba a konstrukce gabionů
- Obr. 19 – Další opevňovací prvky – využití gabionů při obléhání
- Obr. 20 – Další opevňovací prvky – dřevěné překážky typu španělských jezdců
- Obr. 21 – Život v táboře – kvartýr prostých vojáků
- Obr. 22 – Život v táboře – ležení velitele vojska
- Obr. 23 – Život v táboře – trén
- Obr. 24 – Život v táboře – sklad munice

Obrazové přílohy

Obr. 1: Guillaume du Bellay – *Kriegs Regiment*. Plán tábora.

Na schematickém obrázku je znázorněn společný tábor jednoho regimentu jezdeckva a pěchoty.

Tábor je obehnan zemními valy, přičemž uprostřed každé z jeho čtyř stran se nachází brána pojmenovaná dle světové strany.

Ke každé z bran vedou hlavní táborové ulice, které tábor dělí na čtyři kvartýry, z nichž dva náleží pěchotě a dva jezdeckvu.

Uprostřed tábora má své opevněné ležení plukovník.

Pěší kvartýry jsou rozděleny na šest podlouhlých dílů, v nichž táboří šest praporců. Kvartýry jezdeckva se dělí na základě podobného principu jako celý tábor – jsou rozděleny ulicemi na čtyři díly, přičemž uprostřed má své ležení ryt mistr.

1) Guillaume du BELLAY, *Kriegs Regiment*, Mümpelgart 1594, Nota B folio 162.

Obr. 2, 3, 4: Leonhardt Fronsperger – *Kriegßbuch*. Komparace tří typů opevnění.

2) hadovité opevnění

3) čtvercové opevnění

4) hvězdicovité opevnění

Všechny tři typy valů jsou situovány k přirozené překážce, kterou obvykle představuje **řeka**. Každý z valů obsahuje prvky pevnostního stavitelství. V prvních dvou případech se jedná o **čtvercové tábory** opatřené **rondely** v rozích tábora, mezi nimiž jsou na náspech umístěna děla. Třetí typ je **půlkruhový**. Jeho val je opatřen obvykle ostroúhlými **výběžky**, díky kterým hradba svým půdorysem připomíná polovinu ozubeného kola. I zde se na valech nachází děla.

2) L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1573, obrazová příloha za s. CXXVIIb.

3) L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1573, obrazová příloha za s. CXXVIIIb.

4) L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1573, obrazová příloha za s. CXXIXb.

Obr. 5, 6, 7, 8: Leonhardt Fronsperger – *Kriegßbuch*. Komparace čtyř typů vozových hradeb

5) zaoblená vozová hradba

6) obdélníková vozová hradba

7) kruhová vozová hradba

8) půlkruhová vozová hradba

Vozová hradba může být různě tvarovaná. Na rozdíl od geometricky přesnějších polních šancí bývá často **zaoblená či oválná**, což dokládají i tři ze čtyř příkladů, které uvádí Leonhardt Fronsperger. Na všech čtyřech příkladech nekryjí **vozy** celý obvod tábora, ale pouze jeho větší část, zatímco strana směřující k nepříteli je zajištěna **valem opatřeným děly**. (V prvních dvou případech se strana s děly nachází na levé straně ilustrace, ovšem na obrázek se nevešla.) Na příkladu obdélníkové vozové hradby můžeme vidět hradbu sestavenou z vozů ve **dvou řadách**, zatímco v ostatních případech jsou vozy seřazeny pouze do jedné řady. Půlkruhová vozová hradba je jediná, která kryje tábor postavený u přirozené překážky – **řeky**.

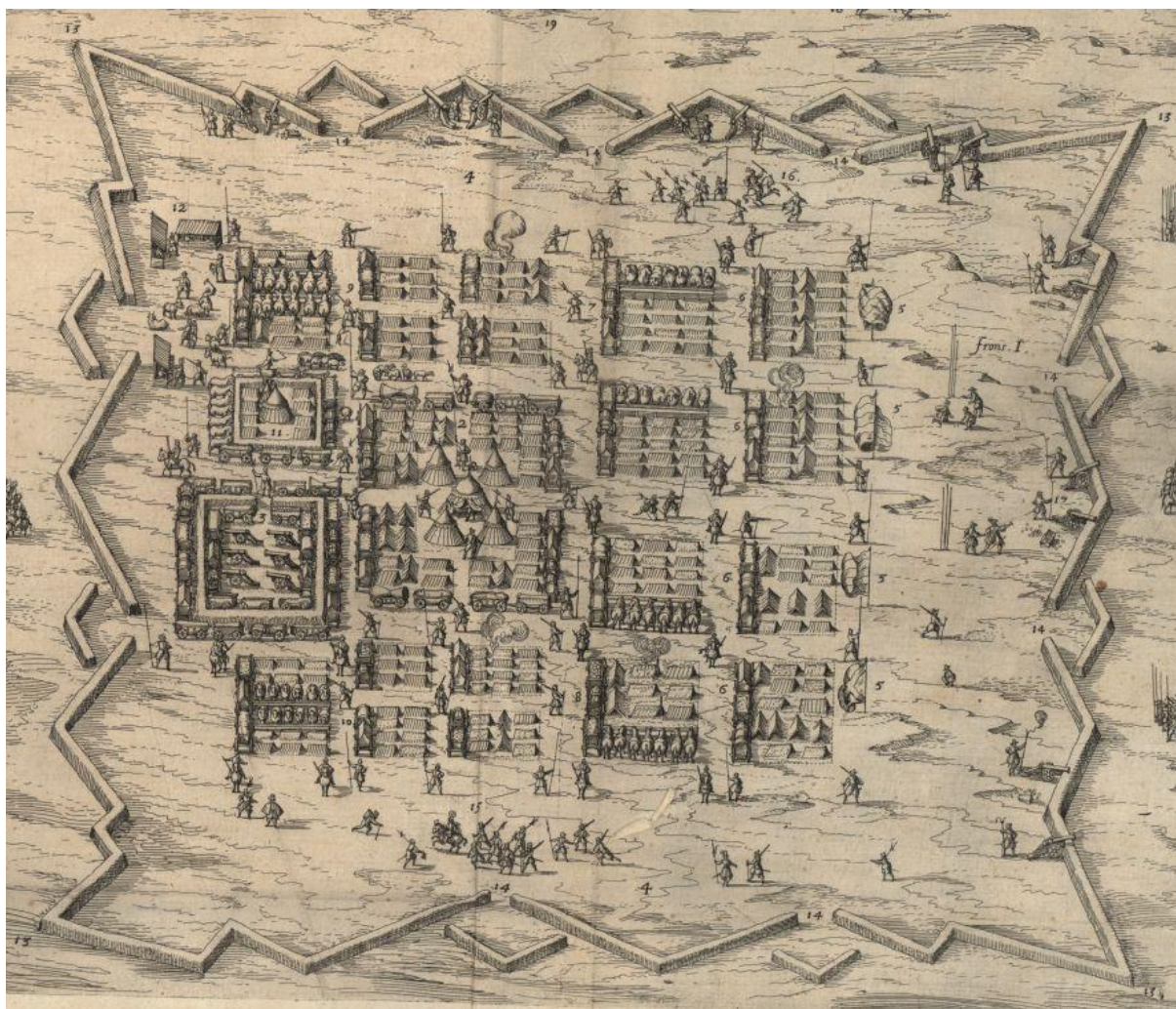
5) L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch*, *AnderTheyl*, Frankfurt am Main 1573, obrazová příloha za s. LXIb.

6) L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch*, *AnderTheyl*, Frankfurt am Main 1573, obrazová příloha za s. LXVIb.

7) L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch*, *AnderTheyl*, Frankfurt am Main 1573, obrazová příloha za s. LXVIIIb.

8) L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch*, *AnderTheyl*, Frankfurt am Main 1573, obrazová příloha za s. LXIXa.

Obr. 9: Giorgio Basta – *Il Maestro di Campo Generale*. Plán tábora.

V pravé části obrázku je možné vidět **táborové shromaždiště**, které je nasměřované proti nepříteli.

V centru tábora se nachází za kvartéry jízdních a pěších vojáků **ležení velitele vojska**, jeho pobočníků a sloužících, důstojníků a gardy.

V zadní části tábora (tedy v levé části obrázku) je mezi dva kvartéry jezdeckva umístěno **opevněné ležení dělostřelectva**, na kterém se nachází veškerá munice.

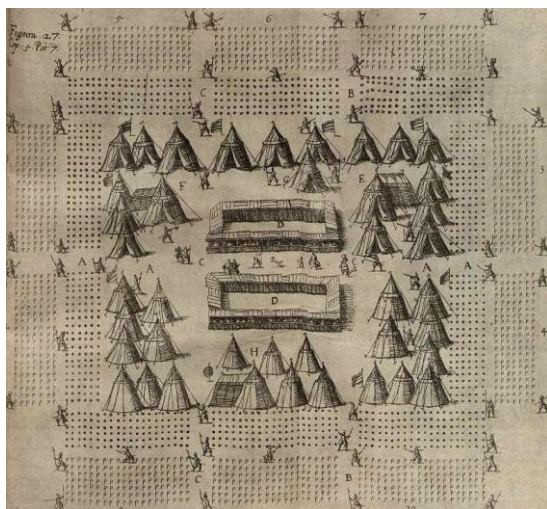
Vedle něj je o něco menší **tržiště**, které je též opevněné a v jehož středu má své ležení **profous**.

V levém horním rohu obrázku můžeme pozorovat umístění **jatek** na okraji tábora.

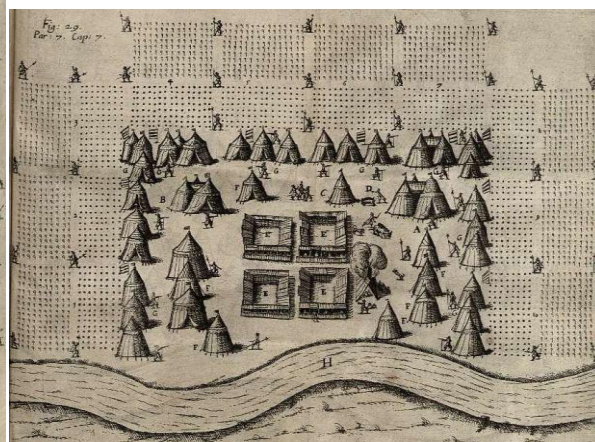
Tábor je obehnán opevněním s prvky dobového pevnostního stavitelství, ve kterém jsou vchody kryty **raveliny**.

9) Giorgio BASTA, *Il Maestro di Campo Generale*, Franckfurt 1617, Fig. 4.

Obr. 10, 11: Johann Jacobi von Wallhausen – *Kriegskunst zu Fuß*. Komparace pěších táborů jednoho regimentu ve volném poli a u přirozené překážky.

10) tábor ve volném poli

11) tábor situovaný u řeky

Podle toho, zda tábor leží ve volném poli či u přirozené překážky, se volí nejen způsob jeho opevnění, ale i rozmístění kvartýrů a dalších ploch uvnitř něj. Pokud se v okolí tábora nenachází žádný prvek, který lze využít při obraně, staví se tak, že na všech čtyřech **okrajích** leží **prostí vojáci**, zatímco **důstojníci, vojenští úředníci a trhovci** jsou kryti v jeho **středu**. Leží-li tábor vedle řeky, je střed tábora tvořený důstojníky, úředníky a trhovci situován přímo k řece, zatímco ho ze zbývajících tří stran kryjí kvartýry prostých vojáků. **Mušketýři** leží v obou případech na vnějších stranách tábora, zatímco **pikenýři** mají kvartýry až za nimi.

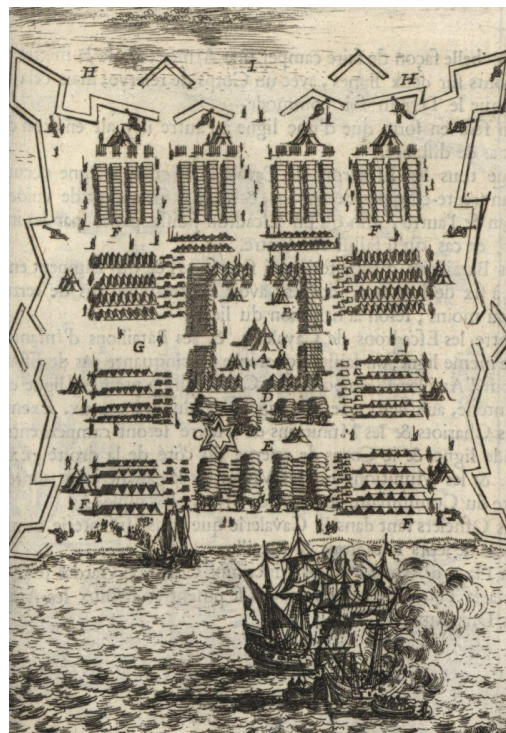
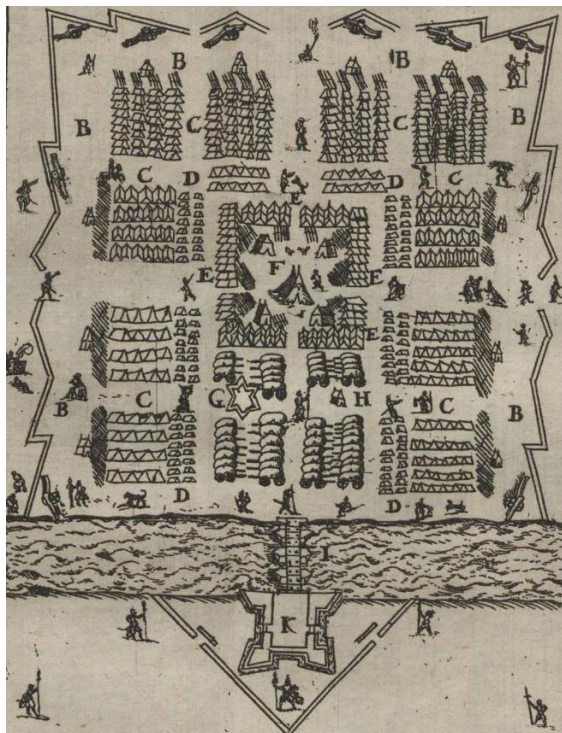
10) Tábor ve volném poli je podélně rozdělen jednou hlavní táborovou ulicí, okolo níž leží po obou stranách ve středu tábora **stánky trhovců**. Přímo nad nimi se na obrázku nachází **ležení vachtmistra**, zatímco pod nimi je umístěno **ležení profouse a vězení**. V centrální části se dále nachází **ležení plukovníka a jeho lajtnanta** (větší stany nalevo a napravo v horní polovině), přičemž okolo celého středu tábora stojí **stany ostatních důstojníků a úředníků**.

11) Tábor situovaný u řeky je rozdělen velmi podobně, pouze pěší vojáci leží po jeho obvodu jen ze tří stran. **Trhovci** mají své stánky opět zcela ve středu, přičemž v tomto případě jsou rozděleny na čtyři části. **Vyšší důstojníci** leží blíže středu tábora, zatímco **důstojníci na úrovni praporců** leží po obvodu centrální části.

10) Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, Leeuward 1630, Par. 7, Cap. 5, Fig. 27.

11) Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, Leeuward 1630, Par. 7, Cap. 7, Fig. 29.

Obr. 12, 13: Johann Jacobi von Wallhausen – *Manuale militare*. Komparace podoby pěšího tábora jednoho regimentu na příkladu knihy *Manuale militare* a z ní vycházející podoby tábora téhož typu o necelých sedmdesát let později v knize *Les Travaux de Mars*.

12) J. J. Wallhausen, *Manuale militare* 13) A. Manesson–Malet, *Les Travaux de Mars*

Tábory na obou uvedených ilustracích jsou prakticky totožné a je evidentní, že se obrázek v Manesson–Maletově knize nechal inspirovat obrázkem ve Wallhausenově *Manuale militare*. Přestože publikace *Les Travaux de Mars* pochází z roku 1684, jsou na plánu tábora stále ještě zobrazeny **píky** pěších vojáků. Ilustrace se od sebe liší dvěma zásadnějšími rozdíly: **Opevnění** v knize *Les Travaux de Mars* je členitější a jeho prvky v rozích svým tvarem připomínají **bastiony**. Vchody do tábora jsou v tomto případě kryty **raveliny**. V této publikaci se na rozdíl od *Manuale militare* nesetkáváme s **pontonovým mostem** opevněným předsunutou pevností. Je tomu tak ovšem patrně pouze z estetických důvodů, kdy ilustrátor raději zobrazil loďstvo. Tento tábor proto patrně není umístěn u řeky, ale u **moře**.

Shromaždiště se nachází uvnitř opevnění po celém obvodu tábora. V centru tábora se nachází **ležení plukovníka**, které je kryto stany jeho **gardy**. Na obrázku jsou pod ním umístěny vlevo **muniční vozy** a příslušenství k dělům, vpravo **proviantní vozy** a ležení proviantmistřů. Po obvodu tábora leží **praporce** složené z mušketýrů a pikenýrů.

12) Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, Franckfurt 1616, Cap. 3, Fig. 4, N. 1.

13) Alain MANESSON–MALLET, *Les Travaux de Mars, ou l'Art de la Guerre. Tome troisième*, Paris 1684, s. 193.

Obr. 14: Johann Jacobi von Wallhausen – *Kriegskunst zu Fuß*. Kvartýrování ve vesnici.

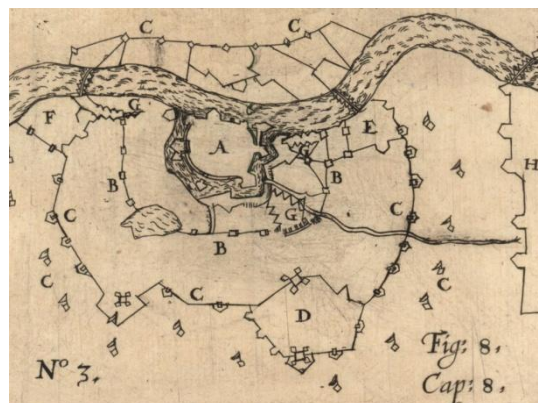
Pokud to bylo možné, vojska raději volila kvartýry v **městech** či **vesnicích** než polní tábory. Na obrázku můžeme vidět **vozy trénu** v ulicích obce. Tam se ovšem všechny nevešly, proto některé vozy markytánů stojí v horní části obrázku po obou stranách vesnice. **Muniční vozy** jsou z bezpečnostních důvodů také umístěny vně obce a nacházejí se ve spodní části obrázku po levé straně. V centru tábora je ubytován **plukovník**, jeho **lajtnant** a další **vyšší důstojníci**. **Prostí vojáci** jsou ubytováni v dalších staveních i na vesnických zahradách. Improvizovaná **shromaždiště** se mohou nacházet na volných prostranstvích kolem obce. V jejím okolí procházejí **hlídky**.

14) Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, Leeuward 1630, Par. 7, Cap. 8, Fig. 30.

Obr. 15, 16: Johann Jacobi von Wallhausen – *Manuale militare*. Plány vzorových táborů.

15) tábor markýze Spinoly před Rheinbergem roku 1606

16) tábor Mořice Oranžského před Grave roku 1602

Na uvedených ilustracích můžeme vidět, že ačkoliv všichni teoretikové doporučovali tábory čtvercové, obdélníkové, případně oválné, ve skutečnosti se polní ležení silně přizpůsobovala **aktuálnímu terénu**. Přesto právě tyto dva výše znázorněné tábory, které jsou z teoretického hlediska netypické, jsou považovány za vzor.

15) Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, Franckfurt 1616, Cap. 8, Fig. 8, N. 1.

16) Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, Franckfurt 1616, Cap. 8, Fig. 8, N. 3.

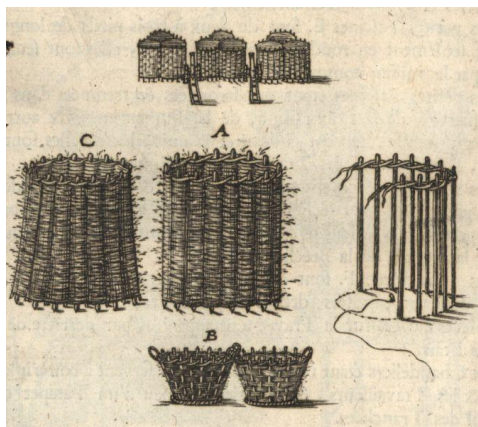
Obr. 17: Hieronymus OERTEL – *Ortelius redivivus*. Obléhání pevnosti Velká Kaniža.

Na výřezu ilustrace obléhání Velké Kaniže roku 1601 je možné vidět tábor přizpůsobený účelu **obléhání pevnosti**, jehož strana směřující k pevnosti je širší a silněji opevněná, zatímco zadní část tábora je užší a nemá opevněné vchody dovnitř.

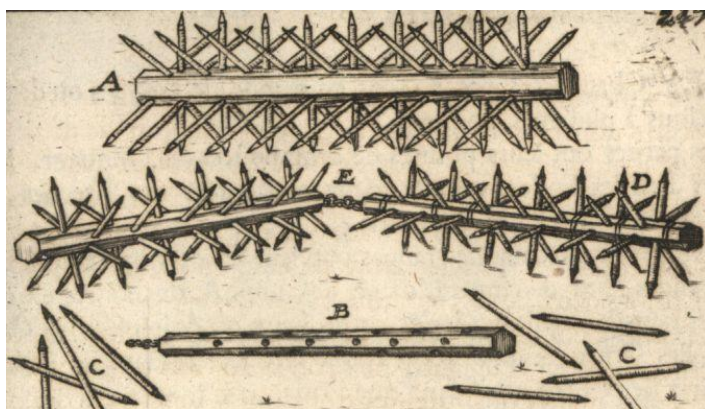
17) Hieronymus OERTEL, *Ortelius redivivus et continuatus, oder der Ungarischen Kriegs-Empörungen, Historische Beschreibung*, Franckfurt am Mäyn 1665, obr. před s. 299.

Obr. 18, 19, 20: Další opevňovací prvky.

18) podoba a konstrukce **gabionů**

19) využití **gabionů** při obléhání

20) dřevěné překážky typu **španělských jezdců**

18) Alain MANESSON-MALLET, *Les Travaux de Mars, ou l'Art de la Guerre. Tome troisième*, Paris 1684, s. 209.

19) L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, Erster Theil*, Frankfurt am Main 1573, obrazová příloha za s. CLIVb.

20) Alain MANESSON-MALLET, *Les Travaux de Mars, ou l'Art de la Guerre. Tome troisième*, Paris 1684, s. 215.

Obr. 21, 22, 23, 24: Život v táboře.

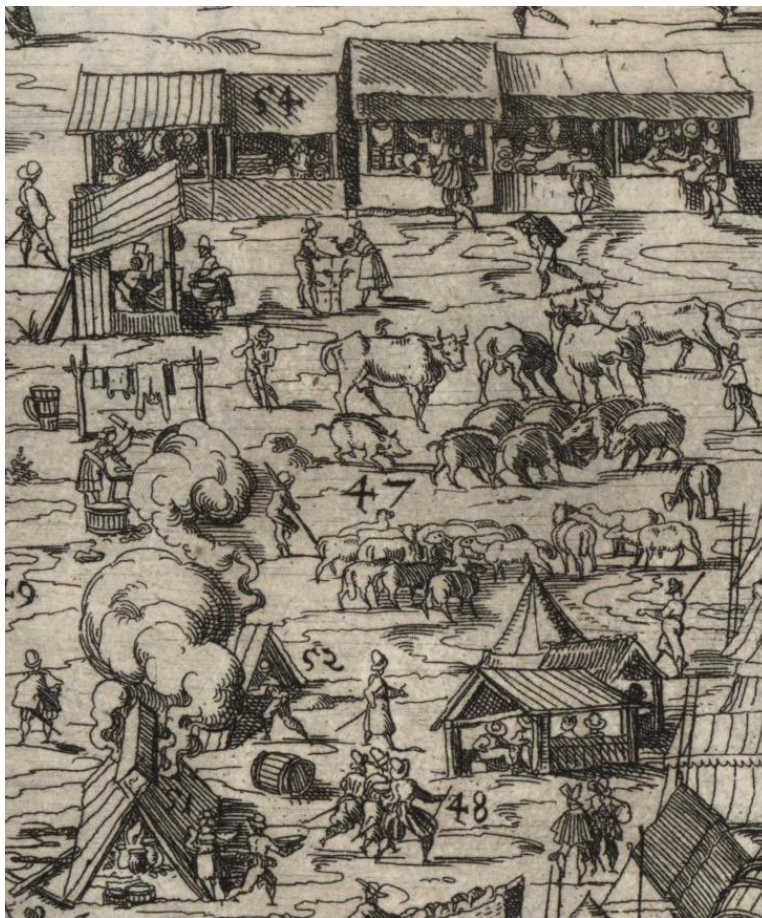
21) Kvartýr **prostých vojáků**, ve kterém se nachází několik důstojnických či poddůstojnických **stanů**, ale především **slaměné přístřešky** střelců a halapartníků.

21) L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1573, obrazová příloha za s. LXIXa.

22) Ležení **velitele vojska**.

22) L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1573, obrazová příloha za s. LXIb.

23) Na ilustraci **trénu** můžeme vidět v horní části obrázku **krámky** **trhovců**, pod nimi nalevo **pradlenu** a napravo **dobytek**, dole potom vlevo **kuchyni** a vpravo **krčmu**.

23) L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1573, obrazová příloha za s. LXIb.

24) Provizorně opevněné místo, na kterém se nacházejí **děla**, táborová **munice** a **koně**, kteří slouží k táhnutí dělostřeleckého materiál. V levém horním rohu obrázku vidíme muže **vykonávající potřebu** za hranicí tábora.

24) L. FRONSPERGER, *Kriegßbuch, dritter Theil*, Frankfurt am Main 1573, obrazová příloha za s. XLIIIb.